

૭૮૬

નવાખ મીર સદરદદીન હુસેનખાન

સાહેબ ખલાફુરનું હુક

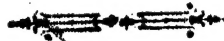
અવન વૃત્તાંત.

હું ઉપરથી તરબુતો કરી પ્રગટ કરનાર.

નિઝામુદદીન અમીરુદદીન કુરેશી.

પાંચપટી—અમદાવાદ.

આવૃત્તી પહેલી.

પ્રત ૫૦૦.

ઈ. સ. ૧૯૧૫.

હિજરી ૧૩૩૩.

કીંમત આઠ આના.

પાંચપટી અમદાવાદમાં આવેલા ધી નિઝામીયા પ્રી. વર્ક્સ (હાજીખાના)માં
મી. નિઝામુદદીન અમીરુદદીન કુરેશીએ છાપ્યું.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૩૫૫

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૨૧૬૩૫૧ રુમેનખાન

વિષય સ ૧૭૩૫૭૫ સરક

૭૮૬

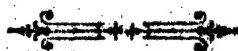
નવાખ મીર સદરદદીન હુસેનખાન
સાહેબ બહાદુરનું ટુંક
અવન વૃતાંત.

ઉર્દુ કિપરથી તરજુમો કરી પ્રગટ કરનાર.

નિઝામુદદીન અમીરુદદીન કુરેશી.

પાંચપટી—અમદાવાદ.

આવૃત્તી પહેલી.

પ્રત ૫૦૦.

ક્રિ. સ. ૧૯૧૫.

હિજરી ૧૩૩૩.

કર્મિત આઠ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ
૫૩૫૫
૮૮

આ પુસ્તક પાંચપટી અમદાવાદમાં આવેલા

ધી નિઝામીયા પ્રી. વર્કસ (છાપખાના)માં

મી. નિઝામુદ્દીન અમીરુદ્દીન

કુરેશીએ છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના.

વડોદરા વાળા પ્રખ્યાત હમદદ્દે કોમ નવાખ મીર સરફદીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુરનું મુબારક નામ બાગ્યેજ કોઈની નજી બહાર હશે. એ નામદાર પોતાની કોમી હમદદ્દી, પોતાના ઉમદા ભાવણે અને ઠસાએલી કલમવડે લખેલા પુસ્તકોના સખમે માત્ર મુંબઈ પ્રજાકામાંજ નહીં પણ સાધારણ રીતે આખા હીંદમાં ભારે પ્રખ્યાતી મેળવી ચુક્યા છે. આપના પુસ્તકો હજારોની સંખ્યામાં જુદી જુદી ભાષામાં છપાઈ લખેા માણસોના હાથમાં જઈ ચુક્યા છે તેથી આ સ્થળે એ નામદારની ઝોળખાણ આપવા માટે કાંઈ વધુ લખવામાં આવતું નથી.

થોડાક વરસો ઉપર અમદાવાદ વાળા મુનશી શેખ હુસેન સાહેબ “આશિક” નામના લેખકે “ગુનચએ મુરાદે હસલામ” નામના ઉરદુ પુસ્તક મારફતે નામદાર નવાખ સાહેબનું જીવન વૃતાંત ઉર્દુ વાચક વર્ગની સનમુખ રજુ કર્યું હતું જે એકી અવાજે વખાણને પાત્ર કરી ચુકેલું હોવાથી મારા અનેક સ્નેહીઓ તરફથી તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર બહાર પાડવાની સલાહ મળી તે ઉપરથી મેં મજબૂર ઉર્દુ પુસ્તકનું ગુજરાતી ભાષામાં તરજુમો કરી બહાર પાડવાનું મુનાસમ જાણ્યું. અને આજે હું ખુશી છું કે એ પુસ્તક છપાવને તઈયાર થઈ વાચકોના હાથમાં જવા પામ્યું છે.

ઉપરાત નામદાર નવાખ સાહેબના નવાખી ખાનદાનનો ઇતીહાસ તેને લાગતા સુંદર ફોટો સહિત ઉરદુ, અંગ્રેજી, ફારસી અને મરાઠી ભાષાઓના જુદા જુદા પુસ્તકોના આધારે લખીને છપાવ્યો છે જે મણાં જ હુંક અરસામાં વાચકોના હાથમાં જવા પામશે. આશા છે કે તે પુસ્તકના જોવાથી વાચકો નામદાર નવાખ સાહેબના વડીલોની પુરેપુરી કારકિર્દી અને નામનાથી જાણીતા થઈ ચકશે.

હી. સેવક,

અમદા કર્તા.

અનુક્રમાંલિકા.

	પાના.
૧ જીવન વૃતાંત.	૧
૨ તોલકાએ સદ્ર.	૧૨
૩ વડોદરાની પુરાણી જુમા મસજીદ.	૨૫
૪ નવાબ સાહેબના ખાસ સદગુણોનું વર્ણન.	૩૨
૫ નવાબ સાહેબના પુસ્તકો સંબંધે અભીપ્રાય.	૫૬
૬ બઝમે કુદરત.	૬૭
૭ ગુજરાતના મુસલમાનોના સંબંધમાં નવાબ સાહેબના જીમતી વચન	૭૨
૮ નવાબ સાહેબે લખેલા ઉર્દુ પુસ્તકોનું લીસ્ટ.	૯૪

Nawab Mir Sadr-ud-Din Saheb.

Born in 1295 A. H.

હાલના નવાબ મીર સદ્રુદ્દીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુર.

જન્મ સને ૧૨૯૫ હીજરી.

નવાબ મીર સદરદદીન હુસેનખાન સાહેબ

બહાદુરનું ટુંક જીવન વૃત્તાંત.

નવાબ મીર સદરદદીન હુસેનખાન સાહેબ સુન્ની હનરી પંથ પાળે છે. તેઓ હઝરત ઇમામ હુસેન રદીન્ની ઓલાદમાં હોવાથી તેમના કુટુંબમાં દરેક પુરૂષના નામની પાછળ હુસેન શબ્દ જોડવામાં આવે છે. નવાબ સાહેબના વડીલો પૈકીના સઠ્થદ મોહમ્મદ અલીમ સાહેબ દીલ્લીના શહેનશાહ અને વઝીર નિઝામુલમુલ્ક બહાદુર આસુદ્દીન પહેલાના ગુરૂ હતા. સઠ્થદ મોહમ્મદ અલીમ સાહેબના દીકરા સઠ્થદ નુરદદીન હુસેન સાહેબ બ્રિટીશ સરકાર અને પેશ્વાના દરબારમાં ધણી માન મર્યાદાની સાથે એલચી પદ ધરાવતા હતા. એમના હાથે અનેક મહાન કામો થયાં છે. કાકણ મધે આવેલા જંજીરાના નવાબના ભાઈ તે સચીનના નવાબના વડીલ સીધી અબદુલ કરીમ યાકુબખાનનો હતો છોડાવી સુરત નજીકના પેશ્વા સરકાર પાસેથી અઢાર ગામો સંવત ૧૭૯૧ માં અપાવવામાં પુનાના રેસીડેન્ટ સર ચાર્લસ મેસેટની સલાહ પ્રમાણે નુરદદીન હુસેનખાન સાહેબે પોતાની જાતી શ્રમે ધણો વગ વાપર્યો હતો તે બદલ સચીનના નવાબ બાલુમીયાંએ અઢાર ગામો મઘૈનું પુના ગામ મીર નુરદદીન હુસેનખાનને આપ્યું જે હજુ સુધી તેમના વંશજોના તાબામાં છે. પેશ્વા સરકાર વડોદરાની ગાદી ઉપરનો ગોવિંદરાવ મહારાજનો હતો નાશુદ કરતા હતા

તેમાં મીર નુરુદ્દીને પોતાનો વગ પેશા દરબારમાં ચલાવ્યો અને ઝાવિંદરાવ ગાયકવાડ મહારાજનો હક સાચવ્યો તે ઉપરથી ગાયકવાડ સરકારે ગામે આવવાની સાથે તેમના ત્રીજા દીકરા નસીરુદ્દીન હુસેનને સરદારીની નોકરી આપી અને તે ઉપરાંત લાખો રૂપિયાની આવકવાળો સાવલી મહાલ પોતાની સરદારી નિભાવવા માટે આપ્યો. એ સરદારી હાલ સુધી ચાલુ છે. પરંતુ સાવલી મહાલ ગાયકવાડ સરકારે પાછો લઈ લીધો છે તેના બદલામાં વાર્ષિક રોકડ રકમ ગાયકવાડ સરકારમાંથી હાલ સુધી મળે નય છે.

નવાબ કુટુંબના મુખ્ય પુરુષ મીર નુરુદ્દીનના દીકરા રખસુદ્દીન તથા નિઝામુદ્દીન નિઝામ નવાઝ બંગ નિઝામ સરકારના માનવંતા બરોસાદાર સરદારોમાં હતા. તેમની દર વરસે આશરે પાંચ લાખ રૂપિયાની નીમણુંક હતી. તેમના ત્રીજા દીકરા મીર નસીરુદ્દીન હુસેનખાન અમદાવાદમાં થએલી શેલુકરની લડાઈમાં શહીદ થયા એથી મહારાજ આનંદરાવ ગાયકવાડે વેસુ અને સણીયા ગામે તેમના વંશને નિરવાહ માટે આપ્યા. તે ઉપરાંત એ વીર પુરુષની કબર અમદાવાદમાં શાહઆલમ સાહેબના રોજમાં છે તેના નિભાવ માટે ગતરાલ ગામ આપ્યું હતું પરંતુ પાછળથી તે ગામના બદલામાં કડોદરા નામનું ગામ આપ્યું હતું જે હાલ સુધી ચાલુ છે. એથા દીકરા મીર કમાલુદ્દીન વડોદરાની સરદારી ઉપર નિભાયા. તેમણે માલવાનાં યુદ્ધમાં નામદાર ખિટિશ સરકારને કીમતી મદદ કરી પોતે ઘણું નુકશાન વેઠ્યું હતું તેથી તેમના મરણ પછી નવાબ અમીનુદ્દીન નવાબ થયા. તેમના નામની સનંદ કરી મરહુમના દરજ્જાને આપ્યુવા ગામ તથા એક લાખ રૂપિયા આપ્યા. પાંચમા પુત્ર મીર સદુદ્દીન હુસેનખાન જેઓ અમારા નવાબ સાહેબના પિતાશ્રીના

દાદા થાય છે તેઓ નાગપુરમાં પોતાના ભાઇ કમાલુદ્દીન હુસેનખાનની સાથે બસકરના સરદાર હતા ત્યાંથી પોતાના ભાઇ નવાબ નિઝામ જંગની સાથે હયદરાબાદ ગયા અને ઉંચી પદવીએ ચઢ્યા. હયદરાબાદ સરકારે હુસેન યાવરુદ્દીનને ખીતાબ આપ્યો અને પોતાના ભાઇની તરફથી અવરગાળાના નાઝિમ મુકરર થયા પરંતુ ત્યાંના કારખાનામાં ફેરફાર થવાથી અને રાજા ચંદુલાલ દીવાનથી અણુબનાવ થવાથી નવાબ નિઝામ જંગની સાથે વડોદરે આવ્યા. તેઓને લાખો રૂપીઆની આવક હતી. તેમની કીર્તિ માલવાના પ્રદેશમાં ઘણી હતી.

આ માનવંતુ નવાબ કુટુંબ હાલમાં વડોદરામાં રહે છે. અને માયકવાડ સરકારની દરબારમાં પહેલી ખુરશી નું માન ધરાવે છે. મજકુર નવાબ કુટુંબનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ તથા હાલની અને પાછળની કાસીદી ખુદા પુસ્તકના આકારમાં બહાર પડી ચુકી છે. જે બેવાથી એ માનવંતા કુટુંબની બાહોશી, બહાદુરી, નિમકહલાલી, ખુદા પરસ્તી, વશાદારી વિગેરેનું પુરેપુરું જ્ઞાન આવે છે. અમે આ સ્થળે કુટુંબની વધુ વિગત લખવાને માંડી વાળતાં જનાબ નવાબ મીર સદરુદ્દીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુરનું કુંક જીવન વૃત્તાંત રજૂ કરીએ છીએ.

નવાબ સદરુદ્દીન હુસેનખાન સાહેબ સને ૧૨૯૫ હિજરીનાં મોહરરમ મહિનાની ૨૬ મી તારીખે શુકરવારે સવારે નવ વાગે જન્મ્યા હતા. બ્યારે તેઓ ત્રણ વરસના થયા ત્યારે તેમના પિતા નવાબ વજીહુદ્દીન હુસેનખાન સાહેબનો અંતકાળ થયો. આવી બાલ્ય અવસ્થામાં પિતા વગરના નિરાધાર નવાબ સાહેબ પોતાની માતૃશ્રીની શીતળ છાયા

તમે ઉછર્યા અને ફળવણી પ્રાપ્ત કરી. નવાળ સાહેબ પોતાની માતૃશ્રીને પેટે એટલાજ જન્મેલા છે. વડોદરા શહેર મધે રાવપુરા માંહેના નવાળ વાડામાં પોતાના પુત્ર પરિવાર સહીત રહે છે. જુની રૂઢી પ્રમાણે પોતાના મકાનમાંજ વિદ્યા સંપાદાન કરી અને અઢાર (૧૮) વરસની વયના થયા ત્યારે તેમના કાકા નવાળ કમાલુદ્દીન હુસેનખાન મરહુમની સાહેબજાદી મેહરજીહાં બેગમ સાહેબા સાથે લગ્ન થયાં. આપને દસ ગામ જામીરમાં મળેલા છે. તે દસ ગામો પૈકીના ૧ આબુવા ૨, પૂના ૩, સમીયા અને ૪ વેસુ. આ ચારે ગામો સુરત જીલ્લાના ચોરાશી પ્રગણામાં છે. મોજે પરબ હલદરવા અને કડોદરા ગાયકવાડી ધલાકાના નવસારી પ્રાંતમાં છે. અને મોજે કંચનવાડી તથા કિશનાપૂર નિઝામ સરકારના રાજ્યમાં અવરંગાબાદની પાસે છે. તેમજ મોજે વાવડી જુનાગઢ રાજ્ય તાબાનું કાઠીયાવાડમાં ગામ છે. મજકુર દસે ગામોમાં નવાળ સાહેબનો અડધો ભાગ અને બાકી અડધામાં તમામ કુટુંબી સગાં વહાલાં પોત પોતાનો ભાગ કે હિસ્સો ધરાવે છે.

નવાળ સાહેબની ઉંમર વીસ વરસની થઈ, ત્યારે તેમને લોકો ઉપ્યોગી પુસ્તકો રચવાનો શોક થયો. અને પોતે આવા પરાપકારી કાર્યમાં પરીપૂર્ણ થવાને રાત્રી દિવસ મથન કરવા લાગ્યા. પુરાતન પુસ્તકો વાંચી ઘણી માહિતી મેળવી. પરંતુ તેથી આંખો એવી સ્થિતિમાં આવી ગઈ કે આંખે ચશ્મા રાખવાની અગત્ય જણાઈ. નવાળ સાહેબના પ્રગટ કરેલા પુસ્તકો ઉપર હિન્દુસ્તાનના નામાંકિત ન્યુસ પેપરોએ જે જે રેબુ લખ્યા છે, તે ઘણાં વાંચવા લાયક છે. હકીમ નયાજઅલીખાન સાહેબ અરગાન અમૃતસરીએ બધા રેબુને એકઠા કરી પુસ્તકના રૂપમાં

પ્રગટ કર્યા છે. જેનું નામ “ ગુલદસ્તએ રેવ્યુ ” રાખ્યું છે. આ પુસ્તકોનાં વખતો વખત ગુલજરે હિન્દ, પંજબે ફોલાદ, અલહુદા, લાહોર, અલહાદી, સીયાલકોટ, અલહક, સીંધ હૈદરાબાદ, અલ્લ ધસ્લામ, અલહા બાદ, પઠસા અખબાર, લાહોર, અલહદીસ, અમૃતસર, અલખશીર, છટાવા રીસાલએ અદીબ, આગ્રા, મુરમએ રોઝગાર, આગ્રા, અરરશીક, રંગુન. રીસાલએ મઆરફ, અલીગઢ, રીસાલએ અલખલાગ, મુંબાઈ વગેરેમાં ઘણાં વખાણુ લખ્યાં છે. આ વાતતો સર્વ કોઈ જાણે છે, કે અમીરો અને નવાબોમાં વિદવાન માણસોની અછત છે, કોઈ અમીરને આવા નેક કામમાં રોકાયલો ભાગ્યેજ જોયો હશે કે જોણે વીસ પચીસ વરસની અવસ્થામાં આવી આખર પ્રાપ્ત કરી હોય, અને પોતે કરેલા કાર્યોથી પોતાની જાત મેહનતે પ્રખ્યાત થવા પામ્યો હોય અને વિદ્વાન વર્ગ જેમને માનની નજરે નિહાળે. જે માન ઘણા ખર્ચ વિદવાનોને વૃદ્ધ અવસ્થામાં પહોંચ્યા પછી પણ મળતું નથી તે માન નવાબ સાહેબે ઘણીજ નાની વયમાં મેળવ્યું છે, આ એક ખુદાઈ બખ્શીશ નહીં તો ખીનું શું છે.

જ્યારે લોકો નવાબ સાહેબે પ્રગટ કરેલા પુસ્તકો વાંચે છે, ત્યારે તેમને ખબર પડે છે કે નવાબ સાહેબની કેટલી ઉંમર છે. તે વખતે તેઓ ઉંડા વિચારમાં પડી જાય છે. અને પોતાની જીભે એજ વચન ઉચ્ચારે છે કે ખુદા જેને આપવા ખેસે છે તેને દરેક પ્રકારે પરી પુર્ણ કરી આપે છે. પરંતુ અમે જ્યારે ઉંડો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે કે ધસ્લામ ધર્મના આખેરી મહાન પેગંબર હઝરત મોહમ્મદ સલ્હ. સાહેબે પોતાના અનુયાયોને દરમાવ્યું હતું કે હું તમારામાં બે અમુદ્ય વસ્તુઓ રાખી જાઉં છું. એક પાક પરવર દિગાર તરફથી ફતવેલી કિતાબ

એટલે કુરાને શરીર અને ખીજ મારા વંશને એ બંનેને લક્ષમાં રાખજો. આ બંને જામતો કહેવાની તેમની ધમ્મા એ હતી કે કુરાને શરીરમાં ખુદ પાકે દરમાબ્યા પ્રમાણે વર્તશો તો સદગુણી સદાયરણી અને પરાપકારી થશો. અને કુરાને શરીરની સંપૂર્ણ સમજુતી આપનાર મારી આલ એટલે દોકરીના બાલબચ્ચાં છે. તે સિવાય ખીજે કોઈ કરી શકશે નહિ અને તે હક એમતોજ છે. જે અમુક વચન ઉપર લખ્યા છે, તેનું ખરેખરું સ્વરૂપ નવાખ સાહેબના રચેલા પુસ્તકો ઉપરથી સારી રીતે સમજી શકાય છે. પાક પરવર દિગાર પોતાના બંદાઓને તેમજ મહાન પયગમ્બરની ઉમ્મતને સીધી માર્ગ દેખાડવાને સૈયદોનેજ તૈયાર કરે છે તેજ પ્રમાણે નવાખ સદરદદીન હુસેનખાન જે સાદાત કુદુંબના છે તેમને આવા લાયક અને બાહોશ બનાવ્યા. આ એક કુદરતની બક્ષીહારી છે અને જેને શોકો જોઈ આશ્ચર્ય થાય છે.

નવાખ સાહેબે પ્રગટ કરેલા પુસ્તકોના પાંચ ભાગ પાઠી શકાય. પહેલા ભાગમાં ૧ ગુલદસ્તએ લેકચર. ૨ ગુલદસ્તએ ફેઝ. ૩ ગુલદસ્તએ રીફાહ ૪ ગુલદસ્તએ કલાહ ૫ નાલએસદર. ૬ નગમએ સદર ૭ ગુલદસ્તએ તમીઝ ૮ ગુલદસ્તએ ઉલુમ ૯ ગુલદસ્તએ મનાફે. ૧૦ ગુલદસ્તએ શુકર ૧૧ ગુલદસ્તએ માલુમાત. આ ઉપર લખેલા અગ્યાર પુસ્તકો વીસથી પચીસ વરસની ઉંમરમાં પ્રગટ કર્યા અને તે સખખથી હામેદામ પ્રથમ પ્રખ્યાતી થવા લાગી.

ખીજા ભાગમાં ૧ ઇસ્લામની તાલીમ ૨ ઇસ્લામના આકામદ ૩ ઇસ્લામની ખુબીઓ. ૪ ઇસ્લામની સદાકત ૫ ઇસ્લામની ચઢતી ૬ ઇસ્લામના મનાહી. (નહિ કરવાના કામ) ૭ ઇસ્લામી ફુકુહ ૮ ઇસ્લામની હિમાયત.

૯ ઇસ્લામના હસનાત ૧૦ ઇસ્લામનો અતાલીફ ૧૧ મહોરમની ઇતિહાસ
પચીસથી ત્રીસ વરસની ઉમરમાં પ્રગટ કરી પબ્લીકને દાયદો પહોંચાડ્યો.

ત્રીજા ભાગમાં ઇલાજે માસીયત. ૨ ઇલાજે હીસ ૩ ઇલાજે મકલાત
૪ ઇલાજે જુહાલત ૫ ઇલાજે નાદાની ૬ ઇલાજે શુલમ ૭ દાનાઈકા
સખક ભા. ૧-૨-૩, ૮ વલીડી પેહજાન ૯ ખુદાડી પેહજાન.

ચોથા ભાગમાં ૧ ઇસલાહુલખશર ૨ ઇસલાહુલખિાદ ૩ ઇસલાહુલ
કુલુખ ૪ ઇસલાહુલ નુકુસ ૫ ઇસલાહુલ મુજ નખીન ૬ ઇસલાહુલ લાએખીન
૭ ઇસલાહુલ મુમીનીન ૮ ઇસલાહુલ મોતેદીન ૯ કાલલલાહો કાલરરસુલ.
ત્રીસથી પાંત્રીસ વરસની ઉમરમાં આ પુસ્તકો રચવામાં આવ્યાં જે
જગ જાહેર છે અને તે ત્રીજા ચોથા અને પાંચમા ભાગ સાથે
સંબંધ ધરાવે છે.

એ ઉપરાંત નવાખ સાહેબે જગભજ સાઠ સીતેર પુસ્તકો લખીને
તખ્યાર રાખ્યા છે. જે એક પછી એક પ્રગટ કરવામાં આવનાર છે.
વળી હજુ પણ નવાખ સાહેબે નવા પુસ્તકો રચવામાંજ પોતાનું ધ્યાન
રોકેલું છે. તેથી આશા રાખવામાં આવે છે કે ભવિષ્યમાં સેંકડો પુસ્તકોનો
લાભ ઉઠાવવા પાંચક વર્ગ ભાગ્યશાળી બનશે.

નવાખ સાહેબે પુસ્તકો પ્રગટ કરવામાં પૂરતો પ્રયાસ કર્યો છે અને
હિન્દુસ્તાન માંહેની ઘણી ખરી અનબુમનોમાં સોસો પુસ્તકો વગર કિમતે
બોકોને વહેંચી આપવા પોતાને ખરચે મોકલાવ્યા છે. મદ્રાસ, મેંગલુર,
કરાંચી, લાહોર, મુંબાઈ, પૂના, નાસિક, જુનેર અહમદનગર, શેલાપૂર,
ખીજપૂર, જાંજીરા, અવરંગાબાદ, દક્ષિણ હૈદરાબાદ, સુરત, જુનાગઢ,

અમદાવાદ, પાણી, અને ડીસા, વગેરે શહેરોમાં ઘણી ખરી વખતે અગણિત પુસ્તકો વહેંચવામાં આવ્યાં છે. વળી ખીજી વખતે પુસ્તકો વહેંચવા માટે પોતા તરફથી પગારદાર બે માણસોને નોંધરાખી જુદા જુદા શહેરોમાં પોતાને ખરચે પુસ્તકો લઈ મોકલ્યા, અને તેમને એવી સુચના કરી કે દરેક શહેરની મોટી મોટી મસજીદોમાં જુમાની નમાઝ પઢી રહ્યા બાદ પુસ્તકો વેંદ્યવા. તે પ્રમાણે પગારદાર માણસોએ બોપાળ, હંદાર, જાવરા બૂસાવળ અને અજમેર વગેરે શહેરોમાં જઈ નવાખ સાહેબની સુચનાનો અમલ કર્યો પરંતુ ખરચનો બોજો વિશેષ વધી પડવાથી હવે એ રીઠી રોકી રાખવી પડી. નવાખ સાહેબના બનાવેલાં ઉરફ પુસ્તકોના ગુજરાતીમાં બાષાંતર કાઢીયાવાડના અમરેલી વાલા મેમણ ઇશ્વાહીમ દાઉદ હિદાયતુલ મુસન્નેમીન નામના માસિક ચોપાનીયાના અને ઇસલામ ગેઝેટના એડીટરે શરૂ કર્યા હતા અને તે પૈકીના ઇસલામની ખૂબીયો, ગુલદસ્તએ તમીઝ, દાનાઈકા સમક, ગનજીનએ આરામ અને ગુલદસ્તએ ફલાહ એ નામના પુસ્તકો ગુજરાતીમાં છપાઈ ક્યારના બહાર પડી ચુક્યાં છે; ઇલાને હિર્સ અને ઇલાને કુલ્મ નામના પુસ્તકોનું ગુજરાતી બાષાંતર વડોદરા વાલા “ બાઈઅંધ ” માસીકના એડીટર મી. ખુદાદાદ મુલ્લાં જીયા અલીએ કરી પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કર્યાં છે મુન્શી અબ્દુલ્લા સાહેબ ખીન મહમદ સાહેબ જેઓ તોહફાએ દકન નામના ન્યુસ પેપરના એડીટર હાલ પૂના શહેરમાં રહે છે. તેમણે મરાઠી તથા હિંદીમાં બાષાંતર કરવાનું ખીડું ઝડપ્યું છે. તેમજ ઇસલામની સદાકત એ નામના પુસ્તકનું રશયન ભાષામાં તુર્કસ્તાનના તાશકંદ શહેરમાં બાષાંતર થયું છે. વળી અમરેલી ખાતે પ્રગટ થતા બોબ પ્રકાશ પત્રના એડીટર

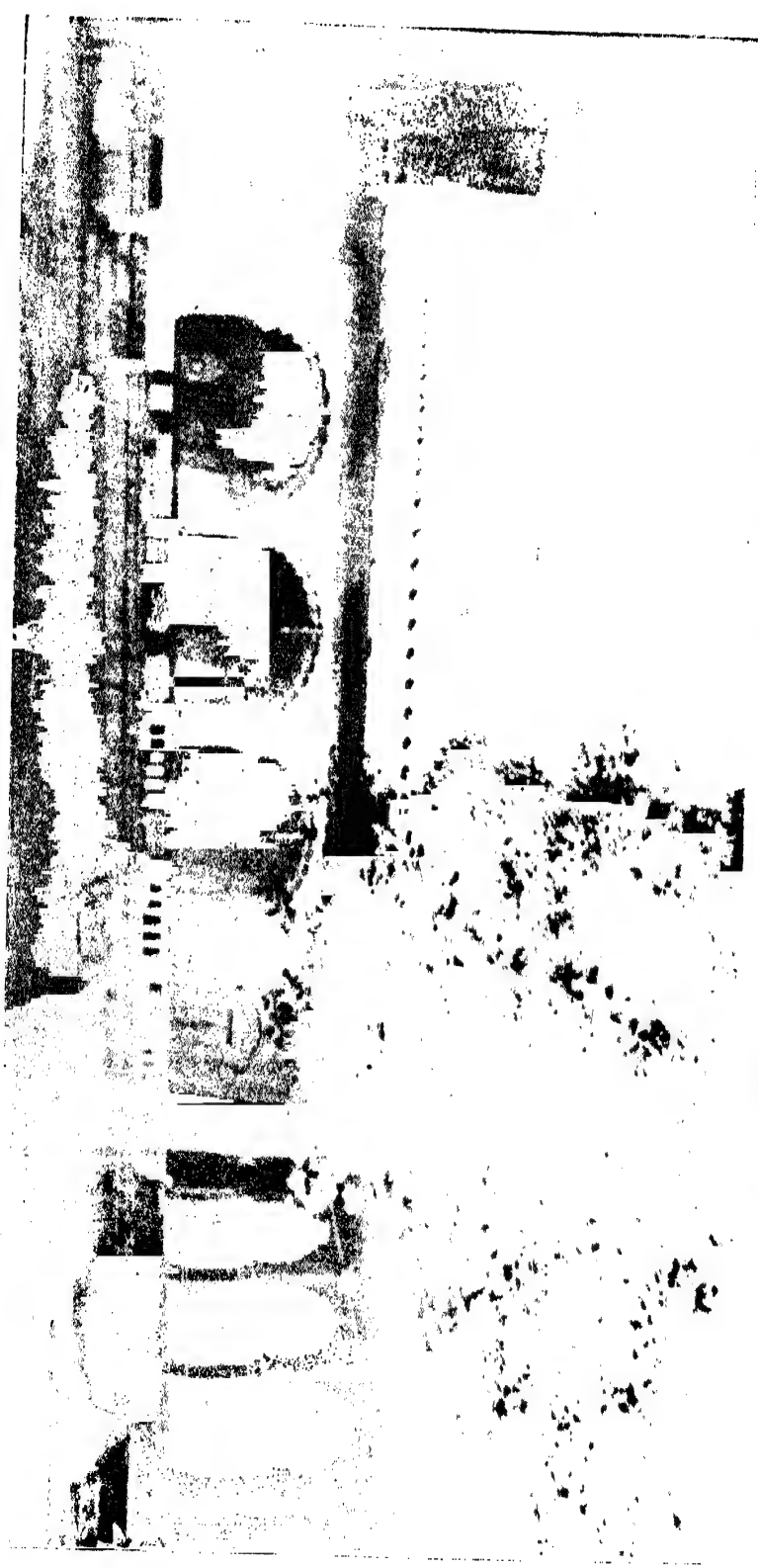
મી. એદલજી ધનજી કાગા જેઓ એક બાહોશ ધસલામી લેખક છે, તેઓએ નવાજ સાહેબના ધણાં પુસ્તકો ગુજરાતી તરજુમો કરીને બહાર પાડ્યા છે. હાલમાં તેઓએ નવાજ સાહેબની લખેલી “ઇસલામિક અખલાક” નામની કીતાબના સાતે ભાગનો તરજુમો શરૂ કર્યો છે. જેમાંના ચાર ભાગ પ્રગટ થઇ ચુક્યા છે.

નવાજ સાહેબે આજ સુધીમાં હજારો પરોપકારી કાર્યો કર્યાં છે. જે ધણાં વખાણવા લાયક છે. અને જે પૃથ્વી ઉપર સદાને માટે યાદગાર રહેશે. પ્રથમ પુસ્તકો પ્રગટ કરવાનું કામ એટલું તો લોક ઉચ્ચોગી છે કે જેનાથી કોમે કોમના સેંકડો માણસ સદ્બુદ્ધિ સંપાદન કરી શકે છે. બીજું વડોદરા શહેરમાં એક ઇસ્લામી પુસ્તકશાળાની સને ૧૯૦૧માં સ્થાપના કરી દુન્યાની દરેક બાબત અને વિધ્યા હુજર ઉપર ઉર્દુ ભાષામાં લખાયેલા સેંકડો પુસ્તકો દુર દેશાવરોથી મંગાવી પુસ્તકશાળાના સુશોભિત કબાટોમાં સુંદર બાઇન્ડીંગ કરાવી સળવી રાખ્યા છે. એટલી મોટી ઉરદુ પુસ્તકશાળા મુબાઇ પ્રેસીડેન્સીમાં બાગ્યેજ હસ્તી ધરાવતી હશે. જેનું માત્ર ડેડસ્ટોક જોવાથી માણસનું મન આશ્ચર્ય પામે છે. ત્રણસેં બાબતો ઉપર લખાયેલા જુદા જુદા પુસ્તકોનું એ ઉરદુ લાયબ્રેરી એક મોટો ભંડાર છે. આ પુસ્તકશાળાના અત્યંત વખાણ મહાન વિદ્વાન અલીગઢ કોલેજના માજી પ્રોફેસર શમસુલ ઉલ્લાહ મોલવી શિબલી નોમાની સાહેબે કર્યા છે. નવાજ સાહેબને આવા મહાન વિદ્વાનના અમુલ્ય વચનોથી સંપુર્ણ સંતોષ થયો હોય તેમાં કાંઈ નવાજ જેવું નથી.

મજકુર મહાન મોલવી સાહેબ એ ઉર્દુ શાળાનાં વખાણ કરતાં લખે છે કે “મને અત્યાર સુધી એટલી ખબર ન હોતી કે ઉર્દુ ભાષામાં

પુર્વ અને પશ્ચિમની અનેક વિદ્યા તેમજ હુન્નર ઉદ્યોગનાં પુસ્તકો હસ્તી ધરાવે છે પરંતુ આ ઉર્દુ પુસ્તકશાળા જોધ મારી ખાતરી થત્ર. આ પુસ્તકશાળાતી ખબર ખાસ કરીને અંગ્રુમને તરફથી એ ઉર્દુને આપવી જોઈએ. કદાપી આ પુસ્તક શાળા દીલ્લીમાં હોત તો તેનો લાભ લાખો માણસ લઈ શકત. તેમજ આ ઉર્દુ પુસ્તકશાળાને શમસુલ ઉલમા મવલાના હાલી સાહેબ, જનાબ હકીમ અજમલખાન સાહેબ હાજીકુલમુલ્ક અને જનાબ મવલાના ખવાજ હસન નિઝામી સાહેબ તેમજ લગભગ આખી દુનિયાના મહાન મુસાફર હારીઝ અબ્દુર રહેમાન મરહુમ જેવા મહાન પુરૂષોએ પણ નજરે નિહાળી અત્યંત વખાણુ કર્યા છે. વળી લખનૌવાળા હિસામુલ્લ મુલ્ક નવાબ અલી હસનખાન સાહેબ બહાદુરતો અત્યારે પણ તેમને જે કોષ કહે છે, કે પુછે છે ત્યારે એવો સાદ્દ જવાબ આપે છે કે જો ખરેખર્ પુછીએ તો ઉર્દુની જે સંપુર્ણ સેવા નવાબ સાહેબે કરી છે તે ફરજ રાખને કે નવાબનેજ અદા કરવાની હતી. ઉર્દુ પુસ્તકોના ભંડારથી પબ્લિકને જે લાભ પ્રાપ્ત થવાનો છે તે કરતાં બીજી ભાષાના કોષ પણ પુસ્તકોથી સંપાદન થવાનો નથી. અને તેનું ખાસ કારણુ એજ છે કે ઉર્દુ ભાષા જેવી પરીપુર્ણ બીજી કોષ પણ ભાષા હિન્દુસ્તાનમાં હસ્તી ધરાવતી નથી. હિન્દુસ્તાનના હળરો હિન્દુઓ ઉર્દુ ગ્રંથ કર્તાઓ હાલમાં હયાતી ભોગવે છે. સંસાર બ્યવહારમાં પણ ઉર્દુ દ્વારા પોત પોતાનો ધંધો રોજગાર ચલાવે છે. ઉર્દુ ભાષા એવી લોક પ્રિય અને સરળતા ભરેલી છે કે જેનો ઉપયોગ દરેક માણસ સહેલાઈથી કરી શકે છે અને પુસ્તકો વાંચી તેની મતલબ સહેલાઈથી સમજી શકે છે, અને ઉર્દુ ભાષામાં અનેક પ્રકારના જુદી જુદી બાબતો ઉપર સેંકડો

The Mosque and mausoleum of Nazrat Syed Shah Uniam
Husain Sahib Hadri, Awrangabad (Deccan.)

હસરત સહીબ મુસામ હુસૈન શાહ શાહીય કાદરી રહેઠોની મસ્જિદ અને
માનકાદ શરીફ અવરંગાબાદ (દક્કન)

પુસ્તકો રચાયેલાં છે તો તેને દરેક માણસ વાંચી પોતાને અનુકૂળ પડતાં લાભો મેળવવા કરી શકે છે અને પરીપૂર્ણ માહિતી મેળવી શકવાને બાબતોથી બચી શકે છે વળી દરેક વિદ્યા હુન્નર ઉપર વર્ણન લખવાને આવી ઉર્ફ પુસ્તકશાળાથી બધી સારી મદદ મેળવી શકે છે.

નવાળ સાહેબને ત્રણ સાહેબ જાદા અને એક સાહેબ જાદી છે. પુત્રો પછકી માટા દીકરા નવાળ જાદા અમીનુદ્દીન હુસેનખાને મેટ્રીક સુધી અલીગઢ કોલેજમાં કેળવણી લઈ મેટ્રીકની પરીક્ષા માન સાથે પસાર કરી અને વધુ અભ્યાસ માટે તા. ૧૬-૫-૧૪ના રોજ “પરશીયા” સ્ટી-રમમાં ઇસ્ટ રવાના થયા છે. બીજા બે દીકરા પછકી સમયે મોહમુદ્દીન અને હમીદુદ્દીન હુસેનખાન અલીગઢ કોલેજમાં શીક્ષણ લે છે. સાહેબ જાદી અમીર જાદી બેગમનું લગ્ન અમદાવાદ વાલા ખીરજાદા સમયે મુસ્તુશા મીયાં સાહેબ કાદરીથી (જેમનું વર્ણન આગળ આવે છે.) તા. ૩-૧૨-૧૯૧૨ ના રોજ થયું છે.

તોહફાએ સફ.

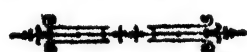

જનાબ નવાબ મીર સદરદદીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુરને કુદરતની તરફથી જ્યાં અનેક બક્ષિસો મળેલી છે ત્યાં કાવ્ય રચવાની અનુપમ શક્તિ પણ મળેલી છે. આપ ઉર્દૂ ભાષાના એક વિદ્વાન શાયર (કવી) છે, પરંતુ ખીજા શાયરોની પેઠે આપે કુદરત તરફથી મળેલી આ અનુપમ બક્ષિશને જુલ્ફા કાકુલ ગુલો ખુલખુલ, લયલા મળતુ, વસ્ત્રો હિજરના રોદણાં રોવામાં ખરચ કરી નથી પણ આપે પોતાની એ બક્ષિશનો ઉપયોગ કોમના હિત માટે કર્યો છે. આપે મહાન કોમી શાયર મવલાના શમસુલ ઉલમા ખ્વાજા અલતાફ હુસેન સાહેબ હાલીનું અનુકરણ કર્યું છે. જેઓએ હિન્દના મુસલમાનોને ગર્જલતની ઉંઘમાંથી જાગાર કરવા માટે “મુસદ્દસે હાલી” અને ખીજા અનેક નજમની કીતાબો રચી છે. નવાબ સાહેબની દરેક નજમમાં કોમના માટે નીતી ન્યાય અને સદગુણોનો પુરેપુરો સખક હોય છે, ગર્જલતમાં પડેલા ઇસલામીઓના માટે આપની નજમો અકસીરનો અસર રાખે છે. આપની નજમો કોમી જોશ, અને નસીહતોનાં ભંડાર રૂપ છે. જો ઇસલામી બિરાદરો આવી નજમોને મોટી સંખ્યામાં પ્રગટ કરી આમ મુસલમાનોમાં છુટથી જ્હેંચે તો અમારા ધારવા પ્રમાણે એ નજમો અતી લાભદાયક સાબિત થયા વિના રહેશે નહીં કેમકે નસર (ગદ્ય) કરતાં નજમ (પદ્ય) નો અસર વધારે થાય છે.

જો કદાપી આ સ્થળે નવાબ સાહેબે લખેલી બધી નજમો પ્રગટ કરવામાં આવે તો એક મોટું પુસ્તક થવા પામે તેથી આ સ્થળે અમે હાલની તાજી નજમોમાંથી થોડીક પ્રગટ કરીએ છીએ.

જીસ જગાહ માઅદુમ ચારો દરસે કુરઆં હો ગયા
 બસતો સુમઝો ખત્મ ઉસજી કારે તિશલાં હો ગયા
 જેહેલ અબ્દ હસલામીયોં કે ધરમે મેહમાં હો ગયા
 દેખલો કયસા મુસલ્લાત હમપે શયતાં હો ગયા
 પસ્ત હાલત પર રહા ખુશ વોહ, જે નાદાં હો ગયા
 નેકો બદ ઉરકો ન સુઝા મિસ્લે હયવાં હો ગયા
 અબ મુતીએ નફસ તેરા શર નુમાયાં હો ગયા
 વકત તેરા વકફે હુદે બઝમે રિન્દાં હો ગયા
 છીન લી ગયરોંને અપની શાનો અઝમત આન બાન
 રહ તનસે જબ ગધ મરનેકા સામાં હો ગયા
 હો ગયે ખાલી જે નુરે માઅરેશતસે જરમે જાં
 દેખતે હી દેખતે યે કશ વિરાં હો ગયા
 જીસ ધડી હમને બઢાઇ બિદ્અતોંસે રરમે તાહ
 કુફ્ર ઝહિર હો ગયા ઇમાન પિનહાં હો ગયા
 દેખા જબ હાલે દિલે નાશાદે ઉમ્મત કયા કહું
 ચાક દામાં હો ગયા પુરઝે ગિરયાં હો ગયા
 સુરતેં પ્યારી હુઈ બદ સીરતીસે હોલ નાક
 શકલે તસવીર ઉનકો દેખા જીસને હયરાં હો ગયા
 હમને પુછા જબ શરીઅતસે મિઝાજ ઉરકા તો, હાય
 અશમે ગિરયાં હો ગઈ ઝોર સીના બિરયાં હો ગયા
 કયા શબે ગમ ઝોર હોગી ઇસ શબે ગમકે સિવા
 કામસે રપોશ દીંકા માહે તાબાં હો ગયા
 વુઝકો ઇઝઝતકી હવસ હે ઝોર ન પાસે આબર
 અબ સરાપા એબ વુ એબુ પે નાઝાં હો ગયા

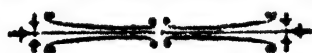
અપને એવું પર ની હોના આહીએ કુચ્છ તો નહી
 બસ સિતમ ગેરંપે અળ બેદદ મેરી જાં હો ગય
 ખુદ સરીને કળ તુએ હોને દીયા હકકા મુતીઅ
 તેરા દાઅવાએ ખુદી તા હદદે ઇમકાં હો ગયા
 ગેહ અઝીએ ખલક હો જાએ કોઇ તો તુઝકો કયા
 તેરા કયા બિગડા બતા કયા તેરા તુકસાં હો ગય
 કદ્ર દેખી ગુલકી ગુલશનમેં તો હાસિદ ખાકે ગ
 સુખ કર કાંટા બના ખારે મુગીલાં હો ગયા
 યું કહા ગુલને પરેશાની મેં આહે સદ્ સે
 કયા હુવા પુરા જો કોઇ દિલકા અરમાં હો ગયા
 રદ્ર જળ હમને લિયા અપની ખતાઓં કા હીસાળ
 યે સદા પોંહચી કે હાં અળ તુ મુસલિમમાં હો ગયા

(૨)

મેરી જાં દીનકી વકઅત ગંવાના કિસ્સે સીખા હે
 ખુદ અપની યું ખુરી હાલત બનાના કિસ્સે સીખા હે
 બદી પર એતેકાદ અપના જમાના કિસ્સે સીખા હે
 નિકોઇ કે લીયે હીલા બહાના કિસ્સે સીખા હે
 બહેં હીન્દુ કરેં વો કોમકી હમ દરદીયાં મિલકર
 પર અપની કોમકો હમને ઘટાના કિસ્સે સીખા હે
 યે માના હમને તુમ રાઝી હો અપની પરત હાલત પર
 યે હય હય નસ્લે મુસલિમકો મિટાના કિસ્સે સીખા હે
 ધની તલવાર કે યે તુમ કલમ કે બી ધની હોતે
 આહ હસ્તે હેં યું ઉનકો હંસાના કિસ્સે સીખા હે
 તરકકીકા તુમહેં વાઅઝ ન કુચ્છ રસ્તા બતાતે હેં
 જલા ઇનકો ઇમામ અપનાં બનાના કિસ્સે સીખા હે

ન આગાહી રહે દીસે ન વાકિફ કારે દુનિયા સે
 બહાયમ સે ખિસાલ અપને બનાના કિસ્સે સીખા હે
 તુમેં નશરત હુધ ઉનસે જો કેહતે હેં ખુદા લગતી
 બલા ઇન દર્દ મન્દોંકો સતાના કિસ્સે સીખા હે
 મુસલમાં હો કોઇ મુમતાઝ ખા એઅઝઝ કયા મિગડા
 હસદસે ફિર બલા શુકો જલાના કિસ્સે સીખા હે
 શરીઅતકા પકડ દામન હુવે સર સખ્ખ દુનિયામેં
 બલા ફિર અયસે મોહસિન કો ભુલાના કિસ્સે સીખા હે
 જો હો નાદાન કુનખા ઉઝકે કેહને પર અમલ કરકે
 ખુદાસે ઝોર નખીસે મુંહ ફિરાના કિસ્સે સીખા હે
 મઝમ હે દીં શરોશોંકી બન આઇ હે અઝીઝોં પર
 બલા ઇન શસેકોં કે દમમેં આના કિસ્સે સીખા હે
 નહીં અય સદ્ર જો હમકો સુઝાતે નેકો બાદ ઝાલિમ
 તો શિર ઇન ખુદ સરોંકે નાઝ ઉઠાના કિસ્સે સીખા હે

(૩)

ખાક મેં દીનો શરીઅત કે મીલાને વાલે
 હમેં કેહતે હેં ચેહી સારે ઝમાને વાલે
 મર મિટેં દીન કી તોફીર મીટાને વાલે
 સખ્ખ હોં દીનકો સર સખ્ખ બનાને વાલે
 ઉમ્મ બરખાદ ન કર વકત ગંવાને વાલે
 હાથ આતે નહીં દિન હાથસે જાને વાલે
 થક મયે ખિસ્તરે ગરલતસે ઉઠાને વાલે
 હાર કર બેઠ રહે સારે ઝમાને વાલે
 અપની અઝમતસે તુ ઇસલામકી અઝમત અમકા
 તોખા કર કુક સે મુસલિમકે ધરાને વાલે

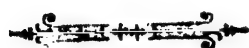
જિન્દા કર દીન કો ગર જિન્દગી અપની આહે
 લે અલ ધમાન કો ધમાન સે જાને વાલે
 જોશે ધસલામ નહીં મુરદા દિલુંમેં બાકી
 જિન્દા ખાશ અય દિશે મુરદા કે જીલાને વાલે
 તુઝમે રરીવાદ હે અય વાઝીયે બેકસ દાવર
 અલ મદદ દીન કી બિગડી કે બનાને વાલે
 નહીં આતા કોઈ ઇસ દીન કા હમદર્દ નઝર
 સો ગયે આહ વો સોતોં કો જગાને વાલે
 પેશ જતી નહીં કોઈ બી નસીહત અય સદ્ર
 સેકે ખુદ બેક રહે હમકો રલાને વાલે

(૪)

સરીઅત સે બેઝાર હર પેશવા હે
 નિહાં એય થા જો વો અય ખરમલા હે
 તરકકી મેં જીનકા કદમ બઢ રહા હે
 હરેક ઇલમ પર જાનો દિલસે શિદા હે
 અજબ હાય આલમ મેં મેહશર બપા હે
 ન રંગે મોહોજ્જત ન ખુએ વશ હે
 હસદકા મરઝ ઇસ કદર બઢ રહા હે
 હે જાયઝ સિતમ ઓર ગીયત રવા હે
 હરેક દોસ્ત ઇસરાફ મેં મુબતિલા હે
 છુટ્ટોં કો ખુબ ઉનપે કબઝા મિલા હે
 જો ના કદ્ર કે હાય મેં ઝર લગા હે
 ખુઝુર્ગોંકા સરમાયા સખ છુટ રહા હે
 હિમાકત કો દાનિશપે કાબુ મિલા હે
 કે પાખંદીએ રસ્મ દીસે સિવા હે

ਫਰੇਕ ਖੁਦ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਰਾਖਣਾ ਘਨਾ ਫੇ
 ਕੇ ਪੀਰੇ ਨਵਾਂ ਕਾ ਬੇਛੀ ਮਰਾਗਲਾ ਫੇ
 ਮੇਰੇ ਦਰਦੋ ਦੇਖ ਘੋਲੇ ਅਤਿਘਿਆ
 ਨ ਖਰਕਾ ਖਲਾਅ ਆਰ ਨ ਖਰਕੀ ਦਵਾ ਫੇ
 ਫਰੇਕ ਕਾਮ ਫਰੇਸ਼ੀ ਫੇ ਅਪਨੀ ਕੁਝ ਪਰ
 ਬੇ ਕੁਝਸੀ ਰਵਿਸ਼ ਫੇ ਬੇ ਕੁਝਸੀ ਅਵਾ ਫੇ
 ਗਛ ਆਦਮੀਯਤ ਮਿਟੀ ਰਸਮੇ ਫਿਲਵਤ
 ਬੇ ਫੁਘਡਾ ਪੁਰਾਨਾ ਫੇ ਬੇ ਫੁਘ ਨਵਾ ਫੇ
 ਅਛਡਤੇ ਫੇ ਖਸਿ ਮੁਖ਼ਸੇਸੀ ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਂ
 ਬੇ ਫਰੇਸ਼ਨੇਕਾ ਮੋਕਾ ਕੇ ਰੋਨੇਕੀ ਨ ਫੇ
 ਫੇ ਘੁਲ ਘੁਲ ਕੀ ਨ ਯਾਗਕਾ ਅਘ ਨਸ਼ੇਮਨ
 ਅਮਨ ਕੀ ਨਗਾ ਘਾਰਕਾ ਘਨ ਫੁਗਾ ਫੇ
 ਫੇਰੇ ਸਦ੍ਰ ਕੁਧਾ ਕੁਧਾ ਗਿਲਾ ਕੁਝ ਰਵਾਂ ਕਾ
 ਕੇ ਘਰ ਘਰ ਖਸੀ ਗਮਸੇ ਆਫੇ ਘੁਕਾ ਫੇ

(੫)

ਫੇਰੇ ਪਰਸ਼ੀ ਕੇ ਨਿਸ਼ੇ ਮੇਂ ਫੇਰ ਕਾਫ਼ਿ ਸਰ ਸਾਰ ਫੇ
 ਯਾਦਸੇ ਰਖਕੀ ਨ ਗਾਇਲ ਅਘ ਕਾਫ਼ਿ ਜਿਨਫਾਰ ਫੇ
 ਨੇਹਲੋ ਕੁਝ ਫੇਰਮੀਕਾ ਭਰਕੇ ਕੁਝਕੋ ਆਜ਼ਾਰ ਫੇ
 ਗਰ ਮਸੀਹਾ ਆਧ ਤੋ ਅਘਾ ਨ ਬੇ ਘੀਮਾਰ ਫੇ
 ਫੁ ਅਗਰ ਮਸਰਫ਼ੇ ਫਿਰਮਤ ਅਧ ਦਿਲੇ ਘੇਦਾਰ ਫੇ
 ਫੁਝਮੇ ਆਸਾਂ ਕਾਮ ਫੇਰ ਨਾ ਮੁਮਕਿਨੋ ਫੁਸ਼ਾਰ ਫੇ

હો ન રસ્વાઈ ઝમાના ગર ન બેહ કિરદાર હો
 આહે ગર તેહસીન આલમસે તો ખુશ અતવાર હો
 પુર અસર ચારખ ને મેરી આહે આતશ ખાર હો
 જેહેલ કા સર કાટને કો બકાઈ તલવાર હો
 ગર તુ આહે કોમકા મખદુમ ઝોર સરદાર હો
 હાં કમર કો બાંધ ખિદમત કે લીયે તખયાર હો
 હું મે વો પુર ઝેખ અપના ઝેખ ગર ધજહાર હો
 સુનકર અપના ઝેખ હર આદીકો નન્ગે આર હો
 ગુલશને આલમ મેં મેહકા કર મિસાલે ખુએ ગુલ
 તેરી ખુશખુસે મોઅતતર હર દરો દીવાર હો
 ઇલમ વો લમલાએ દીં હે શોક મેં છસ્કે કદમ
 સર બ સેહરા ખાક છાને હાલ મજનું વાર હો
 કોમ મેં બેકાર રેહતા હે શરીફાંકા ગિરોહ
 હમ શરીફ ઉસ્કો સમજતે હેં કે ને બેકાર હો
 ખલક કેહતી હે કે મુસલિમ કી નશાની હે યેહી
 ગાશીલો, કમ હિમ્મતો, ના લાયકો બેકાર હો
 હો અગર સોદા મુઝેતો હો શકત સોદાએ દીં
 શોક કો મુઝકો તો હાં શોકે લકાએ ચાર હો
 હમને ઠાનીહે કે લેં તુમસે જવાબ છસ્કા ખુશર
 તુમહો બે ગેરત જહાં મેં યાકે ગેરત દાર હો
 બે ખિઝાં હે ફુસ્ને સીરત અય હસીને ફુસ્ને લા
 ફિર ખરીદારોં કી તેરે ગરમીએ બાઝાર હો

સોહ્યતે બદકા નતીજા બદ મીલેગા અય રશીક
 હમને માના તુમ બોહોત જી ફેહેમ ઝોર ફુશીયાર હો
 તેરી ઇઝત સે અઝીઝે ખલક હો નહજે હમ
 અય શરીઅત તુ હમારી તુરરઝે દસ્તાર હો
 યે ને મેહબુબે ખલાયક હેં વો મતઉને જહાં
 અશમે ઇબરતસે તમાશા યા ઉલુલ અપસાર હો
 તેરે અખલાકે ઝમીમાને કીયા આશ્રમ તખાહ
 ખલક ઝોર ખાલીક કા દિલ તુઝસે ન કયોં બેઝાર હો
 દાગે બદનામી કો ધો અશકે નદામતસે ઝુરર
 નેક નામી કે લીયે આમાદઝો તખ્યાર હો
 હમ શરીઅતસે લકખ પુછેં તો કેહ દેગી ઝુરર
 કોર ખાતિન, તીરા દીલ, ગુમરાહો ના હનજર હો
 અપની ખામી પર નઝર કર અપને ઝેયું પર નિગાહ
 અપની ગરલત દેખ અય ગાદિલ ઝરા ફુશીયાર હો
 ને મુસલમાં હમકો કેહતેહેં ગલત કેહતેહેં વો
 સદ્ર અપના હાલ હક ગોયોં સે ઇસતિફસાર હો

जरा जेर कोमोंकी हीममत तो दियो
 शराबानीओ धूमो होखत तो दियो
 जुदाका करम ओर धनायत तो दियो
 फिर अपने गुनाहों की कसरत तो दियो
 ज्यो या गछहे शराहत तो दियो
 भिटी या रही आदमीयत तो दियो
 जरा वक्त की कटो हीमत तो दियो
 मयस्सर हे बनगाओ कुरसत तो दियो
 करो जेरकी जर मज्जमत तो पेहले
 हठा आछना अपनी सुरत तो दियो
 करो अज न तुम ओज जेध कीसीकी
 जरा अपनी नागुदता हाखत तो दियो
 धरे हाथ पर हाथ ओठेहो ओ गम
 पे हय हात अपनी द्वाकत तो दियो
 न शोके तिजरत न ओके सियाहत
 अगर जनेकी हे जुरसत तो दियो
 न प्रवाहिश हुनर की न शिकरे मर्शत
 मयाल घरका सोओ मजरत तो दियो
 भद आभवालीयोंने कीया हमका इसवा
 अमर बाहो अम्मे असीरत तो दियो

નહીં તુમકો પરવાએ દુનયા વ હિંચ્યા
 એ બાઈ હે કિસ દરબા ગદલત તો દેખો
 બલા ખુદ તુમાઈ કે દાઅવેસે હાસલ
 ઝરા જેખો દામાંકી હાલત તો દેખો
 જ્યાં સે ન કેહના કે હમહે મુસલમાં
 દિલોં કી કુદરત કસાઈત તો દેખો
 ન ઇજ્જતકી આહત ન જિલ્લત સે નશરત
 એ કયસી બની અપની દુરગત તો દેખો
 ન ખોફે ખુદા હે ન શરમે પયખ્બર
 એ ઇસલામીયોંકી અલામત તો દેખો
 બદી સે હે રશખત નિકોઈસે નફરત
 બદી કિસ કદર હે જહાલત તો દેખો
 નસીહત સે ખેઝાર નાસેહસે અન બન
 કહાંતક હે પોંહચી જલાલત તો દેખો
 ગમે દોમમે સદ્ર જના કહનહે
 એ કયસી પડીહે મુસીબત તો દેખો

दुनियामें जीस्त है तेरी जेरी नशके साथ
 अइसोस दिन गुजरतेहैं भंडे दगा के साथ
 अय डार दीदा रणत न रण हितेजाके साथ
 दिलको लगाये जेदाहे किस जे वहा के साथ
 नहरत है रास्त जाओसे अय मस्ते कजरवी
 पावा जभाया तुने न सिदको सहा के साथ
 जाहिए में जोर जुदा में है पयमाने दोस्ती
 दावा है दुशमनीका तुजे पारसा के साथ
 दिल दादा जुद तुमाछपे रहता है कयों बशर
 छोडेगा गर जुदी तो मिलेगा जुदा के साथ
 सज भासो आम आबतो जिएअत पसंद है
 उमरत कहां है सुन्नते जेरब वरा के साथ
 हमरे अजीज तेरी है मसरके हिरसो आज
 आजारे अहक है तेरी हर हर अहा के साथ
 दोस्त पे कर धुमन्ड न दुशमत पे कर गुजर
 सीरत इस्त करके तु जोई जुदा के साथ
 पचाहीश है गर नज्मतकी रण शरअे में कदम
 यम सद्र जे अतर तु धसी रहतुमा के साथ

ਅਸੇ ਅਕਲੋ ਦਾਨਿਸ਼ ਸੇ ਮੇਫਰਾ ਨਹੀਂ ਫੇ
 ਮਯਾ ਫਿਰਕੋ ਰਾਹਤਕਾ ਮਿਲਤਾ ਨਹੀਂ ਫੇ
 ਕੁਟੀ ਕੁਝ ਰਵਾਂ ਮੇਂ ਤੇਰੀ ਉਮ ਅਧ ਦਿਲ
 ਰਹੇ ਰਾਸ਼ਟ ਕਾ ਸਰ ਮਾਂ ਸਾਦ ਨਹੀਂ ਫੇ
 ਕਵੀ ਰਖਿ ਤੁ ਅਵੇਸ਼ਯੇ ਰੋਝੇ ਮੇਫਸਰ
 ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਖਮੀਂ ਕਾ ਤਮਗਾ ਨਹੀਂ ਫੇ
 ਨਹੀਂ ਫੇ ਜੋ ਤਾਲਿਯ ਯੁਧਾਫੀ ਰਜ਼ਾਕਾ
 ਕੁਝੀ ਫਿਰਕਾ ਖੁਧਾਸ ਅਮਕਾ ਨਹੀਂ ਫੇ
 ਸਦਾ ਨਖਸੋ ਸਧਤਾਂ ਤੇਰੇ ਰਾਹਜਨ ਫੇ
 ਤੁਝੇ ਅਧਸੇ ਦੁਸ਼ਮਨਸੇ ਅਤਰਾ ਨਹੀਂ ਫੇ
 ਟੀਫੀ ਦਸਤ ਜਾਤਾ ਫੇ ਮੁਫਕੇ ਅਵਮ ਕਾ
 ਸਸਰ ਫੇ ਮਧਾ ਸਾਥ ਤੋਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਫੇ
 ਨ ਹੇ ਰੰਝ ਗੀਯਤ ਸੇ ਲੋਗਾਂਕਾ ਫਰਗਿਝ
 ਮੇ ਖਮਾਨ ਦਾਰੋਂਕਾ ਸੋਧਾ ਨਹੀਂ ਫੇ
 ਨ ਕਰ ਕੀਨਾ ਆਝੀਸੇ ਅਲਕਤ ਕਾ ਨਾਲਾਂ
 ਕੇ ਅਵਤਰ ਕਾਖ ਖਸਸੇ ਫਿਤਨਾ ਨਹੀਂ ਫੇ
 ਕਿਆ ਕਰ੍ਹ ਦਾਰੀਨੇ ਮੁਫਲਿਸ ਧਫਾਂ ਤਕ
 ਕੇ ਧਕਫੀ ਫੇ ਧਰਮੇਂ ਤੋ ਯੁਧਾ ਨਹੀਂ ਫੇ
 ਯੁਧਾ ਕਾਮੇ ਗਾਫਿਲ ਕਾ ਮੇਦਾਰ ਕਰਫੇ
 ਖਾਖ ਖਸਸੇ ਅਫਕਰ ਤਮਨਨਾ ਨਹੀਂ ਫੇ

પેહલે મુરશદ કોઈ દુનિયાકા તલબગાર ન થા
 દીં ફરોશીકા કબી ગર્મ થે બાઝાર ન થા
 રસ્મ આબાઇકા કોઈ બી તરફદાર ન થા
 શરએ પે ચલતે થે હુન્નત નથી ધનકાર ન થા
 હદમસે ઝોર હુનરસે કોઈ એ ઝાર ન થા
 કામકા જોહેલો હુમુક કા કબી આઝોર ન થા
 એક દિન વો થા કે હમમેં કોઈ એ કાર ન થા
 ઇસ તરાફ કયદે મુસીબત મેં ગિરફનાર ન થા
 ખેલ મેં વકત નહીં હોતા થા અપના ઝાયેઅ
 ગનજીસે હમેં અય દોસ્ત સરોકાર ન થા
 ન બદુ' સે હમે ઉલફતથી ન રિન્દુ' સે સલામ
 અગ્છે લોગોંકી રિક્કાકતસે હમેં આર ન થા
 હમદા રેહતીથી સદા હદમો હિદાયતકી તલાશ
 અયસા ગાફિલબી ન થા ગર કોઈ હુશીયાર ન થા
 જીસ તરાફ આજ બને ખેડે હેં દુશમન બાહમ
 પેહલે ઇસતરહાસે હમ મેં કોઈ અગયાર ન થા
 હમદો ખુગ્ગ નિહાં ઝોર મોહોખ્ખત ઝાહીર
 પેહલે ઇસતરહાસે હમ મેં કોઈ મકકાર ન થા
 ઇવજ ઝેહસાન કે એહસાન કીયા કરતે થે
 અપને હમ સાયેસે બઢકર કોઈ ગમખ્વાર ન થા

ફેરદી આજ તો ગરદન પે શરીરચતકી છુરી
 મનાવ્ય કરનેકે લીધે ક્યા કોઇ દોંદાર ન થા
 યાદ રખનાં એહી પુરુષા પ્રતા મહશરમે
 તુમ મેં ઇસલામકા કોઇ બી મદદગાર ન થા
 બેહલો નાદાનીસે હર ખેર કો શર માન લીયા
 દિલ ને તારીક થા તો રસ્તા બી હમવાર ન થા
 હમને હક ગોઇ મેં હક નેઇ મેં કોતાહી કી
 વરના મનઝિલ પે પહોંચતા કોઇ દુશવાર ન થા
 ન તો ઇઝઝતકી તલખ હે ન તરકકીકા ખ્યાલ
 અપને અસલામમેં અયસા કોઇ જિનહાર ન થા
 હમ મેં જખ આઇ કજી હો ગયા ઇકબાલબી કજ
 આસમાં હમસે કબી ખર સરે પેકાર ન થા
 ગેર કી દિસ લિયે કી તુને ખુશામદ અવ સદ્ર
 ક્યા તેરે સામને અલ્લાહકા દરબાર ન થા

કહેતે. હે લોગ તુમમેં ઇસ્મે હુનર નહીં હે
 ગરત નહીં હે અસ્મે વો તો બશર નહીં હે
 વે આહકા ગુનાહ હે યા કાનકી ખતા હે
 હમ આહ કર રહે હેં તુમકો અસર નહીં હે
 હર જાહે તેરા નવહા હરસુહે તેરા માતમ
 વો કાનસી સબા હે જો અશમે તર નહીં હે
 અફસોસ ગર્મ જોશી તુમમેં નઝર ન આધ
 પત્થર હે ઉનસે બેહતર જીનમેં ફશર નહીં હે
 જાપાનો જરમની સે ઈજત કરો જો હાસીલ
 ફિર કાન કેહ સકેગા તુમમેં હુનર નહીં હે
 તાલીમ પાને વાલે કયા ખાઈગે ખીચારે
 હેં બેલ ધર બોહોતસે હિરફતકા ધર નહીં હે
 જાકો ધુલાવો અપની અમ સદ્ર ઈનકે ગમમેં
 કુચ્છ કોમકી તરકકી ખાલાકા ધર નહીં હે

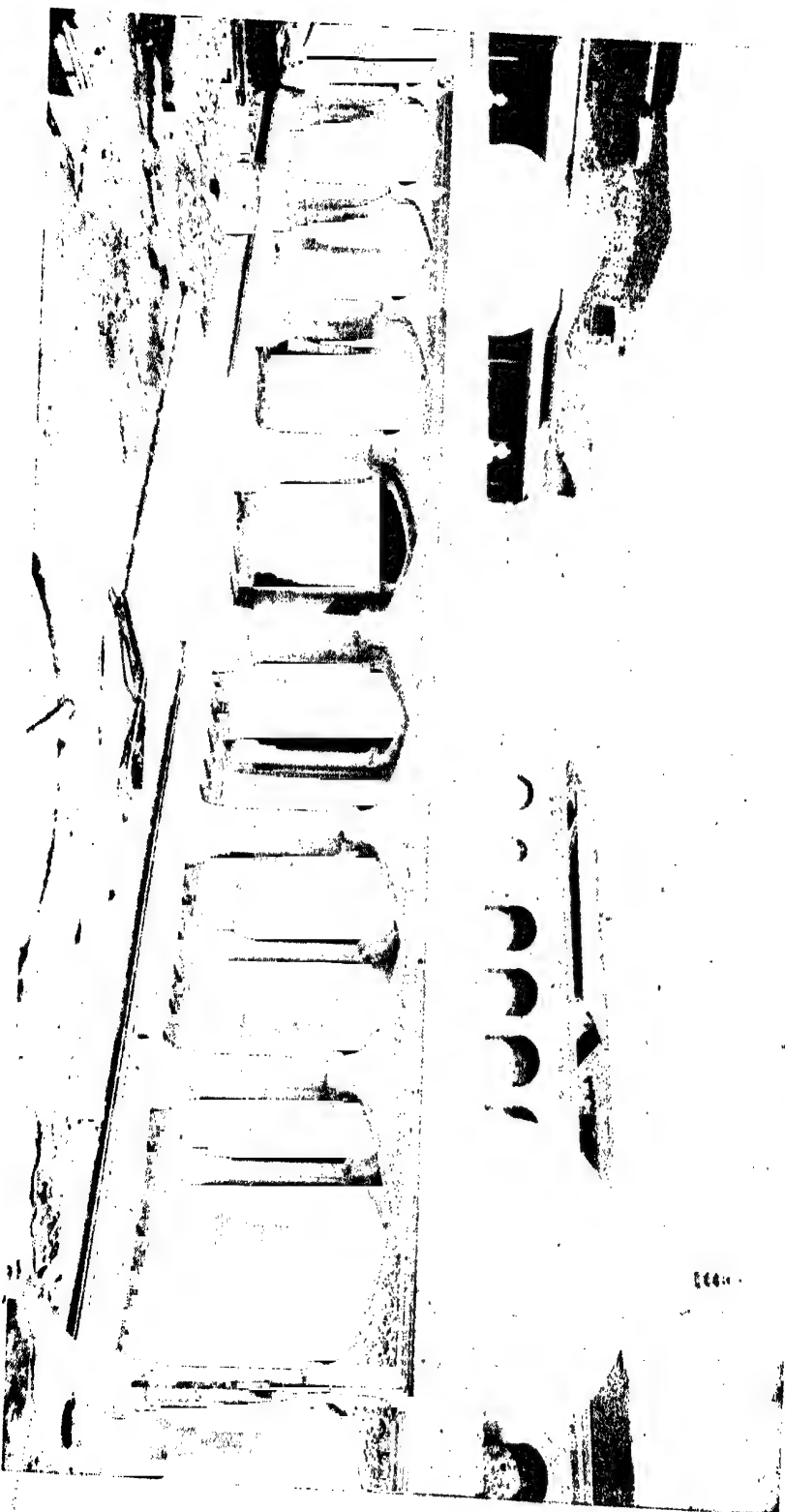
નહીં હે શુભ બજુઝ ધર્યો અમલ દુનિયા કે શુભશન મેં
 ખુદશા જસદ બરલો દોસ્તો તુમ અપને દામન મેં
 તુમ અપને એળ ગર હુંદા કરો હો જાવજે કામિલ
 મગર અશસોસ હે તુમ હુંદતે હો એળ દુશમન મેં
 જો છોડો કાહેલીતો મુશ્વેસીકા નામ મિટ જાએ
 નહીં હે મુશ્વેસી ઝોર કાહેલી જાપાનો જરમન મેં
 કરો મેહનત તો હેં સદહા તરીકે ઝર કમાને કે
 રહો બેકાર કયોં દિખલાવ જોહર અપના હરશન મેં
 નુમાયશ ઝોર તઅસ્લીકા હુનર સમજે બ નાદાની
 ખુરા આયા નઝર ચે બાંકપન આકિલકી ચિતવન મેં
 તરકકી કે અલો મેદાંમેં તેઝ ધતને કે હમ દેખેં
 ન ચે પરવાઝ તોતેમેં ન ચે રહતાર ધનજન મેં
 હાદે ગાફેલોંકા ઝોર જગા દે બખ્તે ખુશતા કા
 ખ્યાલી દે અસર ઇસ સદ્કી શરીયાદો શેવન મેં

મિટ જાએ દેઈ ઇસીયાં અરમાન હે તો યે હે
 રેહ જાએ દીનો ઇમાં અબ ધ્યાન હે તો યે હે
 દુશમન હે ગર જહાલત ઉસસે જહાદ પ્રીજાએ
 બસ અપની બેહતરીકા સામાન હે તો યે હે
 મેહરમ દીનો દુનિયા કી નેઅમતોંસે હોગા
 જસને ન હક કો દુંદા નાદાન હે તો યે હે
 હાં તું હદીસો કુરઆંકો હિરઝે જાં બનાવે
 ઇસલામ મેં હો પુખ્તા ઇમાન હે તો યે હે
 અમરો નહી સે રંબકી રાઝી નહીં જો હોતે
 ના પાક દિલ હે ઉનકે કુદરાન હે તો યે હે
 રંબ આલેમોંસે ઉલફત કર જાહેલોંસે નશસ્ત
 ઇસલામીયોં કી અબ દિલ પેહછાન હે તો યે હે
 કર હક કી તું ઇશાઅત જુટેકી કર મઝમન
 અમરો નહી જતા દે એહસાન હે તો યે હે
 જાહિલ અગર હે મુરશદ યાં ખુદ ગરજ હે મુલ્લા
 ઉસકી ન કર ઇતાઅત શયતાન હે તો યે હે
 તું દારે ઇમતિહાં મેં બેઠા હે બે તરદદુદ
 હે ઇમતિહાંસે ગાંદિલ નિસયાન હે તો યે હે
 અબ સદ્ર ઇલમે કુરઆં હે હર મરજ કા ચારા
 ઇસ્કો ન છોડે હરગિજ દરમાન હે તો યે હે

JAM-E-MASJID BARODA.

જામ-એ-મસજિદ બરોડા.

વડોદરાની પુરાણી જુમાં મસજીદ.

તેનો ટૂંક ઇતિહાસ.

આ મસજીદ જેમાં નવેસરથી સુધારા વધારા કરીને તેને વધારે સુંદર બનાવવામાં આવી છે. ગુજરાતના આગલા મુસલમાન શાહોની પુરાણી માંદગાર છે; મસજીદના એક ખુણામાં એક જુનો સંગે મરમરનો પથરો લેખ સાથે જડેલો છે જે ઉપરથી માલમ પડે છે કે સને ૯૧૦ હીજરીમાં ખાને આઝમ ખલીલખાને આ મસજીદ બંધાવી હતી, ગુજરાતની મોતેબર તવારીખ “મીરાતે અહમદી” જેવાથી માલમ પડે છે કે પ્રીન્સ ખલીલખાન, સુલતાન મેહમુદ બેગડાનો ગાદી વારસ હતો અને પોતાના બાપ તરફથી વડોદરાનો વાલી (ગવર્નર) હતો. મસજીદ બંધાઈ તેના સાત વરસ પછી એટલે સને ૯૧૭ હીજરીમાં પ્રીન્સ ખલીલખાન સુલતાન મુઝફ્ફર હલીમનો લકબ ધારણ કરી અમદાવાદના તખ્ત ઉપર બેઠો. ગુજરાતના શાહો પછી દેહલીનાં શાહનશાહોનાં અમલ દરમિયાન એ મસજીદ અસલની સર્વ ખુબીઓ સાથે કાયમ રહી, પણ અઢારમી સદી ઇસવીની શરૂઆતમાં જ્યારે શેહેનશાહ અઊરંગઝેબ ગાઝીની આંખ બંધ થઇ અને મરેઠાઓએ ગુજરાતને પોતાના તાબામાં કરી લીધું તે વખતથી ઇસલામી શાહોની ખડતી સાથે તેમના ધારમીકપણાની પડતી શરૂ થઇ. મસજીદના ત્રસદીઓએ મસજીદની સમગ્રી આવકોનો ગરબપયોગ કરવાનું શરૂ કરીધું અને મસજીદમાં સુધારો અથવા મરામત અને તેને

આબાદ સ્થિતિમાં ચાલુ રાખવા તરફ બે દરકાર રહ્યા અહીં સુધી કે
આ ખાને ખુદા (ઉપલી મસજીદ) વખતના વેહેવા સાથે માટીના ઢગ
(ખંડીયેર) થઈને પડી રહી.

જે બાદ વડોદરાની અંગુમને ધસલામ જેમાં શેહેરના મોટા ભાગે
મોતેબર ગ્રહસ્થો તથા રહીશો સામીલ છે, તેઓએ ઇતેશાક કરી વડોદરા હાઇ
કોર્ટના જડજ મી. અબાસ શમસુદીન તૈયબજી અને નવાબ મીર સદશ્દદીન
હુસેનખાન સાહેબ, આ બંનેની આગેવાની હેઠળ સને ૧૮૯૬ માં એવો
ઠરાવ કીધો કે સરવેથી પહેલાં મસજીદના બાંધકામ તરફ ધ્યાન આપવું.
જે પછી સરકારી હુકમ આપે મસજીદ ઉપરના ત્રસટીઓ તરીકે નેમાઇ
મસજીદની દુકાનો જેને આગલા ત્રસટીઓ પોતાની મીલકત ગણી તેની
આવક પોતાના ઉપયોગમાં લેતા હતા તે માટે વડોદરાની સરકારમાં તેમની
સામે દાવો માંડ્યો. આ મુકદ્દમો લાંબા વરસો સુધી ચાલ્યો અને છેવટે
અંગુમન તરફના અરજદારોને ફતેહ મળી. જે પછી મોટું ફંડ ભેગું કરી
આ મસજીદ પહેલાં કરતાં સરસ બંધાવી છે.

મસજીદનું બાંધકામ સને ૧૩૨૫ હીજરી સને ૧૯૦૭ ઇસવીથી શરૂ
થયું. આગલા ત્રસટીઓની બે દરકારીને લીધે પાડોશી હિંદુઓએ મસજીદને
લગતી દક્ષિણ તથા પશ્ચિમ તરફ આવેલી દીવાલો ઉપર પોતાનાં ઘરો
બાંધી લીધાં હતાં. અંગુમને સુલેહસંપ સાથે તે મકાનો ખરીદી લીધાં
ઉત્તર તરફ જે મકાન આવેલું હતું, તે ઉપર નામદાર મહારાજા ગાયકવાડ
જહાંદરના કાકાજી જનાબ ઉખાજી સવ સાહેબનો કબજો હતો, પણ
મજકુર નામદારે પોતાના હસ્તકનું મકાન જેની કીમત રૂપીઆ ૧૫૦૦ ની

ચતી હતી તે તે ખુદાની રાહ ઉપર કે જે હિંદુ અને મુસલમાન બંધાનો પરવરદીગાર છે, મસજીદને ભેટ કરી દીધું. આ પ્રમાણે મસજીદની ચારે બાજુઓ સાથે થઈ ગઈ અને મસજીદનું બાંધકામ શરૂ કરવામાં આવ્યું.

પાંચ વરસની મુદત દરમ્યાન મસજીદની અંદરનો ભાગ ઘણી સુંદર રીતે તૈયાર થઈ ગયો. મસજીદની લંબાઈ ૧૦૭ ફીટ અને પહોળાઈ ૪૩ ફીટની છે. કામ સંપૂર્ણ પથરું અને ઘણું મજબૂત છે, તથા મોટા ગુંબજો ઘણાં ખુબ સુરત બનાવવામાં આવ્યા છે. સંગે મરમરનો ફરશ બીજાવવામાં આવ્યો છે મેહરાબો, મીમબર સંગે મરમરના ઘણાંજ સજાઈદાર ઉમદા કારીગરી સાથે નમુનેદાર બનાવવામાં આવ્યા છે.

મેહરાબો ઉપર કલામે મજીદની આયતો ઘણી ખુશનુમા અને સુંદર રીતે કાતરવામાં આવી છે. મસજીદનો મોટો દરવાજો પણ સંગે મરમરનો છે અને તેને કલામે મજીદની આયાતોથી શોભાયમાન કર્યો છે આ દરવાજો હમણાં ઉભો કરવામાં આવ્યો છે. જે સડકથી ૫૦ ફીટ ઉંચો છે મુંબાઈની જુમા મસજીદનો પણ આવો ખુશનુમા અને ઉંચો દરવાજો નથી, ખુદાના રજલથી એવા એવા સંજોગો એકઠા થવા પામ્યા કે જેનો ખ્યાલ પણ કોઈને નહીં હતો. ફંડમાં કુલે રકમ રૂપીઆ એક લાખ ઉપરની એકઠી થઈ. આ રકમથી મસજીદનો અંદરનો ભાગ, મદરેસા, મુસાદરખાનું, અને બે બાજુ પાંચ પાંચ ફૂટનો બે માલ સાથે તૈયાર થઈ છે. જેનો ફોટો આ સાથે સામેલ કીધો છે.

નવાખ સાહેબના ખાસ સદગુણોનું વર્ણન.

એમતો કુદરત તરફથી દરેક મનુષ્યને ગુણ અને અવગુણ તેા ઓછા વધતો કે સરખો ભાગ મળેલો છે પણ અમારા નવાખ સાહેબને કુદરત તરફથી જે ખાસ સદગુણોની અત્યુત્તમ બક્ષીસ મળેલી છે તેવી બક્ષિસ ગુજરાતમાં ભાગ્યેજ બીજા કોઈને મળી હશે. આ સ્થળે અમે તે ખાસ સદગુણોમાંથી થોડાકનું વર્ણન કરીએ છીએ.

૧. આગલા પાનાઓમાં વડોદરા શહેરની જામે મસજીદનું જે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે તે મસજીદ નવાખ મીર સદરહદીન હુસેનખાન સાહેબ તથા વડોદરા હાઇકોર્ટના જડજ મી. અબ્બાસ તખયિમજી સાહેબની આગેવાની તળે તથા એહતેમામ અને સર પરસતીથી તખયાર થઇ છે. નવાખ સાહેબે આ મસજીદની તખયારીમાં જે ભાગ લીધો છે તે આપના અનેક સદગુણો માંના એક સદગુણની સાબેતી તરીકેજ લેખાશે અને ભવિષ્યની અવલાદ આપના અનેક સદગુણોને યાદ કરવા પહેલાં આ ખાનગી ખુદાને ફરીથી આબાદ કરવાના સદગુણને માનની સાથે યાદ કરશે.

૨. અહસ્થો ! આ દેશમાં ગુજરાતી લખવા વાંચવાનો રિવાજ વધારે હોવાથી મુસલમાનો ઉરડુ ભાષા તરફ બિલકુલ ધ્યાન આપતા નથી તે એટલે સુધી કે આ તરફના ખાનદાની અમીરો, કાઝી, મુફતી, મશાયખો, સમયદ ઝાલ, ધનામદાર, તાલુકદાર, સજબદા વિગેરે પણ મોટા ભાગે ઉરડુ જેવી ઉત્તમ અને પ્રસલામીઓને ખાસ જરૂરની ભાષાથી અંગત છે.

આખા ગુજરાતમાં કોઇ પણ ઉરદુ માસીક કે અડવાડીક પેપર બહાર પડતું નથી તેમજ ઉરદુ ભાષાના પુસ્તકોની એક પણ લાયબ્રેરી હસ્તી ધરાવતી નથી એવા સમયમાં નવાબ સાહેબે વડોદરા જેવા હીંદુ રાજ્યમાં ઉરદુ શરસી અને અરબી ભાષાના હજારો પુસ્તકો ધરાવનારી એક મોટી લાયબ્રેરીની સ્થાપના કીધી એ કાંઇ નજીવી બાબત નથી અને જે આજે નવી તકવાર થએલી જુમા મસજીદના જમણી બાજુના હોલમાં ભોકોના ઝાતમાં વધારો કરી રહી છે. ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં પાલનપુર, રાધનપુર, જુનાગઢ, ખંભાત સચીન, માણાપદર જેવા ઇસ્લામી રાજ્યો હસ્તી ધરાવે છે પણ ત્યાંએ ઉરદુ ભાષાની જોડએ તેવી કદર નથી તેમજ ઉરદુ શરસીની એકે લાયબ્રેરીની સ્થાપના થએલી જોવામાં આવતી નથી. બલકે વડોદરા અમદાવાદ, સુરત શહેરો કરતાં પણ વધારે મજકુર રાજ્યોમાં ઉરદુ ભાષાની એ કદરી છે.

ઉત્તર હીન્દમાં આખા દેશની માતૃભાષા ઉરદુ છે. ત્યાંના નાના મોટા બધા શરસી બણે છે. ગુલીસ્તાન બોસ્તાન સુધી બણવું એક સાધારણ વાત છે. આ કારણથી ત્યાં ઉરદુ ભાષાની કદર અને તરકકી છે. પરંતુ આ દેશમાં ગુલીસ્તાન બોસ્તાન સુધી બણવું, ગોયા શરસી ભાષાના પ્રોફેસર થઇ જવા સમાન છે. તેથી અત્રે શરસી ભાષાનો નાથ થતો જાય છે. આ કારણના લીધે આ દેશમાં ઉરદુ ભાષાની એ કદરી છે. ઉરદુ ભાષા શરસી વિના કાંઇજ નથી.

ગુજરાતમાં ઉરદુ ભાષા અને ઇસ્લામીઓની ઝળુન હાલત હોવા છતાં નવાબ સાહેબે જે કીમતી કીતાબોનો સંગ્રહ કરી લાયબ્રેરીના રૂપમાં

કોમને અર્પણ કર્યું છે, તે કાંઈ જોછા માનને પાત્ર નથી. વળી તે લાયજેરીમાં બોસ્તાને ખ્યાલ, તીલસ્મે નુર અરશાં, તીલસ્મે હોશરખા, નકશો સુલેમાની અને ઇન્દર જલ જેવી નકામી તથા નીતીને નુકસાન કરનાર કીતાબોનો સંગ્રહ નથી. પરંતુ એવી કીમતી કીતાબોનો સંગ્રહ કર્યો છે કે જે દેશ, કોમ અને ધર્મને લાભ આપનારી છે, શુન્દરાતમાં આવી ઉરદુ ફારસી અને અરબીના સાહિત્યવાળી લાયજેરી કાયમ કરવાનું માન સઉથી પહેલાં નવાખ સાહેબનેજ ધટે છે. જે માટે કોમે નવાખ સાહેબનો આભાર માનવો જોઈએ.

૩. નવાખ સાહેબે લાયજેરીની કીતાબોનું લીસ્ટ એવી ઉત્તમ રીતે બનાવ્યું છે કે આજ સુધી આવું લીસ્ટ બીજા કોઈએ બનાવ્યું નથી. નવાખ સાહેબે બનાવેલા લીસ્ટમાં ત્રણસો મધાળા રાખ્યાં છે. દરેક સ્વભાવ અને દરેક પ્રકૃતિનો માણસ પોતાને મન ગમતી કીતાબ એ લીસ્ટ જોવાથી સ્ટેન્ડમાં મેળવી શકે છે. આશ્ચર્ય છે કે હિંદની બીજી અનેક લાયજેરીઓના વાળા નવાખ સાહેબના બનાવેલા લીસ્ટને જોઈ પોતાની લાયજેરીઓ લીસ્ટ બનાવતા શીખશે.

૪. વડોદરામાં દીની ફારસી અને અરબી શિક્ષણનો કોઈ પણ મદરેસો નહોતો. અનેક ઇસલામી અમીરો, જાગીરદારો ધરાવનાર શહેરમાં ઇસલામી મદરેસાની જેર હાજરી ઇસલામીઓ માટે નામોશી અને દીલગીરી ભરી કમી હતી પણ નવાખ સાહેબે એક મદરેસો કાયમ કરી એ કમીને દૂર કરી છે.

૫. નવાખ સાહેબે ઇસલામીઓને બેદાર કરવા માટે સેંકડો કીમતી રીસાલા (ચોપાનીયા) અને નાદર લખાણો લખ્યા કે જે “મુસદ્દસે હાલી”ની

દીકા અથવા સંપૂર્ણ ખુલાસા સમાન છે. તેમાં કોમી જરૂરતો, મજદૂખી અને નીતી ન્યાયની હકીકતો સિવાય ખીજું કંઈ લખવામાં આવ્યું નથી. આવા ચોપાનીયા હઝારોની સંખ્યામાં છુટથી મફત બેઠેલવામાં આવ્યા છે.

૬. નવાળ સાહેબે અનેક નકામાં રીત રીવાજોને પ્રથમ પોતાના ઘેરથી નાખુદ કરવાની શરૂઆત કરી, અને સંધળાઓને તેમજ ખાસ કરી નાદાનોને વગર ખીકે પોતાની પેટે કરવાને તક્યાર કર્યા જુઓ “ ઇસલામકી હીખાયત, ઇસલામકા અતાલીક મોહરરમની બિદઅતો ” વિગેરે. નવાળ સાહેબ શરમાવે છે કે ‘ નકામા રીત રીવાજોને જડમુળમાંથી નાશ કરવો અમારા દીની ઓલમાઓની સડથી પહેલી શરૂ અને સડથી પહેલું કામ હોવું જોઈએ. એટલે સંધળા કામો કરતાં આ કામ વધુ જરૂરી અને સડથી અગત્યનું છે અને સર્વ કામો કરતાં વધુ વાજીબ છે. અગર તેઓએ તેમાં કમી કે કાતાહી કરી તો તેઓ અમારા આલિમ અને અમારા રેહબર નથી, તેઓ અમારા હમદર્દ અને અમારા ખેરખવાહ નથી, તેઓ અમારા મુરશદ અને અમારા દરવેશ નથી. પરંતુ અદસોસ તે અમારા આગેવાનો પોતેજ આ તોહમતમાંથી છુટી શકતા નથી. તેઓ પોતેજ ખુશી અને દીલગીરીના રીત રીવાજોમાં ફસાઈ પડેલા છે તો પછી ખીજાઓને તેમાંથી કેવી રીતે મુક્તિ અપાવી શકશે.

ઓ ખેશતન શુમ અસ્ત કરા રેહબરી કુનદ ”

૭. નવાળ સાહેબે પોતાના લખાણો અને કીતાબોમાં ખીરઅદા તથા મશાયખીનોના માટે એટલું બધું લખ્યું કે આવી શીખામણ તથા

બોધ ખીજે કોઈ ભાગ્યેજ કરી શકશે, બલકે આવી રીતે ચોખ્ખા શબ્દો આજ સુધી ખીકના સળખે કોઈએ કહ્યા નથી. જે કે હજારો મોલવી, વાઅઝ નસીહત તથા બોધ કરવાનો દાવો કરે છે અને પોતાને ઉમ્મતના રેહબર તથા શરીયતના ખાદીમ તરીકે ઝાળખાવે છે પણ તે ફક્ત નામનાજ છે. જેમકે:—

બોહોત શૌર સુનતેયે પેહલુ મેં દિલકા
જે ચીરાતો એક કતરએ ખુન નિકલા

૮. નવાખ સાહેબે વાઅેઝનો ધધો લેધ ખેડેલા વાઅેઝીન અને નામના મોલવી મુલ્લાઓની ગુમરાહ પોલીસી અને નુકસાન કારક વાતોને ઉઘાડી કરી નાંખી અને તેઓ જે પ્રપંચથી ગરીબ ઇસલામીઓને નુકસાન કરતા હતા તે પ્રપંચ ઉપરથી પરદો ઉચકી નાંખી હજારો ઇસલામીઓને તેમના હંદામાંથી છોડાવ્યા. તે લોકો પોતાના વીરુદ્ધ થશે અને નુકસાન કરશે તેનો ભગારે ખ્યાલ કર્યો નથી. આમ લોકોને તેમના તોફાનથી જાણીતા કર્યા. ખરેખર આવા નીમ મુલ્લાઓજ અમારી ચઢતીના રસ્તામાં આડે આવે છે અને આજ લોકોએ ખીજી કોમોના મુકાબલામાં વિદ્યા હુન્નર પ્રાપ્ત કરવામાં અમોને પાછળ રાખ્યા છે. આ લોકોની સ્થિતી બહીજ ઝખુન અને ખરાબ છે. ખરેખર આ લોકોની સ્થિતી આવી છે.

દોસ્ત હમ જાનતે જીનકો યે વો દુશમન નિકલે
રેહનુમા જીનકો સમજતે યે વો રાહઝન નિકલે

૯. નવાખ સાહેબે નોવેલો વિગેરેના લેખકો તથા વર્તમાન પત્રોના એડીટરોને પણ તેમની અજ્ઞાનતા વિગેરેથી જાણીતા કર્યા અને નુકસાન કરકે લખાણો લખવાને મનાઇ કીધી. આવી હીદાયતો દેસના હકમાં

બહુજ જરૂરી અને લાભદાયક છે. જેના તરફ નવાજ સાહેબનું લક્ષ્ય ખેંચાયું
શેખ સાંદી સાહેબે ફરમાવ્યું છે કે

સુખન ગુફતનો બિઠ જા' સુફતન અસ્ત

ન હર કસ સજાએ સખુન ગુફતન અસ્ત

એટલે પુસ્તક લખવાનું કામ ગમે તેવા સાધારણ માણસોનું નથી.
એના માટે બહુ ઉંચા જ્ઞાનની જરૂરત છે. અને વર્તમાન પત્રના એડીટર
બની ખેસવું પણ અજાનોતે વ્યાજબી નથી.

૧૦. નવાજ સાહેબે કદી પણ પ્રચલીત થએલી શાઅરીની તરફ ધ્યાન
આપ્યું નથી બલકે શાયરીની લાભદાયક બાબત અખત્યાર કરી અને શાયરોને
પણ નકામી વાતો, રીન્દાના કવામ, ખીમત્સ ગુફતોગુ, વિગેરે નુકશાન
કારક બાબતોથી દુર રહેવા ભલામણ કરી અને વધુ પડતી પ્રશંસાના
માઠા પરિણામથી ખબરદાર કર્યા.

૧૧. કેટલાક લોકો પોતાની એશીયાઈ શાયરીની જુઠ બોલવાની
રીત પ્રમાણે એક રાઇતો પહાડ બનાવવામાં અને પહાડને રાઇ બનાવવામાં
ખાસ ખુબી તથા લાયકાત સમજે છે તેઓએ શરીઅતે મોહમ્મદીયા અને
અકાયદે ઇસલામીયાની રમુજ કરવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નહોતું. તેઓ
હજરત રીસાલત મોઆવ સલ૦ ને તથા અવલીયા અલ્લાહ અને શાહદા
વિગેરેને બે ઘડક ખુદા કહેતા અને લખતા હતા. અથવા જે સીદતો ખાસ
ખુદાની શાનને લાયક હોય તેવી સીદતો અવલીયા અલ્લાહના માટે
લખતા હતા. આવી રીતે તેઓ આહેતો પોતાની મોહોબ્બતના જોસવા
સખબે અથવા શરીઅત અને અકાયદે ઇસલામીયાની અજાનતાના સખબે

જામતા હોય અથવા આંખો બંદ કરીને આગળથી ચાલી આવેલી રસ્તની પેરવી કરતા હોય પણ એકંદર રીતે આવી વાતોનો આમ ભોડો ઉપર સારો અસર પડતો ન હોતો. અને શાયરોની આવી બદ ઝખાની શરીરતના હકમાં વીળળીનો કામ કરતી હતી જેના સખએ નાદાન અને જાહેલ તથા અણુસમજ ઇસલામીઓ મુમરાહ થતા હતા. આવા શાયરોના સુધારા માટે પણ નવાબ સાહેબે કમર બાંધી અને કલમ હાથમાં લીધી. તથા ધમકાવી દયાની અને સમજાવીને આડા રસ્તે જતાં એ ભોડોને રોક્યા

વાંચકો વિચાર કરવાની જરૂર છે કે ઇસલામમાં અનેક ટોળાઓ બેદીન, બે સમજ અને ખોટા રસ્તે ચાલનારા છે. તેઓને પોતાના દુર્ગુણોની બીલકુલ ખબર નથી તેઓ પોતાના દરેક કામને ઉત્તમ કામ સમજે છે અને જ્યાં સુધી તેમને કોઈ હાદી, રાહબર, સીધો રસ્તો બનાવનાર, સંકટોથી જાણીતો કરનાર ન મળે ત્યાં સુધી તેઓ પોતાના દસ્તુર અને રીત રીવાજને તોડી શકતા નથી તેમજ પોતાના ચલણને ખરાબ સમજી તેને સુધી શકતા નથી. આ બાબતોને ધ્યાનમાં લેતાં અન્યબીમાં નાંખનાર આ બીના છે કે પોતાની સચ્ચાઈની હીમાયતમાં, દીનના પ્રસારમાં, શરીરતના સુધારામાં અને ઝલાલતના ખંડનમાં કોઈની દુશમનીનો લગારે અદેશો કર્યો નહીં. જે કે આપ પોતે એકલાજ છે અને આ બધા એકજ છે. પરંતુ આપનો સાથી ખુદ છે. અને તેનો રસુલ છે. એ કારણોના લીધેજ આપના પુસ્તકો જેવાથી સારા નરસાની ખબર પડે છે. આપે ઉપાડે છોકે ખરી વાતને ખરી અને ખોટી વાતને ખોટી લખી છે. કોઈ વાક્ય જોલ જોલ લખ્યું નથી કે સામાન્યજા માણસને સમજવામાં હરકત

આવે. દાખલા તરીકે તાજુત, અલાવ, નાવ અને મેડદીની રસ્મોને સાફ શબ્દોમાં ખરાબ લખી છે અને વારે ઘડીએ ખરાબ લખી બાર મુઠીને જથ્થાબુદ છે કે અમે તેને કેમ ખરાબ ન સમજીએ. જેમાં પછસા ટકાની હાની થવાની સાથે દીનનીપણ હાની થાય છે. તેના બનાવનારા અશાન, બેવકુફ અને દીની બાબતોથી બે નસીબ છે. આ ઉપરથી જથ્થાબુદ આવે છે કે હકની હીમાયત અને ઇસલામની ઇશ્તિઆત આને કહે છે જે નવાબ સાહેબે કરી છે. નહીં તો હવે ઇશ્તિઆતે ઇસલામનું તો ફક્ત નામજ રહી ગયું છે. કોઈ પણ જવાંમદ મેદાનમાં આવીને આટલા બધા ટોળાઓની વિરુદ્ધતા કરતો નજરે પડતો નથી. અને આવી રીતે ખરાબોટા, લાભ [નુકશાનને સાફ શબ્દોમાં બતાવનાર બીજો કોઈ નથી આ ઉપરથી અમે સમજીએ છીએ કે રિવા હુન્નરનો આ સાગર દુનિયાએ ઇસલામને સર સખજ બનાવવા માટે, અલ્લાહની તરફથી વહી રહ્યો છે. ખુદાવદે કરીમ કોમને ઓળખવાની આંખો ધનાયત કરે.

ગુરૂકો પાયા તો મિટે દર્દ જમાને કે તમામ

ગુરૂકો દેખા તો ગયે સારી મુસીબત હમ ભુલ

વાચકો ! ધ્યાન પુર્વક જોવું જોઈએ કે જે માણસ શાએરોને, એડીટરો ને મોલવીઓને પીરઝાદાઓને તથા દરેક ખાસો આમ ને સરખી રીતે હીલાયત કરે છે તેની સાથે તે લોકો દોસ્તી અથવા મોહોબ્બત રાખી શકતા નથી કે જેઓ કુધારામાં સખડે છે અને મનોવિકારમાં ફસાએલા છે જે માણસ આહેતો તે આલેમ હોય, ફાઝલ હોય, હકીમ હોય કે ફીલસુફ હોય દુનિયામાં પોતાની વાહ વાહ કહેવડાવવા આહતો હોય તો તે

કદી પણ આખી દુનિયાને દુશ્મન બનાવશે નહીં અને પોતે તેમની પીડા
 ઝોથીંએ પરના રાધને પોતાની દોષત આખર આરામ વિગેરે ને આશ્વત્તામાં
 નાંખશે નહીં પણ જે અલ્લાહના નેક બંદાઓ છે તેઓ પોતાની કામના
 માટે જે કાંઈ પીડાઓ કે આશ્વતો હોય તે સહ ઉઠાવી લેવાને તૈયાર
 રહે છે પણ સત્ય વાતને મુકતા નથી આવા લોકો દુનિયામાં બાગ્યેજ
 પેદા થાય છે અને સંકટો વરસોમાં જન્મે છે જે આવા વીરલાઓ પેદા
 ન થાય તો દસલાખી શરીરખતનો ખર્ચોયો ઉજડ અને વીરાન થઈ જાય,
 મુસલમાનોનો સાચો મજહૂબ અને દીન આઈનનાં સાચા તરીકાનો દુનિયામાં
 નામ નિશાન પણ રહે નહીં પણ અલ્લાહ આ સાચા દીનને જગતની
 જાંદગી સુધી રાખવા આડે છે એટલે દરેક જરૂરતના સમયે આવા વીર નરોને
 પેદા કરતો રહે છે.

૧૨. વળી પાક પરવર દિગાર આવા ઉત્તમ કામો, ઉંચા અને
 માનવંતા કુટુંબના માણસોથીજ લે છે જેમકે અમારા નવાબ સાહેબ પણ
 સાદાતે હુસેની હીરાતી છે. એમના વડવાઓ વરસો સુધી દીલ્લી તથા
 લાહોરના બાદશાહો અને શાહજાદાઓના શિક્ષકો રહેલા છે. અને સરકાર
 નિઝામુલમુલક આસુદ્દુલહ પહેલા એજ હકના સખ્યે દીલ્લીથી પોતાની
 સાથે દક્ષિણમાં લાવ્યા અને નવાબનો ખેતાબ તથા મોટી મનસખ આપી
 આપના માનમાં વધારો કર્યો. જેમકે આપના વડીલોને સુલતાન નવાઝ
 જંગ અને મુનીર નવાઝ જંગ બહાદુરોના ખેતાબ આપ્યા અને વરંગુલ
 તથા અવરંગઝાબાદની મુળેદારી ઉપર નીમણુંક કરી તથા જાગીરો ખખશી.
 અને જ્યારે આપના નવાબ કુટુંબના મુળ પુરખ નવાબ સમ્યદ તુરુદદીન
 હુસેનખાન સાહેબ હજ કરવા જવાના વિચારથી સુરત બંદરમાં આવ્યા.

ત્યારે અંગ્રેજ સરકારે આપનો સારો આદર સત્કાર કર્યો અને સચીનના નવાબને સમન્નવવાનું કામ સોંપ્યું જે તે દિવસોમાં શીસાદ કરતા રહેતા હતા જ્યારે આ કામ આપે પુરું કર્યું ત્યારે પેશવા સરકારે સમન્નવવા માટે એલચી તરીકે આપને પુને મોકલી દીધા. ત્યાં જઈને આપે એવા કામ બનવ્યા કે જેથી રાજ થઈને અંગ્રેજ સરકારે સુરતમાં આપને જાગીરો આપી, અને નવાબ સહયદ નુરહીન હુસેનખાન તથા કમાલુદ્દીન હુસેનખાનને ગાયકવાડ સરકારે સરદારીના હોદ્દા આપ્યા અને વડોદરામાં બોલાવી એટલું બારે માન આપ્યું કે પોતાની ગાદીની બરાબરમાં આપની બેઠક મુકરર કરી અને જાગીરો આપી. * દુકમાં એટલું કે જ્યાં ગયા ત્યાંના હાકેમો અને બાદશાહોએ આપને માન અકરામથી રાખ્યા. સાવલી પ્રગણું જેની આવક ત્રણ લાખ રૂપીઆની હતી તે લશકરના ખર્ચ માટે નવાબ નસીરુદ્દીનને ગાયકવાડ સરકારે આપ્યું. જ્યારે મજબૂર નવાબ સાહેબનો અંતઃકાળ થયો ત્યારે અમદાવાદમાં હઝરત શાહઆલમ કદબની દરગાહ શરીફ જેવા પવિત્ર સ્થળમાં તુરબત શરીફની પાસેજ આપને દફન કરવામાં આવ્યા અને કબર ઉપર મકબરો ચણાવીને તેના ખર્ચ (ખતમ દરદ) ના માટે પ્રથમ મોજે ગત્રાલ અને ૧૨ી મોજે કડોદરા

* પેશવા સરકારના દરબારમાં નવાબ સહયદ નુરહીન હુસેનખાનનું બારે માન ભેળને ગાયકવાડ સરકારે તેમના દીકરા નસીરુદ્દીન હુસેન અને કમાલુદ્દીન હુસેનને પોતાની પાસે રાખ્યા હતા. પેશવા સરકાર ગાયકવાડથી નારાજ રહેતા હતા અને ગોવીંદરાવ મહારાજને કોઈ કસુરના સબબે માદી ઉપરથી હાડી મુકી બીજા સર દારને વડોદરે મોકલવા આહતા હતા પરંતુ નવાબ સહયદ નુરહીનની સીકારશ તથા વસીલાથી ગાયકવાડી ખાનદાન ગુજરાતની માદી ઉપર બહાલ રાખવામાં આવ્યું.

ગામ આપું. નવાળ સાહેબના વડીલોની કલમી તસવીર હજુ સુધી વડોદરાના રેસીડેન્ટ સાહેબની ઓફીસમાં લાગેલી છે. આ ઉપરથી માનીત થાય છે કે અંગ્રેજ સરકાર પણ આપનું માન રાખે છે અને આપે બખ્તવેલી સેવાઓની યાદ હજુ સુધી ભુલવા પામ્યા નથી.

નવાળ સાહેબને મુસલમાનોના બંને ટોળાં અને બંને પાર્ટીઓ એટલે અલીગઢ પાર્ટી તથા દેવબંદ પાર્ટી માનની નજરથી જુએ છે. જો કે બંને પાર્ટીઓના વિચારોમાં આકાશ અને જમીનનો તફાવત છે છતાં એક સરખા માનથી જોવાનું કારણ શું? તેનું કારણ બીજું કંઈજ નહીં પણ માત્ર આપની હરદિલ અઝીઝી છે. આપે માત્ર એકજ ખીદમત કરવાનો જીમ્મો લીધો છે એટલે આપ બેઉ જાતની કેળવણીના હામી છે. તથા ખોટી રસમોને નાબુદ કરવાની બારે કોશીશ કરે છે અને બંને પાર્ટીવાળાઓ પણ ઇસલામીઓને બરબાદ કરનારી રસમો તથા રીત રિવાજોને જડબુજથી ઉખેડી નાંખી તેનો નાશ કરવા ચાહે છે.

૧૩. આપના વિવેક, ખાતર બરદાશ અને મેહમાનદારીના સબબે હીંદના ઘણાખરા ઓલમાઓ તથા આગેવાન લોકો આપની મુલાકાત માટે હર હમેશ આવતા રહે છે અને આપ તે બધાની મેહમાનદારી પોતાના હાથે કરે છે. વળી આપે ખાસ મેહમાનોના ઉતારા માટે એક મકાન ઇ. સ. ૧૯૦૮ ની સાલમાં બંધાવ્યું છે. જેની તારીખ વડોદરા રાજ્યના પ્રખ્યાત હકીમ છોટે સાહેબે નીચે પ્રમાણે લખી છે.

હજીજા નવાળ સદરહીન હુસેને ઝી શરફ
કર્દ યુ તાઅમીરે કસરે નવ બહુસ્ને દિલ ફરેય

અઝ સરે ધલિહામે શયદા બેહરે તાસીમે બિના
ગુફત મેહમાં ખાનએ નવવાખ સદરૂદદી અલખ

૧૩૨૬

૧૪. મવલાના હાલીએ પોતાના મુસલમાન શાયરો, પીરઝાદા, મોલ-
 વીઓ, અમીરો, શરીફો વિગેરેને તેમની ગેર વર્તણૂક અને તેમની બદનામ
 ચાલ ચલણથી બાણીતા કરવા માટે કેટલીક બેતો લખી છે જેના ઉપર
 નવાખ સાહેબે મોટા મોટા દફતર લખી એ બેતો ઉપર ખુલાસાવાર
 લેખો લખ્યા છે અને તેઓને બતાવ્યું છે કે તે ચાલચલણ તથા ગેરવર્તણૂક
 કઇ છે. ગુજરાતના મુસલમાનો કહે છે કે નવાખ સાહેબ મુસલમાનો ઉપર ટીકા
 ન કરે પણ પરકોમ ઉપર ટીકા કરે એટલે અમે તેમને પોતાના આગેવાન તરીકે
 સ્વીકારી લઇશું. એક દીવસે મેં આ વાત નવાખ સાહેબને કહી અને કહ્યું કે આપ
 મુસલમાનો ઉપર ટીકા કરવા કરતાં આર્યા અને ખ્રિસ્તીઓના ખંડનમાં
 પુસ્તકો લખો તો આપે શરમાવ્યું કે “હર કસેરા બેહરે કારે સાખ-
 તન્દ” આર્યા અને ખ્રિસ્તીઓના ખંડનના માટે તો દેશમાં ચોમેર જોશ
 ફેલાયલો છે અને અનેક લખનારાઓ આ કામ કરી રહ્યા છે. પણ મેં
 એવા કામને હાથમાં લીધું છે કે બીજાં લોકો ખીક અને દેહશતના સખબે
 આ કામ ઉપર ધ્યાન આપતાં અચકાય છે. અને જો ખરી રીતે જોવામાં
 આવે તો જેટલી જરૂરત આજ કાલ આ કામ ઉપર ધ્યાન આપવાની
 છે તેટલી ભાગ્યેજ બીજા કામની હશે. પરકોમમાં ઇસલામના પ્રસાંગી
 જેટલી જરૂરત છે તેટલીજ જરૂરત આપણી કોમમાં સચાઇ નીતી, ન્યાય,
 સ્તરીઅત, સુખત, તોહીદ, વિગેરેના પ્રસારની છે. ખસ હું ખરા અંતઃકરણ

પુર્વક આ કામને કરી રહ્યો છું. પછી ભલેને કોઈ મારા કામને ટેકો આપે અને ચાહે તો વિરક્તતા કરે. મને તેની લગારે પરવા નથી. કામની સેવાનું જે કામ મેં માથે લીધું છે તે ચુપકીદીની સાથે કરે જઈશ. નાદાનો અને અજ્ઞાનોને મારા મતમાં ભેળવવા માટે બીજા લોકોની પેઠે હું ખુશામદ કરવા ચાહતો નથી.

ચાકહાએ સીના મી દોઝમ બતારે ધક્કે ખુદ

દુખતા ગરદદ યા નગરદદ મન રદુએ મી કુનમ

નવાખ સાહેબ ફરમાવે છે કે મેં જેટલે દરજે મુસલમાનોને ગેરરસ્તે અને નકામી બાબતોમાં પડેલા જોયા તેટલા ભાગ્યેજ બીજી કામના માણસોને જોયા હશે. તેથી મેં મારા મનમાં નકી કરી લીધું કે મુસલમાનોના દુર્ગુણ દુર કરવાનીજ હું પુરી કોશીશ કરીશ અને તેમનામાં સુધારા વધારા કરવાની જીવંતોડ મહેનત કરીશ. પછી ભલેને મને અનેક સંકટોનો સામનો કરવો પડે કે દુઃખના દરીયામાં કુંદવું પડે. માણસ પોતાની જાંદગીમાં ભાગ્યેજ એક કામ પુરું કરી શકે છે તો ફરી તે દસ કામો ઉપર ફેવી રીતે પુરતું ધ્યાન આપી શકે છે. ખરેખર આ કામી સેવા એવા પ્રકારની છે કે જેથી મુસલમાનોને ખોટું લાગે છે અને તેઓ મને નફરતની નજરે જોતા હશે પણ શું આ બાબતથી તેમને સુધારવાના કામથી હું હાથ ઉઠાવી લઉં? અને મારી કામને દુર્ગુણો તથા અધોગતીના ખાડામાં પડી રહેવા દઉં? નહીં આ વાંતો હમદરદી, ખેરખવાહી, અને રાસ્તીની વિરુદ્ધ છે. ખરો દોસ્ત તેજ છે કે જે પોતાના દોસ્તોને બદીથી દુર રાખે અને બદીમાં પડેલા જુએ તો દીલગીર ધાય તથા બદી ના ખાડામાંથી પોતાની બનતી કોશીશ બહાર કાઢવાની તબવીજ કરે.

નવાળ સાહેબનાં પુસ્તકો વાંચવાથી મુસલમાનો પોતાના બધા દુર્ગુણોથી જાણીતા થઈ સુધારો કરવા તત્પર થઈ જાય છે.

૧૫. ગુજરાત દેશમાં મુસલમાનોની ત્રણ કોમો વ્યાપાર વણજમાં પડેલી હોવાથી પૈસાદાર છે. જેમકે વોહરા ખોળ અને મેમણ, પરંતુ દીલગીરીની વાત છે કે આ ત્રણ કોમોની ભાષા ગુજરાતી છે તેથી તેઓ ઉરદુ ભાષાના પુસ્તકો તેમજ વર્તમાન પત્રો વાંચી શકતા નથી એટલે તે કોમોના સુધારા અર્થે નવાળ સાહેબે “તેહઝીબુલ અખલાક” ની પેઠે એક કોમી પેપર જારી કરવાનો ધરાદો કાર્યો પણ પોતાના તરફથી પેપરનું પ્રગટ કરવું મુનાસબ ન જણાવાથી મી. ઇબ્રાહીમ દાઉદ નામના મેમણ કોમના એક બાહોશ ગ્રહસ્થને પેપર પ્રગટ કરવાનો હુકમ કર્યો. અને પોતાની પાસેથી એક રકમ આપી તથા નવાળઝાદા નસરુલ્લાખાન સાહેબ તથા જુનાગઢના વઝીર જનાબ મદારૂલ મહામ શેખ બહાઉદ્દીન સાહેબ સી. આઇ. ઇ. મરહુમને સીધારશ કરી મદદ અપાવી. એટલે “ઇસલામ ઝેઝેટ” નામનું ગુજરાતી અઠવાડીક પત્ર અમરેલી (કાઠી-યાવાડ) થી ભારે દબ્બખાની સાથે પ્રગટ થવા માંડ્યું. થોડાજ દિવસમાં તેના લગભગ બે હજાર આફકો થઈ ગયા અને મેમણ કોમ આ પત્રને માનની નજરથી જોવા લાગી. આવી રીતે લગભગ ચાર વરસ સુધી આ પત્રમાં આવતા લખાણો કોમને લાભ આપનારા તથા કેળવણીની હિમાયત કરનારા હતા તેમજ ખુલામદ, લાલચ તથા નકામા લખાણોથી બીલકુલ પાક હોવાથી તે લખાણો અત્રેના મુલ્લા મોલવી તથા પીરઝાદા અને વાએઝોને પસંદ પડ્યા નહીં. કેમકે ઇસલામ કોમ કેળવણીની જનવાણી આ લોકોની કમાઈ બંદ થાય છે. જ્યાં સુધી કોમ અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી

આ લોકો જેમ ચાહે તેમ તેને નીચેવી શકે છે તેથી તેઓએ કળવણીના હીમાયતી અને કામને બેદાર કરનાર “ ઇસલામ ગેઝેટ ” ની વિરૂધ્ધતા શરૂ કરી. અને અનેક જાતના આરોપો મુકી આ પેપરનું ખરીદવું તથા વાચવું ગુનાહ અને તેના આહકને બેદીન તથા કાપર અને ગુમરાહ દરાવ્યા. આવી રીતે મેમણો જેવી બોળી અને સાદી કામમાં ચર્ચા શરૂ કરી અજ્ઞાન લોકોને પોતાના હાથમાં લઈ લીધા જેથી દિન પ્રતિદિન પેપરના આહક ઓછા થવા માંડ્યા અને છેવટે પેપરના માલેકોને નુકસાન થવા માંડ્યું એટલે તેઓએ પેપરને બંદ કરવાનો ઇરાદો કર્યો. આ વાતની નવાબ સાહેબને ખબર પડતાં તેઓએ તેમને દીલાસો તથા મદદ આપીને પેપરને બંદ કરતાં અટકાવ્યા. જ્યારે આટલી આટલી કોશીશ કરવા છતાં પેપર જારી રહ્યું સારે પોતાના આગેવાન નીમ મુક્તાંઓના સમજવવાથી કેટલાક મેમણોએ પેપરના એડીટરને લાલચ આપી સમજાવ્યો કે જો તમે પેપર બંદ કરી દો તો અમે તમને વ્યાપાર માટે દુકાન કરી આપીશું અને અમારા વ્યાપારમાં ભાગ રાખીશું. તે લોકોની આ કોશીશ ફળીભુત થઈ અને તે એડીટર કામને નુકસાન કરનારા લોકોની વિરૂધ્ધતા મુકીને તેમના મતને તાબે થઈ ગયો.

૧૬. કમનગ્રીબીથી આખા ગુજરાતમાં અજ્ઞાનતાનો દોર જામેલો છે અને કાંઈને પણ અજ્ઞાનતા દૂર કરવાનો લગારે ખ્યાલ નથી. માત્ર નવાબ સાહેબને આ વાતનો ખ્યાલ આવ્યો અને તેઓએ લોકોને બેદાર કરવાની કોશીશ કરી. એટલે પહેલાં રાંદેર જીલ્લે સુરત તથા પુના શહેરમાં ઇસ્લામી પ્રેસ કાયમ થયા, પરંતુ આ બંને અનુભવ ન હોવાના સળખે થોડા દિવસમાં બંધ થઈ ગયા છતાં પણ લોકો પ્રેસ કાયમ કરવા તરફ ઢળ્યા.

નય છે. હાલમાં માત્ર અમદાવાદમાં બે વરસથી ખાકસારનું “હમીદી પ્રેસ” કાયમ થયેલું છે અને ગુજરાતમાં ઇસલામી પ્રેસ હોવાનું માન માત્ર અમદાવાદને જ મળેલું છે. નવાગ સાહેબનું ફરમાવડું છે કે દરેક શહેરમાં હીંદુઓની ખરાબરીમાં અમારા પ્રેસ તથા અમારા પેપર હોવા જોઈએ. થોડાક ગુજરાતી ભાષામાં પણ હોય અને થોડાક ઉરદુમાં પણ હોય કે જેથી અમારૂં પદ્ધતિ વધી જાય. ચકતીની ઘોડોડોમાં કોઈ પણ કોમથી પાછળ રહેવું ન જોઈએ.

૧૭. નવાગ સાહેબે સ્થાપેલી લાયબ્રેરીના સખબે ગુજરાત દેશમાં મોટા મોટા લેકચરાર એટલે ભાષણ કરનારાઓ તથા ઇતીહાસ અને ફીલસૂફી અને ધાર્મિક વિદ્યાઓના જાણનારા તથા કોમની ખીમારીઓને પારખનારા પેદા થયા છે. જેમકે મોલવી સહયદ મુસ્તુફા સાહેબને દાખલા રૂપે અમે પેશ કરીએ છીએ જેમના લેકચરોની વડોદરા ગુજરાતથી લઈને હયદરાબાદ દક્ષિણ સુધી ધુમ મચેલી છે. એમના લેકચરોને માત્ર મુસલમાનો જ પસંદ કરતા હોય એમ નથી બલકે કોલેજોના હીંદુ પ્રોફેસરો, તથા વડોદરાના ભરેલા કોમના અમલદારો જેઓ એમ. એ. બી. એ. સુધીના કેળવાયલા છે તેઓ પણ મોલવી સાહેબના ભાષણોની તારીફ કરે છે અને સેંકડો વખત હીંદુ કોમ તરફથી આમંત્રણ આવે છે. વળી મોલવી સાહેબ પોતાના ભાષણમાં માત્ર ઇસલામની શ્રીક્ષત તથા ઇતીહાસના એવા બનાવોનું વર્ણન કરે છે કે જેમાં ઇસલામી બાદશાહોની ખુબીઓ તથા તેઓએ હીંદુઓ ઉપર શું શું આભારો કરેલા છે તેનો સમાવેશ થાય છે. વળી પરકોમના ધર્મીય લોકો તરફથી ઇસલામી શાહોના સંબંધમાં જે ટીકાઓ ઇતિહાસોના પુસ્તકોમાં લખવામાં આવેલી છે તેનું બહુજ

સારી રીતે તેઓ ખંડન કરે છે. વળી આ લાયબેરીના સખખે લેકચરો
ખનનર, પુસ્તકો લખનાર તથા અખખારોના એડીટરોને કોમી ધમારત
મજબુત કરવા માટે સંકડો દલીલો એકઠી કરવાને મળી શકે છે.

૧૮. મિત્રો ! આપણા સાચા રાહતુમામાં બે ખુખીઓ હોવી જોઈએ.
એક આ કે તે અમારા દીન અને મઝહબને પુખી આપનાર હોય અને
બીજું દુન્યાવી ચઢતીમાં પણ અમને કોઈ વાતથી રોકનાર ન હોય ખુદાના
દઝલથી નવાખ સાહેબમાં આ બંને ખુખીઓ હસ્તી ધરાવે છે. આપ
અલીમદની મોહમેડન કોલેજ અને અંગ્રેજી કેળવણી તરફ લોકોનું ધ્યાન
ખેંચી રહ્યા છે અને ઇસલામી કોમમાં આખરદાર તથા માનવંતા
હોદ્દાઓ ઉપર પહોંચેલા લોકો પેદા થાય અને દુનીયાવી માન મરતબો
મેળવે એમ અંતઃકરણ પુર્વક ચાહે છે. પર કોમ અમને માનની નજરોથી
જુએ એના માટે અંગ્રેજી કેળવણીની ખાસ જરૂરત છે એટલે બી. એ.
એમ. એ. તથા વકીલ, ખેરીસ્ટર, સોલીસીટર તથા ઇનજનીયર અને
ડોક્ટરની કેળવણીનો પ્રસાર અગર મુસલમાનોમાં નહીં હોય તો માનવંતા
હોદ્દાઓ પર કોમમાં જશે અને તેથી બીજાઓની નજરોમાં અમે નીચા
અને અજ્ઞાન જણાઈશું. આ ઉપરથી સમજવાનું છે કે ઉંચી કેળવણીની
વિરૂધ્ધતા ગોયા ચઢતીની વિરૂધ્ધતા કરવા સમાન છે. વળી નવાખ સાહેબ
એમ પણ દરમાવે છે કે દીન પણ હાથથી ન જવા પામે એટલા માટે
આપ દેવખંદના મદરેસા તથા તુલુલ ઉલમાના પણ હીમાયતી છે આપ
એવો વિચાર ધરાવે છે કે અરબી શિક્ષણમાં પણ મુસલમાનોને ખુલ્લું
દરજ્જા ઉપર પહોંચવું જોઈએ કે જેથી અમે તવહીદ તથા સુન્નત અને
શરીખતના હામનને પણ ન મુકીએ બસકે બંને બાખાઓ ઉપર કાય

મેળવવામાં આવે તો અમારા પુસ્તકો અને વિચારોની મારફતે યુરોપ, અમેરીકા અને જાપાનમાં પણ ઇસ્લામનો પ્રસાર થઇ શકે છે પરંતુ અમારા ઓલમાઓમાંના કેટલાક હકીકા તથા એકજ વાતના હીમાયતી અને એક વાતના વિરોધી છે તો એમ ન હોવું જોઈએ. નવાજ સાહેબના પુસ્તકો જોવાથી અને ભાષાઓ ઉપર કાબુ મેળવવાનું શિક્ષણ મળે છે અને અને ભાષાઓ ઉપર ધ્યાન ન આપવાના સમયે આપ કોમને મલામત કરતા રહે છે. ખુદાવંદે કરીમ જો સઘળા ઓલમા અને પેશવાઓને એવાજ હમદર્દ તથા સમયને પીછાણનાર તથા કોમના શુભેચ્છક બનાવે તોજ કોમનો એકો પાર થઇ શકે છે નહીં તો આ કોમ દુનિયાની ત્યાહી તથા બરબાદીમાં ગીરજતાર રહેશે તેમજ દીની અને મઝહબી ચઢતીથી પણ કમનસીમ રહેશે. તુદવતુલ ઉલમા અને અલીગઢની મોહમ્મદન કોલેજની હીમાયત વિના અને કામો અબતર છે.

ખરેખર ડોક્ટર સર સહયદ એહમદખાન મરહુમનું મુખ્યારક નામ પણ કોમી હમદર્દોમાં સુર્યની પેઠે ચમકી રહ્યું છે અને તેઓએ બજલેલી કોમી સેવાઓનો સ્વીકાર ન કરવો ગોયા ચાંદ ઉપર ધુળ નાંખવી છે તે ભોકો બહુ મોટા ના ઇનસાફ અને નાશુકર છે કે જેઓ આવા આભાર કરનાર સાચા કોમી આગેવાનના આભારોને માનતા નથી. આવો સાચો હમદર્દ ફરીથી બાજ્યેજ મળી શકશે. તેની મોહોબત અને જીગર સોઝીએ અધમતાના ખાડામાંથી અમને બહાર કાઢી દુનિયામાં સરખુલંદી તથા સુખશુકી બખ્શી. પરંતુ જો મઝહબની રૂએ જોવામાં આવે તો નવી શીલસુરીના ટેકામાં અને હમાન બિલ ગયબની બાબતમાં સર સહયદ મરહુમે બહુ મોટી ભુલ ખાધી છે એટલા માટે અમે દીની મામલામાં

એમને પોતાના સહનુભા તથા હમદર્દ માની શકતા નથી. તેથી આ ખુબીનો સેહરો બીજાનાજ માથે બાંધવો પડશે. નવાખ મોહસીનુલ મુલક બહાદુર મેહદીઅલીખાન અને નવાખ ત્રિકાઉલ મુલક મુશતાક હુસેન સાહેબની જીંદગી ઉપર નજર કરીએ તો તેઓ પણ સર સમ્યક્ની પેઢેજ માત્ર એકજ બાજુએ ચાલ્યા છે. દીની સેવાએ તેઓએ બજારી હોય એમ જાહેર થયું નથી. ફરી અમે મવલાના શીખલીની જીંદગી ઉપર વિચાર કરીએતો એક અરબી કોલેજ જેનું નામ નુદવતુલ ઉલ્લમા છે તેના તેઓ બાની છે જે કે આ કોલેજ કોમના હક્કમાં લાભ દાઇ છે અને મઝહબી વિદ્યા એને સજીવન કરવામાં મોટી મદદગાર થઇ પડી છે. એવીજ રીતે દેવબંદનો મદરેસો પણ હઝરત મવલાના મોહમદ કાસમ સાહેબના મુખ્યારક હાથોથી ઇસલામને સર સમ્મજ બનાવવા માટે સ્થાપવામાં આવ્યો. પરંતુ આ બધી કોશીશો તે દેશના માટે લાભ કારક છે કે જ્યાંથી તે પાસેજ છે. ગુજરાત દેશતો દુનિયાવી અને દીની ચઢતીમાં પણ અને દીની તથા મઝહબી ઉત્તતીને જોતાં પણ નવાખ સદરહીન હુસેનખાન સાહેબના આભાર તજેજ દબાએકો છે. અને આપના આભારો સદા યાદગાર રહી જશે કેમકે આ દેશને બંને (દીની તથા દુન્યાવી) જાતની ઉત્તતીનો રસ્તો આપે બતાવ્યો અને બંનેની હીમાયત માટે કોમના પદસાદરો તથા ખેરખ્વાહોનું લક્ષ ખેંચ્યું. ગુજરાતમાં યતીમખાના, લાયબ્રેરી, અને પ્રેસ તથા કોમી પેપરની હદથી વધારે જરૂરત છે. જે આપના પુસ્તકો જોવાથી જણાશે કે આપના દરેક પુસ્તકમાં કોમની ગદ્દલત, પેશવાઓની ખુદ ગરજી વિગેરે બાબતો સંપૂર્ણ રીતે ખુલાસાવાર લખવામાં આવી છે તો આવા પુસ્તકોનો પ્રસાર દેશને બેદાર કરવા માટે બહુજ જરૂરી છે.

આવા પુસ્તકો વાંચવાથી કોમમાં હમદર્દિની એવો જોશ જન્મ પામશે કે હજારો કોમી કોલેજ અને મઝહબી મદરેસાઓ તથા ઇસ્લામી બોરડીંગ તથા યતીમખાનાની સ્થાપના થાય તો અનુભવ થવા જેવું નથી. પરંતુ આ પુસ્તકોના પ્રસારમાં ખીજ હમદર્દિએ નવાબ સાહેબને સહાય કરવી જોઈએ. કોમની સેવા કાંઈ એકજ માણસનું કામ નથી. આ દેશમાં આવા ઉત્તમ વિચારોનો પ્રસાર થયો નથી તેનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે એક ખીજને મદદ કરતા નથી. પણ જ્યારે તેઓ એક બાજને મદદ કરતા શીખશે અને સારા વિચારોનો પ્રસાર થશે ત્યારે જોત જોતામાં મુસલમાનો ચઢતી દશાએ પહોંચી જશે અને તેમના બધા સંકટો નાશુદ થશે. ગુજરાતમાં ઉત્તમ વિચારો ધરાવનાર નામદાર નવાબ સાહેબ વિના ખીજે કોઈ નજરે પડતો નથી. ખુદાવન્દે કરીમ આપને લાંબી નસીબવંત જીંદગી અતા કરે. અમો ગુજરાત વાસી આપની મુખારક હસ્તી ઉપર જેટલી મગરૂરી ધરાવીએ તેટલી થોડી છે. પાક પરવર દિગારે આપના જેવા હમદર્દ આગેવાન અમને આપ્યો તે માટે અમે તે પાક પરવર દિગારના આભારી છીએ.

શુક સદ શુક હરયાં ચીઝ કે ખાતર મીખવાસ્ત
આખર આમદ ઝે પસે પરદએ તકદીર પીદીદ

૧૯૦ નવાબ સાહેબમાં એક વધુ ખુખી આ પણ છે કે શીઆ અને સુન્નીની લડાઈને બારે ધીઃકાર યુક્ત નજરોએ જુએ છે. તેમજ મુકદ્દહ અને જેર મુકદ્દહની લડાઈને પણ આપ પસંદ કરતા નથી. (જુઓ ઇસ્લામકી તરકકી) અને આવી ખુખીઓ કોમી હમદર્દોમાં હોવી ખાસ જરૂરી છે. અમારા જોલમાઓ મોટી મોટી કિતાબો લખીને પોતાને

મહાન વિદ્વાન તથા કોમી ખેરખ્વાહ સમજે પરંતુ જે તેઓમાં આ ખુબી નથી તો તેમની વિદ્વતા તથા પુસ્તકોનો ઢગલો નકામો છે. અલબત્ત સર સધવદ એહમદખાનમાં પુરતી રીતે આ ખુબી હતી કે જેઓએ એકજ મસજીદમાં બંને શીરકાઓને નમાઝ પઢાવી. આવો દાખલો અલીગઢ કોલેજ સીવાય ખીજ કોઈ જગ્યાએ જેવામાં આવ્યો નથી. આ ખુબી ઇતિહાસીક પુસ્તકો જોયા વિના પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. ઇતિહાસ કર્તાઓએ લખ્યું છે કે શીઆ સુન્નીની દુશમનીએ બગદાદની જાહો જલાલી અને શાનો શવકત વાલી મહાન સલતનતને નાશુદ કરી નાંખી, અરબોની હકુમત નેસ્તો નાશુદ થઈ ગઈ, ઇસલામી વ્યાપારને મોટામાં મોટું તુકશાન પહોંચ્યું. ચીનથી અરબ સુધી જે જે કાફલાઓ આવતા જતા હતા તેમને ઇરાનની હકુમતે બંદ કરી દીધા; અમોએ સારી પેઠે અનુભવ મેળવ્યો છે કે સુન્ની ઝોલમા અગર શીઆ લોકોથી છેડછાડ કરતા રહ્યા તો શીઆ લોકો અમારા પંથનો સ્વીકાર કરશે નહીં અને અગર શીઆ ઝોલમા સુન્ની લોકોના માટે પગથી તે માથા સુધી જોર કરે તોએ સુન્નીઓ શીઆ બની શકતા નથી, ફરી બંને જણાંની મહેનત ફાગટ અને વગર ફાયદાની છે. આ કરતાં તો તેઓ પાગકી કોમોની પેઠે પોત પોતાના પંથના લોકોના નૈતિક સુધારા અર્થે કોશીશ કરે તો વધુ લાભ થઈ શકે છે.

૨૦, કોઈ કોમી શાયરે હમદર્દીના સંબંધમાં એક ઉરદુ નઝમ લખી છે જે નવાખ સાહેબના હાથને પુરેપુરી બંધ ખેસતી હોવાથી અમે તેને અહીં ઉતારી લઈએ છીએ.

કલ ખીરદ એર જહાન્નતમેં ચે કીસ્સા દેખા

એક કો એકસે કરતે હુવે ઝમઝા દેખા

ખાત મતલબકી સમઝમેં મેરે આઇ જો વહાં
 દુશમે મેને ખડે હોકે તમાશા દેખા
 બોલી ઝુંઝલાકે જહાલત યે ખારદસે નાદાં
 કોમ પર મરતે તુઝે મેને હમેશા દેખા
 ગેરકે વાસ્તે તકલીફ ઉડાના બેમુદ
 શાયદ ઇસમે ખતા તુને બલા કયા દેખા
 અપને આરામદો યરમાદ કરે ગેર યે જો
 મેંને એહમક કોઇ દુનિયા મેં ન અયસા દેખા
 ધુન જો રેહતી હે તુઝે કોમકી રેહતી હે અયસ
 કોતા ખીં કોઇ ઝમાને મેં ન તુઝસા દેખા
 જમ તુઝે દેખા પરેશાન મીલા કોમ યે બસ
 સરપે ટોપી ન તેરે પેરમેં જુતા દેખા
 હે સુરાહી મેં તેરી કોમી તરકકીશી શરાબ
 કોઇ દુનિયામે ન ગાહક કહીં ઇસ્કા દેખા
 તેરી પટ પડતી રહી ગેર કે આગે હરદમ
 કબી સીધા નહીં પડતે હુવે પાસા દેખા
 એક મેં હું કે નહીં કોમકી કુછ ફિક મુઝે
 બાલ ઇસ શિક મેં અપના નહીં ખીકા દેખા
 અપને આરામસે મતલબ હે મુઝે કોમસે કયા
 આકેલોંકા તો જહાંમેં ચેહી શેવા દેખા

મુનકે યે જાત ખીરદ તેસમેં આઠ ખેડદ
 હમને બી ચેહરે પે આને હુવે ગુસ્સા દેખા
 થી જો દેહમીદા અયાં કી ન કુદરત એકદમ
 ગોરસે અપને મુખાલિશકા સરાપા દેખા
 સમજી નાદાન હે કયા જાને બલા કોમકા દર્દ
 પી ગઇ ગુસ્સે કો દિલમેં જો ઉબલતા દેખા
 સોચ કર ફરો નસીહત કો શુર કી તકરીર
 સચ ખતા કયા મુઝે ઇસ રાહમેં તનહા દેખા
 લે સઘરસે મેં ગીનાતી હું તુઝે તું ગીનલે
 કિતને લોગોંકો ઇસી ખાતકા શયદા દેખા
 કયા નહીં જાનતી દુનિયા મેં રસુલે અકરમ
 જીન કે રતબે સે ન બદ કર કોઇ રતખા દેખા
 દુખ કી ખાત હે વો બી યે ઇસી કોશીશમેં
 હાથમેં ઉનકો લીયે કોમકા જન્ડા દેખા
 ખાદ મેં સારે સહાયાયે ઇસી કોશીશ મેં
 જીનકી મેહેનત કા જમાને ને નતીજ દેખા
 શકર સે ગર્મ તલક કોમકો ચમકાહી દીયા
 ઝોજ પર કોમકે ઇકબાલકા તારા દેખા
 જો કરે કોમકી ખીદમત તો વોહી હે મખદુમ
 બે ખેતરમેં કે કબી ખાર ન ખેલ દેખા

૨૧, આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે નામદાર નવાબસાહેબની ખાસ મદદ અને દોશીશયી “ હસલામ ગેઝેટ ” નામનું ગુજરાતી અઠવાડીક પત્ર પ્રગટ થયું હતું અને તેણે પોતાની ટુંક છાંદગીમાં કોમની બારે સેવા બજાવી લોક પ્રિયતા મેળવી હતી પણ શરીરે બંદ થઇ ગયું હતું. આવા એક ઉત્તમ પત્રના બંધ થવાથી કુદરતી રીતે બધા કોમી ખેર ખ્વાહોને દીલગીરી ઉપજી હશે પણ હવે બધા ખેર ખ્વાહોને ખુશી થવું જોઈએ કે મજકુર “ હસલામ ગેઝેટ ” પેપરે અમરેલી ખાતેથીજ મી. અબ્દુલ્લા ઇસમાઇલ નામના આડોશ લેખકના અધીપતી પણાં હેઠળ “ હસલામીક ન્યુસ ” નામ ધારણ કરી દર અઠવાડીકે બહાર પડવા માંડ્યું છે. ખુદા-વંદે કરીમ અમારા નવાબ સાહેબની દોશીશોના પ્રતાપે પ્રગટ થતા પત્રને ચઢતી દશાએ પહોંચાડે અને તે સાચો કોમી રાહબર નીવડે.

નવાબ સાહેબના પુસ્તકો સંબંધે અમારો અદના અભીપ્રાય.

ભાત્રા ? દુનિઆ મઃદાં પરસ્ત છે, કોઇ પણ બુકુર્ગની તેની જીંદગીમાં નેટલી કદર નથી થઇ તેટલી તેના દુનીયા ઉપરથી ઉઠી જવા બાદ થઇ છે. એવીજ રીતે નવાબ સાહેબ બહાદુર જે કોમી સેવાઓ બજાવી છે તેની કદર ચાલુ સમયમાં જોઇએ તેવી નહીં, પણ ભવિષ્યમાં પુરતી કદર થયા વગર રહેવાની નથી. મને દુનિઆ ચાહે તે કહે પણ હું ખરેખર અંતઃકરણ પુર્વક કાંઇ પણ બતાવટ વિના કહીશ કે નવાબ સાહેબનો રંગ હમામ ગઝાલી તથા હમામ ફખરુદ્દીન રાઝીના જેવો છે કેમકે આપના લખાણ અને પુસ્તકોનો પાયો બહુ બુલંદ છે. સમયની જરૂરો ને જોતાં આપના પુસ્તકોમાં ઇસલામની હીદાયતોનો પુરેપુરો સખક અને શરીયતની રેહબરીનો પાઠ છે. તેમજ આમ રીતે સર્વેમાં એકે અવાજે પસંદ પડેલાં છે કેમકે આપનાં પુસ્તકો મુસલમાનોના અંતરમાં ધર કરી રહ્યાં છે અને પોતાની ખેંચાણ શક્તિથી બધા લોકોના દીવને પોતાની તરફ ખેંચી રહ્યાં છે. જે કોઇ માણસ ખાસ લાભ મેળવવાના વિચારથી નજર નાંખે છે, તે તરતજ આપના પુસ્તકોનો શયદા બની જાય છે. દુનિઆને શીખ આપવા માટે ચાલુ સમયમાં મોટા મોટા પુસ્તકોની જરૂર નથી, કેમકે આમ રીતે લોકોને ઇલ્મ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉત્સાહ નથી. જેથી મોટા પુસ્તકોના વાંચવાથી ધનસમણ છુટે છે અને નાના પુસ્તકો તથા ચોપાનીયા વાંચવા તરફ ધ્યાન આપતા જણાય છે. જ્યારે તેઓ એક ચોપાનીયું વાંચે છે ત્યારે

વાંચવાનો શોખ વધતો જાય છે, અને ખીજા ચોપાનીયા વાંચવાની ઇચ્છા જન્મ પામે છે. વાંચનનો શોખ વધારવા માટે અને વાંચનનો પ્રસાર કરવા સારા આ ચોજના ધણીજ આવકારદાયક સાબેત થઈ છે તેથી શોકા ઇમામ ગઝાલીની “એહયાઉલ ઉલુમ અને કીમીયાએ સઆદત” ની જગ્યાએ નવાખ સાહેબના પુસ્તકો વાંચે છે આ કારણથી મેં નવાખ સાહેબને ઇમામ ગઝાલીના હમરંગ કહેલા છે. વળી જે માણસથી ખુદાના ખંદાઓને શિક્ષણ મળે તેજ આ સમયનો ગઝાલી લેખાવો જોઈએ. જે પુસ્તકો લોકપ્રિય નીવડે અને જે પુસ્તકોથી ઇસલામને પુષ્ટી તથા હીદાયતની મદદ મળે તેજ પુસ્તકો આ સમયની “એહયાઉલ ઉલુમ અને કીમીયાએ સઆદત” છે. અત્યારે મેં જે કાંઈ જોશ અને ઉત્સાહમાં લખ્યું છે તે માનવાને દુનિઆ તકયાર ન હોય તો મને માર કરે, જે વાત સાચી અને ખરી હતી તે મેં લખી છે. હું મારા અંતર ઉપર કાચુ મેળવી શક્યો નહીં જેથી જે સાર અને સાચું હતું તે લખી દીધું. મારી આ વાતને ચાલુ અજાનતાના સમયમાં બહેને ટેકો ન મળે પણ મને પુરતી ખાતરી છે કે ભવિષ્યની અવલાદ મારી આ વાતને પુરતો ટેકો આપી નવાખ સાહેબના પુસ્તકોથી જેવો જોઈએ તેવો લાભ ઉઠાવશે.

વાચકો ! લગાર વિચાર કરી જુઓ કે હઝરત ઇમામ ગઝાલી અસલયહે રેહમતના સમયમાં કોમી ખસલતો, બિદઅતો અને નુકશાન કારક રીત રીવાજોને દીન તથા મુઝલ્મનો ભાગ જાણવો અને સુરીઓનો આવી વાતોને ટેકો આપવો સ્વપનામાં પણ નહોતું. (તેઓને શી ખખર કે આવું થશે) નહીં તો તેઓ પોતે આ વિષયમાં મોટા મોટા પુસ્તકો લખી જતાં. આ ઉપરથી સમજવું જોઈએ કે “એહયાઉલ ઉલુમ

અને કીમીયાએ સમ્બાદત " માં ચાલુ સમયને જોતાં જે કમી હોવાયતની રહેવા પામી હતી, તે પુરી કરવામાટે તેમના જેવાજ એક યુઝુર્ગની ખાસ જરૂરત હતી. જે ચાલુ સમયમાં નવાળ સાહેબની મુખારક જીંદગી પુરી પાડે છે. આ ઉપરથી હું આવા સાચા કોમી રાહબરને ગઝઝલીના હમ રંગ લખું તો તે કોઇથી રીતે ઉતારી પાડવા જોગ નથી. હદીસ શરીફમાં આવેલું છે કે " દર સદીમાં એવા લોક મારી ઉમ્મતમાં જન્મ પામશે, જેઓ ઇસલામને નવેસરથી જીવતો કરી પુષ્ટી આપશે. " આ હદીસ શરીફને જોતાં જો કોઇ મારા કહેવા ઉપર ટીકા કરે તો તે અદેખો અને ના ઇનસાફ ગણાશે. આવા અદેખા અને ના ઇનસાફની ટીકાઓથી કોઇ પણ ખચવા પામ્યું નથી, કે હું ખચવા પામીશ.

બહાલાઓ ! અમારો દીન હઝરત રીસાલત મોઆલ્લ સલ્લં ના સમયમાં સંપુર્ણતા (કામીલ) એ પહોંચી ચુક્યો છે. તે કાંઈ અપુર્ણ કે અધુરો દીન નથી કે જેમાં નવા રીત રીવાજો દાખલ કરવામાં આવે અને જેને સવાળ સમજીને લોકો ફરજ તથા સુન્નતની પેઠે અમલ કરવા લાગે. જે લોકો નવા તરીકા અને રીત રીવાજોને દીન ખતાવે છે અને પોતાનો મઝહબ સમજે છે તેઓ ખતે ગુમરાહ છે. તેઓએ હઝરત રસુલે અકરમ સલ્લં ના તઅલીમ કરેલા દીને ઇસ્લામને અપુર્ણ સમજી તેમાં પોતાની તરફથી એટલા માટે વધારો કર્યો કે દીન સંપુર્ણતાએ પહોંચે એવા લોકો ખરી રીતે જોતાં દીનના ખેર ખવાહ અને હમદદ નથી.

નવાળ સાહેબે તે ઇસલામના રક્ષણના માટે કલમ ઉઠાવી છે, જેને હઝરત રીસાલત મોઆલ્લ સલ્લં પોતાની જીંદગીમાં અપુર્ણ નહીં પણ

સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડી ગયા છે. અને પાક પરવર દીંગારે પોતાના કલામમાં જેના કામીલ હોવાની બશારત આપી છે કે “અલયોમા અકમલતો લકુમ દી ન કુમ વ અતમમતો અલયકુમ નેઅમતી વ રદીતો લકમલ ઇસલામા દીના.

નવાગ સાહેબના લખેલા પુસ્તકોમાં અસલ સાચા દીનની હીમાયત અને પેરવીની હીદાયત મળે છે. હઝુર રસુલે અકરમ સલ્વ ના શરમાન અને શિક્ષણ તથા તરીકાને દીની તરીકા બતાવ્યા છે તથા તેમાં પોતાની તરફથી વધારો કરનારાની સારી પેઠે બળર લઈ દુનિઆને તેમનાં પ્રખંધથી બાળીતી કરી છે. દુનિઆમાં હઝારો વાઅઝ કરનારા, ઝોલમાએ દીન, મશાએખીન, પીરઝાદા દુરવેશી ખાનાવાલા, તમબુખનો દાવો કરનાર, શરીઅતના તાબેદાર, કાઝી, મુફતી, મુલ્લા વીગેરે લોકો પોત પોતાને માનનારાઓ ઉપર એટલો બધો કાણુ ધરાવે છે કે જો તેઓ પોતાના મુરીદો અથવા પોતાને માનનારા લોકોને જે કાંઈ કહી દે તે પથર પર કોતર્યા બરાબર લેખાય. જો તેઓ ચાહતા તો કેટલીક નુકસાન કારક રસમો બંદ થઈ જાત. પણ અફસોસ સદ અફસોસ તેમના વાઅઝ અને લખાણમાં હીદાયતની વાતો મોબુદ નથી બળકે ઉલટા તેઓ દીન પ્રતી દીન બીદઅતોને ટેકો આપે છે. આ જોઈ અમારું મન ચાક્ષી પુરે છે કે લોકોએ સચાઈને મુકી દીધી અને સચાઈનો રસ્તો બંદ કરી દીધે છે તો આવા સમયે નવાગ સાહેબ સાચા રસ્તા ઉપર બોલાવતા હોવાથી તેઓ ઇસલામના હાદી અને રાહનુમા તથા શાહ વલી ઉલ્લાહ મોહદદીસે દેહેલવી તથા હઝરત ઇમામ ગઝઝાલી રહેના પુરેપુરા હકદાર જાનશીન છે.

કેટલાક આ વાત સાંભળવા પસંદ કરતા નથી કે આજ કાલના હમદોની આગલા સમયના યુગ્મો તથા ઓલમાઓથી સરખામણી કરવામાં આવે. પણ તેઓ ફેફસાના બાઅફકુમ અલા બાદ ને ભુલી ગયા છે. શું તેઓ ધલમી ફઝીલતને પણ નબુવ્વતની પેઠે કોઈ યુગ્મો ઉપર ખતમ થએલી સમજે છે ? જે કોઈ એમ સમજતા હોય તેઓ મોટી ભુલમાં પડેલા છે. તેઓએ આવા અફીદાથી તવબા કરવી જોઈએ. અલબતાં જે કોઈ એમ કહે કે ખીદઅતોના ખંડનમાં શાહ ઈસમાઇલ સાહેબ શહીદ અને નવાબ સીદદીક હુસેનખાન સાહેબે પણ ઘણાં પુસ્તકો લખ્યા છે તો તેનું આ કહેવું બરોબર છે અમે એ વાતથી ઇનકાર કરતા નથી પરંતુ તેમના પુસ્તકો સામાન્ય રીતે લોકપ્રિય નીવડયા નથી કેમકે તેઓએ ખીદઅતોનું ખંડન કયું નથી બલકે અપ શબ્દો લખીને લોકોને હશકેરી મેલ્યા છે. વળી કેટલાક ઓલમાઓએ તકલીદનેજ ખરાબ લખી છે તેથી મુકલ્લેદીનમાં તેમના પુસ્તકનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ મતલાના નવાબ મીર સદરદદીન હુસેનખાન સાહેબના લખવાનો ઢંગળ જુદો છે. આપ માત્ર ખીદઅતોનું ખંડન કરીનેજ બેસી રહ્યા નથી પણ મુસલમાનોમાં જે જે પુરાઇઓ આપને નજરે પડી છે તેનું ખંડન કયું છે અને શાએરા, આલેમો, રફીરો, જાહેમો વીગેરે બધાને સ્વખા-માંથી બેદાર કર્યા છે. તુકસાન કારક રીવાજ અને ના લાયક ચાલ ચલણને દૂર કરવાની કોશિશ કરી છે. બ્યારે એક અમુક માણસ પેતાની પુરાઇઓનું ખંડન જોઇને લગાર ઉઘો જીવ કરે છે ત્યારે તે બીજા માણસની પુરાઇઓનું વર્ણન અને ખંડન જોઇને સંતોષ પામે છે. છતાં પણ કેટલાક લોકો નવાબ સાહેબની સચાઇથી ખોટું માની આપના

વિદ્વતા ભર્યા લેખો ઉપર ટીકા કરવા લાગે છે એ ખરેખર અયોગ્ય છે. આવી રીતે ટીકા કરનારાઓ લખાણથી લાભ ઉઠાવી શકતા નથી અને નુકસાનમાં રહે છે. દાખલા તરીકે શાયરોમાંથી કોઇ પણ સમયર ચોતાના અલંકાર યુક્ત તથા ફસાદતથી ભરપુર શેઅરોના સખએ નીતી ન્યાયમાં બમાડો માય છે હુસ્ન પરસ્તી તથા આશક મીઝાજનો ખાઠ અમાશથી શીખે છે મનોવીકારના સેવક, બબીચારના ગુલામ, રીંદ અને આઝાદ બની નિર્લજતા ભરી જીંદગી ગુજારે છે. પરહેઝગારી અને પારસાઇ પર લજ્જ, શરમ અને ખુદાની બીક ઉપર બદમાશી ને સરસાઇ આપે છે એમ કદી પણ કયુલ્લ કરશે નહીં પરંતુ તેઓ ઓલમાઓની ધીંકારયુક્ત હીલચાલનો જરૂર સ્વીકાર કરીને કહેશે કે આ લોકો એક બીજાને લડાવવામાં એક બીજાને કાફર કહી દોઝખી બતાવવામાં અને પોતાની વાત બધાના મોંઢે કયુલ્લ કરાવવાની વેતરણમાં મંડી પડેલા છે. જાહેરમાં દુનિયાને નાપાક તથા મડદાલ બતાવે છે પણ પોતાના માટે ગમે તેવી રીતે પપ્પસા એકઠા કરવાની કોશીશ કરે છે. જે શિક્ષણ આપવું જરૂરી છે તેનો એક શબ્દ પણ કહેતા નથી પોતાની કોમમાં બદી, બદમાશી અને નીચ કૃત્યોનો પ્રસાર થઇ રહ્યો છે, છતાં એક શબ્દ પણ બોલતા નથી. નવાજ સાહેબે આવી રીતે ચાલુ સમયના નીચ ઓલમાઓ માટે પોતાના પુસ્તકોમાં જે કાંઇ લખ્યું છે તે વાંચીને શાઅરો તેને પસંદ કરે છે અને શાઅરોમાં જે ખરેખરો દુર્ગુણો છે તેના સંબંધમાં જે કાંઇ લખ્યું છે તે વાંચીને ઓલમાઓ તેને પસંદ કરે છે.

પછી આજકાલના બનાવડી સુરીઓ મુરશીદો વિગિરેના ચાલ અક્ષણ ઉપર લખતાં નવાજ સાહેબ જણાવે છે કે આ લોકો દોલ સારંગીના સાદ

ઉપર નાચવા કુદવા તથા કચરો આગલ ગુણીકાઓને નચાવવામાં ગુનાહ સમજતા નથી તેમજ ખરાબ જાણતા નથી પરંતુ દુનિઆના સચ્ચાઇ પસંદ કરનારા સઘળા લોકો આ વાતને દીનો મઝહબની તદ્દન વિરુદ્ધ સમજે છે અને સારી પેઢે જાણે છે કે હઝરત ખવાન મોહનુદ્દીન ચીસ્તી રહે૦ તથા ખવાન અલાઉદ્દીન સાબિર રહે૦નો તરીકો નથી. આ ઉપરથી સમજવું જોઈએ કે આવા સુફી તથા મુરશદ લોકો જુકા તથા બનાવરી છે તેઓ દુનિઆની આંખોમાં ધુલ નાંખી પોતાની બુઝુર્ગિના સ્વીકાર કરાવવા ચાહે છે અને અગાનોના સરદાર બની દુનિઆમાં મોજ મજા ઉડાવે છે.

રીશે દરાઝે શેખમે હે ઝુલ્મતે ફરેખ

ઇસ મક ચાંદની પે ન કરના ગુમાને સુખ્હ

સુફીઓના બાબમાં નવાબ સાહેબે જે કાંઈ લખ્યું છે તે જ્યારે શાએરા અને ઓલમા વાંચે છે ત્યારે તેઓ નવાબ સાહેબના લખાણની બારે પ્રશંસા કરે છે. એવીજ રીતે સુફી લોકો જ્યારે ઓલમા લોકોના સંબંધમાં વાંચે છે ત્યારે મરહૂમા તથા સલ્લે અલાના નાઅરા 'ખુલંદ' કરે છે.

જ્યારે નવાબ સાહેબના પુસ્તકો દરેક જાણે વાંચે છે અને તેમાં પોતાની ખુરાઇઓ વાંચે છે ત્યારે દીલગીર થાય છે પરંતુ જ્યારે તેમાં ખીજ ટોલાની હકીકત વાંચે છે ત્યારે કહે છે કે ખીલકુલ દુરસ્ત લખેલું છે. જે કાંઈ લખ્યું છે તેમાં લગારે શરક નથી. આવી રીતે જ્યારે કોઈ માણસ વિચાર પુર્વક ખીજની હકીકત વાંચી નવાબ સાહેબના લખાણની પ્રશંસા કરે છે. ત્યારે તે પોતાની હકીકત ઉપર ધ્યાન આપે છે અને નવાબ સાહેબે જે કાંઈ અમારા માટે લખ્યું છે તે દુરસ્તો બળ છે જે વખત

તે પોતાના ગુસ્સાને દુર કરી ઇનસાફ અને ઉંડી નજરે ફેસલો કરે છે. કે ખરેખર નવાબ સાહેબે અમારા માટે પણ વ્યાજખીજ લખ્યું છે. તે વખતે તેના અંતરમાં મારેફત અને હકીકતનો તુર ચમકવા માંડે છે અને દઈ દીલ પેદા થાય છે. તથા અંધકારના જે પરદાં પડેલાં હોય છે તે દુર થઈને તે માણસ ખરા માર્ગ ઉપર આવી જાય છે.

આ અદના સેવકે દરેક ફીરકાના સમજી માણસોથી જુદી જુદી વખતે મુલાકાત લઈને નવાબ સાહેબના લખેલા પુસ્તકોના સંબંધમાં તેમનો અભીપ્રાય પૂછ્યો છે તો કેટલાકોએ ગુસ્સે થઈને જવાબમાં કહ્યું છે કે અમારા માટે નવાબ સાહેબે સાફ લખ્યું નથી તે વખતે મેં તેમને કહ્યું કે શલાણા લોકોના માટે નવાબ સાહેબે કેવું લખ્યું છે. તે આપે વાંચ્યું ? શરી જ્યારે તેઓએ ખીજના સંબંધમાં વાંચ્યું ત્યારે તેઓ ખુશ થઈને બોલ્યા કે ખરેખર બીલકુલ સાચું લખ્યું છે. એટલું બધું સાર સાફ લખ્યું છે કે ચાલુ સમયમાં આટલું સાર સાફ ખીજે કાંઈ લખી શકશે નહીં ત્યારે મેં કહ્યું કે બસ આપના માટે પણ એમજ સમજી લેવું જોઈએ, તેથી ગુસ્સાને દુર કરી ઇનસાફથી જ કાંઈ લખ્યું છે તે વાંચો. તેઓએ જ દીકાઓ કરી છે તેના ઉપર વાદ વિવાદ કરો. અગર ખોટું લખ્યું છે તો તે સાબીત કરી આપો. હું માની લઈશ અને તે સાથે જ પણ બતાવો કે નવાબ સાહેબે આપના સંબંધમાં કઈવાત ખોટી અને કઈવાત ખરી લખી છે. આવાત સાંભળીને તેમને ઉપર પુરતો અસર થયો અને જ્યારે તેઓએ નવાબ સાહેબના પુસ્તક વાંચ્યા ત્યારે શરમીદ થઈને ચુપકીદી પકડી લીધી. આ ઉપરથી દરેક માણસે સમજવું જોઈએ કે ગુસ્સાની સ્થિતિમાં પુસ્તક વાંચવું નહીં બલકે નિસપક્ષપાત પણે ઇનસાફની સાથે અને પોતાના દુર્ગુણો

ને ધ્યાનમાં સંખ્યાને વાંચે તો ઇનશાઅસ્થાહ નવાખ સાહેબના બાકોશી જરેલા લખાણની કદર કર્યા વિના રહેશે નહીં.

ખીજું ખીજા આલેખોના પુસ્તકોમાં અમોએ પરકોમના સદાચાર વિચાર અને સદગુણોની પ્રશંસા જોઈ નથી કેમકે અમારો કુરામક (મજબૂખી અદાવત) અમારી આંખોને કોઈના પણ સદગુણો જોવાની રજા આપતો નથી પણ નવાખ સાહેબના પુસ્તકોમાં અમોએ પરકોમના સદાચાર વિચારનું વર્ણન વાંચેલું છે તેથી નવાખ સાહેબના પુસ્તકો ખીજા આલેખોના પુસ્તકોથી આ ખાસ વાતમાં સરસાઈ ધરાવે છે. પરકોમના સદગુણોનું વર્ણન કરવાથી લખનારનો એ મુદ્દો હોય છે કે અમારી કોમ એ કોમની સ્થિતિથી સખક શીખે. તે લોકોના સદગુણો જોઈ પોતાના દુર્ગુણોથી દુર રહે અને સદગુણોમાં સરસાઈ ભોગવવાની કોશીશ કરે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મવલાના ઇસ્માઈલ શહીદ તથા નવાખ સીદદીક હકમખાન સાહેબ વીગેરેના પુસ્તકો નવાખ સાહેબના પુસ્તકોની પેઠે લાભકારી નથી તેથી તે લોકપ્રિય પણ નીવડ્યા નથી. અલખતાં મવલાના હાલી, સર સહયદ એહમદખાન, નવાખ મોહસીનુલ મુલક તથા મોત્તવી નઝીર એહમદ ખાનના પુસ્તકો લાભકારી છે અને તે નવી રીતના કેળવણીઓને ધણુંજ પસંદ પડેલા છે. આ ઉપરથી સમજવું જોઈએ કે નવાખ સાહેબ માત્ર મોલવી બનીને પુસ્તક લખતા નથી પરંતુ એક નિસ્પક્ષપાત આલીમ અને અદાલતના જડજ બનીને અપરાધી તથા નિર અપરાધીનો ફેસલો ઇનસાફની રીતે કરે છે પછી ભલેને અપરાધી ધારીર હોય કે મુસલમાન. જડજને રીઆઐ તથા ગુનેહગારની કોમની જરૂર હોય નથી પણ તેને તો ઇનસાફ કરવું જરૂરી હોય છે. ફકમાં એટલુંજ

કે જે કામ તથા સેવા નવાજ સાહેબ બળતી રહ્યા છે તે ખીજ આત્મેમોએ બળતી છે એમ કહેવું તદ્દન ગેર બ્યાજખી છે કેમકે મજકુર આત્મેમોના પુસ્તકોમાં એક ખોડ છે જેથી તે લોકપ્રિય નીવડી શકતા નથી અને આપના પુસ્તકો ખુદાના ફઝલથી એક ખેંચાણુ શક્તિ ધરાવે છે જેથી દરેક માણસ તેને વાંચીને તેનો પ્રેમી બની જાય છે અને શિક્ષણ પામે છે.

વળી આપના લખાણમાં આ ખોડ નથી કે શીવસુરીની હીમાયતમાં સર સધવિદ. એકમદ ખાનની પેઠે ઇસલામી અકાયદના કટકે કટકા કરીને રાખ્યા હોય. વળી આ ખોડ પણ નથી કે નવાજ સીદ્દીક હસનખાન સાહેબની પેઠે તકલીફ તથા અઘમ્મએ મુજતહેદીનની પેરવીને ગુનાહ ઠેરવ્યો હોય અને આ ખોડ પણ નથી કે હઝરત રસુલે અકરમ સલ્વની ખુઝુર્ગીની શાન તથા અશરફીયતમાં પોતાની કોતાહ કલમીથી મતલાના ઇસમાઇલ શહીદ સાહેબની પેઠે નાદરસ્ત શબ્દો લખીને સુરીઓ તથા જાનિસારો અને આમ મુસલમાનોને ઉશકેરી દીધા હોય. નવાજ સાહેબે તો અમારા દુર્ગુણો અને અમારી ખોડ ખાંપણોનું વર્ણન લખી અમને ઉશકેર્યા છે. તો આવી રીતે લખવું મસલેહત વિરુદ્ધ નથી. એ ઉપરાંત લખાણની જે પદ્ધતી છે તે ખાસ પ્રશંસા પાત્ર છે. નવાજ સાહેબને જે લખવાની શક્તિ મળેલી છે તે ખાસ ખુદાની બક્ષીશ છે.

શાહેદાં નેસ્તકે ઉ મુવે મીયાને દારદ

બંદએ તલઅતે આં ખાશ કે આને દારદ

ખરેખર તે ખુઝુર્ગી પણ પોતાના વખતના મુજદ્દ તથા મુજતના હામી, શરીઅતના ફીદાઇ અને ઇસલામના મોઆલીનો મદદગાર હતા. એમની ખોડ ખાંપણ કાઢવી જાશે તે અમારીજ ખોડ ખાંપણ છે. કહેવત

છે કે નાહતું મોહતું ને મોટી વાત, પણ સેવકે જે કાંઈ લખ્યું છે તે મન ધડત લખેલું નથી બલકે આમ લોકોમાં જે ચર્ચા આવે છે તેજ લખી છે આ વાત ઉપર વીવાદ ચલાવવાનું કામ અમે ઇનસાર પસંદ અને ઉડી નજર નાંખનાર મહસ્તોને સોંપીએ છીએ. તેઓ જે મત ઉપર આવે તેજ ખરો મત છે. માટે ખીજ લોકોએ આ બાબતમાં ખેતાનું મોહું બંદ રાખવુંજ મુનામળ છે.

નવાળ સાહેબે કેટલાક ચોપાનીયા પ્રાથમિક (શરૂઆત) ફળવણી પામતા બાળકો માટે લખ્યા છે જે વાંચીને ઘરડા લોકો પણ લાભ લઈ રહ્યા છે. સુલોના વારસીક ઇનામના મેલાવડાઓમાં ઇનામ તરીકે આપવા યોગ્ય આપે ચોપાનીયા લખ્યા છે જેમાંના કેટલાકના આ નામ છે, જમતકા બ્યાન, દોઝખકા બ્યાન, બરઝખકા બ્યાન, નમાઝકા બ્યાન, રોઝકા બ્યાન, કુરઆનકા બ્યાન, હજકા બ્યાન દોઆકા બ્યાન, કુરઆનકા બ્યાન, આ પુસ્તકો ખરેખર મુસલમાનોને ઘણુંજ લાભ આપનારા છે. પરવર દિગ્ગર ઇસ્લામી બાઇઓને આ પુસ્તકો વાંચવાની અને તેને સમજી તે ઉપર અમલ કરવાની સદ બુદ્ધી આપે. અને તેના લખનારને તેનો બદલો આપી દારેનનો સવાળ ઇનામત કરે અને અમારી રાહતુમાઈના માટે સદા તપર રાખે. તથા આપની ફેઝ પહોંચાડનાર કલમચરે હીમાયતના હરીયા બહેવરાવે. ખુદાવંદે કરીમ અમો આજેઝ બંદાઓનો ખેડો પાર ફરી દીની તથા દુન્યાવી મુશકેલીઓ આસાન કરે. આમીન, સુખા આમીન.

ઈ દોઆ અઝ મનો અઝ જુમલા જહાં આમીન બાદ.

બ ઝ મે કુ દ ર ત.

હાથ આતા નહીં અપસા કોઇ મઝમું મુઝકો

જરકે લીખનેકો ન દે દીદએ તર ખું મુઝકો

દુનિઆની બધી મેહશીલોમાં સમયના ફેરફારનો અસર થાય છે અને તેથી દુટકાટ થવાનો સંભવ રહે છે પરંતુ ખુદાએ સ્થાપેલી મેહશીલ જેમાં સમયના ફેરફારના સખખે દરરોજ એક નવોજ રંગ પેદા થતો રહે છે તે હમેશા આખાદ રહી અને આવીજ રીતે ક્યામત સુધી આખાદ રહેશે આ એવી મેહશીલ છે કે જેની જાહોજલાલી કોઇના મટાડવાથી મટી શકતી નથી. અમારી મેહશીલોમાં દીલગીરી ભરેલા બનાવો અને શોકાતુર અકસમાતો થવાથી દુટકાટ પડી જાય છે પણ બઝમે કુદરત એવા બનાવો ના સખખે વધુને વધુ ખીલતી જાય છે. અમારી સંગતનો કોઇ પણ સ્નેહી દુર્ભાગ્યે અમારાથી જુદો પડીને જુદાઇનો ઝખ્ખી બને છે તો વરસો સુધી અમારી મેહશીલો સુનસાન થઇ જાય છે. અમારા એક આરમના સ્થળો કોઇ જીન્દા દીલ સ્નેહીના મરણના સખખે વરસો સુધી શોકાચક બની જાય છે. પરંતુ જન બોહણી નજરે જુઓ, ખાસ સદમાઓનો વિચાર દુર કરી દુનિઆમાં આમ નજર નાંખો તો તમને જણાશે કે તેની જાહોજલાલીમાં લગારે દરક પડ્યો નથી બલકે નવી વંશના બે ચાર જોશીલા જીન્દા દીલ સોકાના સખખે દુનિઆના આનંદો વધુ ચઢતી દશાએ પહોંચી જાય છે. એક શાયરે કહ્યું છે કે:-

દુનિઆ કે જો મઝે હેં હરગીઝ વો કમ ન હોંગે

ચરચે ચેહી રહેંગે અપસોસ હમ ન હોંગે

જે કોઈ માણસે આ કહ્યું છે તે બહુજ વ્યાજખી છે. બઝમે કુદરત હમેશા આવી દીલ ચરપીઓથી ભરપુર આપાદળ રહેશે. પણ અદસોસકે અમે નહીં હોઈએ. અને અમારી જગ્યાએ સમય અમારા બદલામાં એવા માણસો પેદા કરશે કે અમારી વાતો મેહશીલવાલાઓને શીઠી અને મઝા વિનાની લાગશે.

હુંકમાં એટલુંજ કે આ મેહશીલ કદી પણ ખાલી રહી નથી. કોઈ ન કોઈ એવો રહ્યો છે કે જે આ બઝમને રોનકદાર બનાવતો રહે. આ ઉપરથી આ વાત સાબીત થાય છે કે—

હિકમત સે કુછ યે અપના ખાના તીહી નહીં

અબ બી હેં ઇસમે લાખ સીકન્દર ભરે હુવે

ગુજરાત દેશમાં ઇસલામી જોડોજલાલીના સમયે કેવા કેવા માનવંતા આવેમો, ફાઝેલો અને અવલીયાઃઅસ્લાહ ગુજરેલા છે કે જેમના સદગુણથી ભરેલા કારનામાઓ અમે તવારીખમાં જોઈએ છીએ તથા વૃતાંતોમાં વાંચીએ છીએ ત્યારે પોતાની મેજે તેમના માટે અમારા અંતરમાં માન પેદા થાય છે. અત્યારે પણ તેમની શાનો શવકત તથા જોડોજલાલીની ગવાહી તેમનાં ખુલ્લું મકબરાઓ તથા મોટા મોટા ગુંબજોની શાનદાર શવકત આપી રહી છે. આજે તેઓ અમારામાં રહ્યા નથી તો શું થઈ ગયું? શું ગુજરાત દેશ આવી પવિત્ર હસ્તીઓથી ખાલી છે? નહીં કદી નહીં, ખુદાવદે કરીમ હમેશાં આવા લોકોને પેદા કરતો રહે છે. પરંતુ અમારી કામ મડદાં પરસ્ત છે. તે મરનારાઓને માનની નજરથી જુએ છે પણ ઝીન્દાદીલોની તેમની ઝીન્દગીમાં કદર કરતી નથી. તે ઉંચા ખુલ્લું ખુરજોની આશક છે પણ તે બાકમાલ જીવતા માથાઓની

આશક નથી કે જેમના મર્ણુ પછી આ ગુંથજે તપવાર કરવામાં આવ્યા છે ખસ આ અમારી પડતીની નિશાની છે. પડતી દશામાં આવી પડેલા લોકો જ્યારે એક જગ્યાએ શાન્તીથી બેસે છે અને સમય તથા દેશની પુરાધર્મોનું દક્ષતર ખોલે છે તે વખતે તેમનો દાવો હોય છે કે સમય પડતીની તરફ ઢળી રહ્યો છે. પરંતુ જો ખરી રીતે જોવામાં આવે તો પડતી તેમની ગફલતો તથા આરામ તલખીઓના પરિણામથી આવે છે. દુનિઆતો પોતાની ચાલમાં ચઢતીની તરફ જ નજર રહી છે માટે જો તમે ચઢતી દશાએ પહોંચવા ચાહતા હો તો આવા બાકમાલ સજ્જનોનો દામન પકડી લો, આવા પવિત્ર આત્માઓનો દરેક વાતમાં સાથ આપો. એમની કદર કરો. તમારી પોતાની જ બે કદરી તમને ચઢતી દશાએ પહોંચવા દેતી નથી તમે શા માટે સમયને પડતી દશા તરફ ઢળતો બતાવો છો. સમયની પુરાધર્મોમાં પોતાની કીમતી જીંદગી ગુજરનાર લોકો ! તમે લગાર બઝમે કુદરતને તો જુઓ કે તે કેટલી બધી દીલકશ અને શોભાય માન છે. તમારા અંતરમાં તે વાત જ નથી કે તમે આ વસ્તુઓની કદર કરી શકો. આ એવી વસ્તુઓ છે કે જે માણુમાર્ધ જોશને વધારે છે, તળીયતમાં લાભદાઇ ઉત્સાહને જન્મ આપે છે કે જે વડે સારા પરિણામ આવ્યા અને ભવિષ્યમાં પણ સારા પરિણામ આવતા રહેશે.

નવાજ મીર સદરદદીન હુસેનખાન સાહેબની મુબારક હસ્તી ગુજરાતના માટે અકસીરનો અસર ધરાવે છે તમે આવા કોમી પુરુષના કીમતી વિચારોથી લાભ ઉઠાવો. તેઓ મુસલમાનોના સાચા ખેરખવાહ અને હીતેચ્છુ છે. તેઓએ કોમની બળવેલી સેવાઓની કદર કરો. આવા હીતેચ્છુઓ દુનિઆમાં ભાગ્યે જ જન્મે છે. માટે આવી સોનેરી તકનો લાભ ઉઠાવો.

નવાન સાહેબ ઇસલામીઓને ચઢતી દશાએ પહોંચાડવા માટે સલાહ આપે છે કે અમદાવાદ જેવા ઇસલામી વસ્તીવાળા શહેરમાં મઝહબી કેલવણીના બે મોટા મદ્રેસાઓ સ્થાપવા જોઈએ એક બાળકો માટે અને બીજો બાળાઓ માટે અને તે મદ્રેસાઓની સાથે બોરડીંગ હાઉસ પણ હોવા જોઈએ. અમદાવાદમાં લગભગ પચીસ ત્રીસ હજાર મુસલમાન મીઠા મજુરો છે. જો તેઓ દર માણસ દીઠ વારસીક એક રૂપીઓ આપેતો મજુરો સહેલાઈથી દર વરસે પચીસ ત્રીસ હજારની ગંજવર રકમની વારસીક આવક થઈ શકે છે. બચ્ચે ધીમે ધીમે તેમાં વધારો થશે વળી શહેરના બીજા લોકો પણ આ કામમાં મદદ કરેતો એકંદર આવકથી ઉપર જીવ્યાવેલા બંને મદ્રેસાઓની સ્થાપનામાં કાંઈ શક રહેતો નથી. અંગ્રેજ કેલવણીના મદ્રેસાઓની જરૂરત નથી કેમકે નામદાર સરકારના તરફથી અંગ્રેજ મદ્રેસાઓ મોજુદ છે. માત્ર મઝહબી કેલવણીના મદ્રેસાઓ હોવા જોઈએ વળી અમદાવાદ જેવા ઇતિહાસીક શહેરમાં બાદશાહી મસજીદોની કાંઈ ખોટ નથી. એવી એવી શાનદાર મસજીદો વેરાન અને ઉજડ મોજુદ છે કે જો તેમાં હજારો વિદ્યાર્થીઓનો બંદોગસ્ત કરવા ચાહે તો સહેલાઈથી થઈ શકે છે. મસજીદોમાં મઝહબી કેલવણી આપવામાં આવેતો તે કોઈની રીતે વાંધા બરેલું નહીં ગણાય. તેથી મદ્રેસાની ઇમારત બાંધવા પાછળ જે ગંજવર ખર્ચ કરવો પડે છે તે કરવો નહીં પડે અલખતો બોરડીંગ હાઉસના માટે સાધારણ ખર્ચની જરૂર પડશે તો તે મજુર આવકમાંથી થઈ શકે છે. અમદાવાદ અને બીજા સ્થળોના મુસલમાનોની એવી ઝમુન હાલત થઈ ગઈ છે કે જેનું વર્ણન કરતાં કંપારો છુટે છે. જે લોકો પોતાને મુસલમાન કહેવડાવે છે અને રસૂયે અકરમ સલ્વની ઉમ્મતમાં હોવાનો દાવો કરે છે.

તેઓ બાદશાહી સમયની શાનદાર મસજીદોમાં ઉધાડે છેને જુગાર રમે છે. જુદાં બોલે છે, તોફાન મસ્તી કરે છે અને એવી રીતે તેઓ ખાનગી ખુદાની બે હુરમતી કરે છે. તેથી જો એવી મસજીદોમાં નવાબ સાહેબની સલાહ પ્રમાણે મદ્રેસાઓની સ્થાપના થાયતો ખાનગી ખુદાની હુરમત સચવાશે અને કાંઈ પણ ખર્ચ વિના મુસલમાનોને શાનદાર ધમારતો મળી શકશે.

નવાબ સાહેબની આ કીમતી સલાહ કેટલી બધી આવકાર દાયક અને ફાયદો આપનારી છે તે સમજી સજજનો સહેલાઈથી સમજી શકે છે. કાંઈ અમદાવાદના મુસલમાનો માટેજ નવાબ સાહેબની આ કીમતી સલાહ નથી બલકે જે જગ્યાના મુસલમાનો આ સલાહનો સ્વીકાર કરે તેને ફાયદો પહોંચી શકે છે. આ કામમાં સંપત્તી પણ ધણીજ જરૂર છે. સંપત્તિ વિના કાંઈ પણ થઈ શકતું નથી માટે એક ખીજની સાથે સંપત્તિ કરી આ સુચના ઉપર અમલ કરવો જોઈએ. ખુદા કરેને મુસલમાન ભાઈઓ આ કીમતી સલાહ ઉપર વિચાર કરે અને ખુદાવદે કરીમ તેમને આ પ્રમાણે કરવાની તોફીક આપે આમીન.

ગુજરાતના મુસલમાનોના સંબંધમાં નવાબ સાહેબના કીમતી વચન.

નામદાર નવાબ સાહેબના કીમતી બોધ વચન અને પવિત્ર વિચારો જે સોનાના અક્ષરે લખવા લાયક છે અને જેને અમારા માનવંતા મીત્ર મોલવી સમયદ મુરતુઝા સાહેબે પોતાની કલમી વ્યાજ (નાંધપોથી)માં લખી રાખ્યા છે તેમાંના કેટલાક અત્રે કોમને લાભ પહોંચે એટલા માટે ઉતારી લઈએ છીએ. આશા છે કે ઇસલામના હમદર્દો નવાબ સાહેબની કીમતી સુચનાઓ ઉપર અમલ કરી પોતાની એકત્ર કોશીશથી ગુજરાત નથા દક્ષિણ વાસી ઇસલામીઓને ચઢતી દશાએ પહોંચાડવા માટે કોશીશ કરશે.

૧. નવાબ સાહેબ ૪૨માવે છે કે ગુજરાતના પીરઝાદા અને મશાય-ખીનો ઉર્દૂ ભાષાથી બે ખબર છે અને અરબી તથા ફારસીને પણ સલામ કરી ચુક્યા છે તેથી જે કોઈ પત્ર વ્યવહાર કરવા ચાહે છે તો માત્ર ગુજરાતીમાં કરી શકે છે. તેઓ પોતાની કોમી ભાષા પણ ભુલી ગયા છે. તેઓ પોતાના ઇતિહાસ તથા લીટરેચર અને ગઝલગથી બે ખબર છે જાણે તેઓ શરીરનો તદન નકામો ભાગ છે માટે કોમી ભાષાઓએ તેમનાથી કોઈ પણ પ્રકારના લાભની આશા રાખવી ન જોઈએ. બલકે તેમની જહાલતના નુકસાનથી સાવચેત રહેવું જોઈએ. ભવિષ્યમાં આ લોકો ચઢતી દશાએ પહોંચે એ માટે માત્ર તેઓએ પોતાના બાળકોને અરબી તથા ફારસીની ઉંચી કેવલણી અપાવવી જોઈએ અને તે બાદ થોડી બણી અંગ્રેજી

બણાવવી. અરબીની હાથી કેળવણી માટે તેઓએ દેવખંદ અથવા નુદવા વીગેરે અરબી મદરેસાઓ તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ. ત્યાંથી ફઝીલતની સનદ મેળવ્યા બાદ અગર અંગ્રેજીની સંપૂર્ણ કેળવણી લેવામાં આવે તો કાંઈ હરકત જેવું નથી.

૨. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે ગુજરાતના આલેમો અને વાંચેઓએ અંદર અંદરની લડાઈથી પરહેઝ કરવું જોઈએ અને અદાવત તથા દુશ્મનીને દૂર કરી સંપત્તિ સાથે હળી મળીને કોમી બેહતરી તથા ભલાઈના કામો તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ. એટલે કેટલાક ઝોલમાઓ અરબી, શરસી બણાવવાનો ધંધો કરે તથા ઠેક ઠેકાણે અરબી મદરેસાઓની સ્થાપના કરે. કેટલાક ઝોલમાઓ આર્યા તથા ખ્રીસ્તીઓની સાથે વાદવિવાદ કરતા રહે તથા મુસલમાનોને મીશનરીઓના પંજામાં જતાં બચાવે. કેટલાક ઝોલમા કોમના બેહુદા આચરણ તથા નકામા ખર્ચના ખોટા રીવાજોની યુરાઈઓનો વાઅઝ કહેતા રહે. કેટલાક ઝોલમા અખબાર, ચોપાનીયા વીગેરે જારી કરી કોમની શરત બજાવે. કેટલાક ઝોલમા જુદી જુદી ભાષાઓનું જ્ઞાન મેળવી તે ભાષાઓમાં મઝહબી કીતાબોના તરજુમા કરી કોમને લાભ પહોંચાડે તથા દેશની ચારે બાજુએ ઇસલામના પ્રસારના માટે મુસાફરી કરતા રહે અને એક ખીજના કામોમાં મદદ આપે. પીરઝાદ લોકો પણ કેળવણી પામ્યા બાદ આ સ્તુતી પાત્ર કામો હાથમાં લે, આ કામો વીના ખીજ કાંઈ પણ કામ તરફ લગારે ધ્યાન આપે નહીં તેઓએ ખાસ કરીને પોતાના મુરીદો તથા માનનારાઓના સુધારા તથા રાહતુમાઈ પર કમર બાંધીને તબયાર થઈ જવું જોઈએ.

૩. નવાબ સાહેબ દરમાવે છે કે મુજરાતના જે અમીર ઉમરાવો તથા રાજ્ય કર્તાઓ છે તેઓ પણ ઉરદુ ભાષા તરફ ધ્યાન આપતા નથી તેથી ઉરદુ ભાષાની પડતી થઇ રહી છે કેમકે તેમના રાજ્યમાં ન તો ઉરદુના મદરેસાઓ છે ન લાયબ્રેરીઓ અને ન તો અખબાર છે તેમજ તેઓ કોમી કોમિટી તદ્દન ગાફેલ અને મજ્હૂબી બાબતોથી ખીલકુલ અંજળુ છે. આ કારણોના લીધે ઉરદુની બેકદરી છે અને ઉરદુની બેકદરી હોવાથી ઇસ્લામને નુકસાન થઇ રહ્યો છે પરંતુ તેમને તેની લગારે ખબર નથી. માટે ઇસ્લામી અમીરો અને રાજ્ય કર્તાઓને જોઇએ કે અરબી શાસ્ત્રીના મદરેસા પોતાના દેશમાં જારી કરે અને દેવબંદ તથા નુદવામાંથી તેમના માટે મુદર્રીસો તથા વ્યવસ્થા કરનારાઓ બોલાવે. તેઓએ પોતાના બાળકોને પણ પોતાની કોમી ભાષાથી અંજળુ રાખવા જોઇએ નહીં. ઉરદુ ભાષાને સંપુર્ણતાએ પહોંચાડવા માટે અરબી શાસ્ત્રીની ખાસ જરૂર છે માટે ઉરદુ ના બદલામાં શાસ્ત્રી અરબી મદરેસાઓ પોતાના રાજ્ય તથા હકુમતમાં જારી કરવા જોઇએ કેમકે આમ થવાથી ઇસ્લામને મદદ મળવાની સાથે મુસલમાનો એક શક્તિવાન કોમ બનશે. જ્યાં સુધી મુસલમાનો પોતાના યુઝુર્ગોનો ઇતીહાસ અને અરબ કોમનો ઇતીહાસ તથા ભુગોળ અને મજ્હૂબી જાણીતા નહીં થાય તેમજ જ્યાં સુધી પોતાના યુઝુર્ગોને દીનના પુસ્તકો વાંચવાથી બે નસીબ રહેશે ત્યાં સુધી તેઓ કોઇ પણ જાતની ઉમતી કરી શકશે નહીં. તે એક મુવેલા શબ્દો અને વગર આત્માના શરીરની પેઠે છે. પોતાના રાજ્યના બાળકોને રકોલરશીપ આપી કેળવણીના માટે અલીગઢ કોલેજ તથા નુદવતુલ ઉલ્લમા અને દેવબંદ મોકલવા જોઇએ જ્યારે તેઓ ત્યાંથી પુરેપુરું શિક્ષણ મેળવીને આવશે ત્યારે તેમને પોતાના રાજ્યમાં શિક્ષકોનું કામ સોંપવું જોઇએ.

૪૦. નવાળ સાહેબ ફરમાવે છે કે કોમના અમીરા માત્ર હીઝ હાઇનેસ કેહવડાવવાથી માનના હકદાર નથી કેમકે આ ખેતાળ તો તેમને વારસામાં મળેલો છે. અગર તેઓ સુસલમાનોની બેહતરી અને બે ઇઝઝત ગરીબ કોમને ઇઝઝત દાર ન બનાવે અને જાહેલ કોમને વિકા હુન્નરનું શિક્ષણ ન આપાવે તો તેઓએ કોમની ઇઝઝતની પરવા ન કરેલી હોવાથી કોમની તરફથી પણ તેમને કોઈ માન મળી શકતું નથી.

૫૦. નવાળ સાહેબ ફરમાવે છે કે કોમના અમીરાએ ઉરદુની લાયઝેરીઓ, અખખાર, તથા મદરેસાઓ પોતાના રાજ્યમાં જારી કરવા જોઈએ. એટલુંજ નહીં બલકે ઉરદુની ઉન્નતીના માટે હીંદુસ્તાનમાં જે લોકો કોશીશ કરી રહ્યા છે તેમની મદદ કરવાને પણ ફરજ સમજે તથા જે લોકો હીંદુસ્તાનમાં ઇસલામી સેવા બજાવી રહ્યા છે તેમની પણ મદદ કરે. વળી જે વિદવાનો વિદવતા ભર્યા ઉત્તમ પુસ્તકો લખે અથવા તરગુમેશ કરીને પ્રગટ કરે તેમની મદદ કરવાથી પણ દુર રહેતું ન જોઈએ.

૬૦. નવાળ સાહેબ ફરમાવે છે કે, મને આ વાતનો સખત સદગા છે કે ગુજરાત દેશમાં કોઈ પણ માણસ કોમી કામમાં મારાથી સલાહ લેતો નથી તેમજ કોઈ સખી માણસ ખેર ખેરાતની વખતે આ રૂપીઆ કમ જગ્યાએ ખર્ચ કરવામાં આવે તે બાબે પુછતો નથી, ન તો કોઈ રાજ રજવાડા કે હીઝ હાઇનેસ મને બોલાવીને કોમના શાયદાની હું વાત તેમને સમજાવું તે બાબે તક આપતા નથી તેમજ રાજ્યમાં જે જરૂરી કામો તેમને કરવાના છે તેમને સુચનાઓ કરું. વગર બોલાવે કોઈને ત્યાં જવું બ્યાજબી નથી કેમકે એમ થવાથી વાતનો અસર થતો નથી. કદાચ તેઓ મને આ કામના માટે ન બોલાવે તો ખેર પણ આ કામના માટે હીંદુસ્તાનમાં

ખીજ અનેક લોકો મોજુદ છે જેઓ રાત દીવસ કોમી કામોમાં મગ્ન છે. એવા લોકોને બોલાવી પોતાની પાસે રાખે અથવા તો પોતે એમની સેવામાં જાય કે જેથી અનેક લાભ થવાની આશા છે.

૭. નવાખ સાહેબ શરમાવે છે કે ગુજરાતની કેલ્લીક અંજુમનોએ અંજુમનના પ્રમુખ બનવાની મને દરખાસ્ત કરી પરંતુ જ્યારે તેઓએ મારી સુચનાઓ ઉપર યોડો ધણો પણ અમલ ન કર્યો તો મેં એ હોદ્દાનું રાજીનામું આપી દીધું. તેઓએ મારી સુચનાઓ ઉપર અમલ ન કર્યું તેનું મુખ્ય કારણ અંદર અંદરનું કુસંપ છે. નવાખ સાહેબ પોતાના બાપણ કે શીખ આપતી વખતે ધણું કરીને આ શેર ભણે છે.

સર કુનમ શિકવા અગર તામ શનીદન દારી
સીના બિશગાદમ અગર તાકતે દીદન દારી

કુગાંમે આહમે ફરીયાદમે શેવનમે નાલેમે
સુનાઉ દર્દે દીલ તાકત અગર હો સુનને વાલેમે

સુન હોંગે ચમનમે સેંકડો નાલે હઝારોં કે
કલેજા ચામ લો અખ દિલ જલે ફરીયાદ કરતે હેં

૮. નવાખ સાહેબ શરમાવે છે કે અમારી કોમના નવજવાન રહસો, દાર અને ખીજ નીચા તથા બ્યબીચારથી દુર રહે અને ઝોલમાઓ, હમદ્દો વીગેરેની ઈજ્જત કરે, તેમની સંગતથી તેમનામાં ઇસલામી હમદ્દો, હમીયત, અને ગેરતે દીની પેદા થઈ જાય તો તેમનાંથી મુસલમાનોને

મેહદ શાયદા પહોંચી શકે છે. જુઓ હીંદુ રાજાઓમાં કેવા કેવા સદગુણીના
 મંદાર રાજાઓ મોજુદ છે અને તેઓ કોમી લાગણીથી કેવા ભરપૂર છે
 જે રમસ લોકો દુર્ગુણોમાં પડેલા છે તેમને ત્યાં નીચ લોકોનેજ જાણ
 મળે છે, તેથી તેમને બલાધના કામો ખતાવનારા તથા પવિત્ર વિચારો
 દર્શાવનારા અને ખુલ્લું નજર ધરાવનારા માણસો મળતા નથી. અગર
 ભોગ જોગે કોઈ એવો માણસ મળી જાય તો પણ નીચ લોકો તેમને ત્યાં
 ટકવા દેતા નથી. વળી કેટલાક રમસોને ખુશામદી કુટણાઓ અને એવાજ
 નીચ લોકોથી મોહોખત થઈ જાય છે કેમકે ખુદીવાન, આલેખ તથા નેક
 સ્વભાવ ધરાવનારાઓથી નીચ કામ થતા નથી જેથી તેઓ રમસો ઉપર
 કાચુ મેળવી શકતા નથી. રમસોને જોઈએ કે તે આવા નેક માણસોને
 પોતાની પાસે રાખે અને ખુશામદની લગારે આશા રાખે નહીં બલકે
 તેમની પાસેથી શુભ સલાહ અને ઉમદા શીખની આશા રાખે પછી બલેને
 તેમની બલી વાતો ઉપર અમલ ન કરે પરંતુ શાન્ત સ્વભાવથી તેમની
 વાતો સાંભળે અને કોઈના ભરમાવવાથી તેમની નાલાશી ન કરે કેમકે
 તેઓ પોતાની લગાર પણ નાલાશી જોશે તો એક મીનીટ પણ તેમની
 પાસે ટકશે નહીં.

૯. નવાળ સાહેબ ૨૨માવે છે કે દરેક હીજ હાઇનેસથી મારી અરજ
 છે કે તેઓએ હકુમત તથા દોલતના અભીમાનને તજી દેવું જોઈએ તથા
 એશ અશરતમાં બેખુદ તથા મતવાલા ન બનવા જોઈએ જેવી રીતે તમારા
 બાપ દાદા આ વસ્તુઓ દુનિઆમાં મુકી ગયા અને કાંઈ પણ સાથે નથી
 લઈ ગયા તેવીજ રીતે તમે પણ કાંઈ સાથ નહીં લઈ જાઓ એટલા માટે
 જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી સદાચાર વિચારથી આલો, નીતી, ન્યાય

ધારણ કરો, લોકોની બલાઈ કરો, આવાતો તમારી પાછળ યાદગાર રહેશે અને આખેરતમાં ખુદાવંદ તઆલાની રખરૂ સુખરૂ કરશે. અત્યારે તમેને જે કાંઈ કુદરત તરફથી બક્ષિશ થયેલી છે તે માત્ર તમારી અજમાયશ અને પરિજ્ઞાના માટે છે. વેળ્યાઓના ઘર બરવા માટે તથા નીચ ખુશામદી અને કમીનાઓની ખાતર બરદાસના માટે પછસો ટકો મલ્યો નથી બલકે ઇસલામની સેવા અને વિદ્યા હુન્નરના પ્રસાર તથા દુનિયાની બલાઈ કરી અલ્લાહ તઆલાની રજામંદી હાસલ કરવા માટે મળેલો છે.

રસ્તમ રહા ઝમીપે ન બેહરામ રેહ ગયા

મરહોંકા આસમાં કે તલે નામ રેહ ગયા

૧૦. નવાખ સાહેબ ફરમાવે છે કે કોમના અમીરોમાં મને એક વધુ ખીમારી માલમ પડી છે અને તે એ છે કે તેઓમાં અંગ્રેજ કેળવણીના સળખે અખખાર તથા પુસ્તકો વાંચવાનો થોડો ધણો શોખ જન્મ પામ્યો છે પરંતુ તેઓ જ્યારે અખખાર જુએ છે તો તે અંગ્રેજ તથા તેનો એડીટર ખ્રિસ્તી હોય છે અને જ્યારે પુસ્તક વાંચે છે ત્યારે તે પણ અંગ્રેજ અને તેનો લખનાર પણ ખ્રિસ્તી હોય છે. આવી રીતે દર વખતે જે કોમના લખેલા લેખો વાંચવાથી ઇસલામી હમીયત તથા દીની હીમાયતનો જોશ મટી જાય છે બલકે એશીયાટીક આયરણમાં પણ ફેર પડી જાય છે. જ્યારે તેઓને પુછવામાં આવે છે કે તમે ઇસલામી અખખાર કેમ વાંચતા નથી ત્યારે તેઓ જવાબ આપે છે કે અંગ્રેજ અખખારોમાં તાજા ખખરો અને ખનાવો છપાય છે અને તાર મારફતે ખખરો મંગાવવામાં આવે છે પણ ઇસલામી અખખારો તેમ કરતા નથી. આ વાતનો જવાબ અમારી પાસે આ છે કે અમારા ઇસલામી અખખારોનો ગળે તથી કે તેઓ અંગ્રેજ

અખખારોનો મુકાબલો કરે પરંતુ જો તમે લોકો મદદ આપો તથા ધ્યાન
પહોંચાડો તો તેમની હાલત સુધરી શકે છે. જ્યારે આપને એ અખખારો
થી હમદર્દી નથી તો ફરી તેમની આવી દશાનો દોષ આપના ઉપર આવે
છે. પર કોમના લેખ વાંચવાથી આપનો સ્વભાવ બદલાય છે અને ખીજી
અંજલિ કોમની પેઠે તમે પણ ઇસલામથી દુર થતા જાવ છો. સમયદ
અકબર હુસન સાહેબ અલાહબાદ વાળાએ પોતાના એક શેરમાં આવા
આચરણ ઉપર ટીકા કરતાં કહેલું છે કે:—

ખુટ ડોસનને બનાવે મેને એક મઝમું લીખા

મુલકમે મઝમું ન ફેલા ઝોર જુતા ચલ ગયા

સારાંશ એ છે કે અમારા ભાઈઓની નજરમાં ડોસનના ખુટની
જેટલી કદર છે તેટલી કદર અમારા લેખોની તથા અમારા અખખારોની
પણ નથી. અફસોસ.

૧૧. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે અંગ્રેજ સાહીત્યના મુકાબલામાં
અમારું ઉરદુ સાહીત્ય કાંઈ પણ ગણતરીમાં નથી એ હું સારી પેઠે જાણું
છું જેમકે સંમુદ્રના માછલાં તલાવમાં રહેવાથી ખુશ નથી તેવીજ રીતે
જેણે અંગ્રેજ પુસ્તકો વાંચ્યા છે તેને ઉરદુ કીતાબો વાંચવાથી તસલ્લી
થતી નથી. આ ઉપરથી મારું કહેવું એમ નથી કે તમે અંગ્રેજ વાંચન ન
કરો અથવા અંગ્રેજ અખખારો ન વાંચો પરંતુ આ વાત સારી પેઠે યાદ
રાખો કે પરકોમના લેખકોએ ઇસલામ તથા ઇસલામી સુલતાનોની
હલકાઈ કરવામાં કાંઈ પણ બાકી નહીં રાખ્યું હોય. તેમનાથી જ્યાં સુધી
બની શક્યું છે ત્યાં સુધી તેઓએ પોતાનો દબદબો બતાવવાની અને

ધસલામીઓનો દબાવો ઘટાડવાની કોશીશ કરી છે એટલે તેમના પુસ્તકો વડે અમને અમારા વડવાઓના સાચા કારનામા મળી શકશે નહીં. તેથી અમે ઉરડુ સાહીત્યની તરફ ધ્યાન આપવાને લાચાર બનીએ છીએ અને અમારા ઓલખાઓના પુસ્તકો તથા લખાણો તથા અખબારો જોવા જરૂરી છે. બલકે અમારા ઓલખાઓ તથા હમદર્દોની હીમત વધારવા સાર મદદ આપવી તથા ઉરડુ સાહીત્યની મદદ કરવી અમારા ઉપર ફરજ છે અને આવી જરૂરી વાતથી ગફલત કરવી ગોમા પોતાના હાથે ધસલામને નુકસાન કરવું છે.

૧૨. નવાબ સાહેબ ૨૨માવે છે કે કોમના પધસાદાર આગેવાનો પોતાના બાળકોના માટે અંગ્રેજ શિક્ષકો (ટ્યુટર) રાખી તેમને ધસ્લામથી અંગ્રજી બનાવી રહ્યા છે. તેઓને જોઈએ કે કોઈ કાબેલ હમદર્દે ધસલામ મોલવીની શિક્ષકની જગ્યાએ નીમણુંક કરે કે જેથી તેઓમાં નાહનપણથીજ ધસલામી હમીયત અને કોમી હમદરદી જન્મ પામે અને જવાનીમાં ધસલામથી અંગ્રજી ન રહેવા પામે.

૧૩. નવાબ સાહેબ ફરમાવે છે કે પાલનપુર, રાધનપુર, જુનાગઢ, માચુવદર, માંગરોલ, સચીન, વાડાસીનોર તથા બાંટવા રાજ્યોમાં અરબી તથા દીનીયાતનાં શિક્ષણ માટે એક એક મદરેસો સ્થાપવો જોઈએ અને તેને દેવબંદ અથવા નુદવાની શાખા બનાવવો જોઈએ. જે રાજ્ય કર્તાઓ તથા રહસોને દીનની હમદરદી તથા મોહોબ્બત નથી તેઓના માથે દીનને ઘટાડવાનો આરોપ સદાના માટે રહેશે. જો કે આ લોકો ધન્યવાન છે અને તેમના ઉપર ધસલામનો બહુ મોટો હક છે તેથી આ હકથી મોહુ ફરવવું તે ગોમા ખુદા રસુલથી મોહુ ફરવવા બરાબર છે.

અગર કોઈ માણસ એમ કહે કે નવાળ સાહેબ તો મોલવીઓની ખુરાઈ તથા શરારતની શીકાયત કરે છે અને ફરી દેવળદની હીમાયત તથા દેવળદની ઠેક ઠેકાણે સાખાઓ સ્થાપવાની સલાહ આપે છે તેનું શું કારણ ? તેમજ અરબી બણીને અમારા ઝોલમા મોલવી શા કામના છે તેમની ભલથી કુસંપ સીવાય કોમને શું શું લાભો પહોંચવાની આશા છે. આ વિચાર સધળા નવી ફેશનના અંગ્રેજ કેળવણી પામેલાઓનો છે. પરંતુ આનો જવાબ સાંભળો ? કોમને નમાઝ રોઝાનું શિક્ષણ આપવા, ઇસલામ ઉપર કાયમ રાખવા, આઝાદી તથા નાસ્તિક પણાંની આલમગીર આદ-તોથી બચાવવા માટે આવા લોકોની પણ ખાસ જરૂરત છે. અગર આ લોકો નહીં હોય તો અમારી મસજીદો વીરાન થઈ જશે. અમારા દીલોમાંથી ખુદા રસુલની મોહોબ્બત નીકળી જશે. આમ થવાથી અમારા દીલ વીરાન થઈ જશે અને જાહેલ તથા અબલુ લોકો મસજીદોના પેશ ઇમામ તથા મોલવી અને વાઅઝ બનીને અગાનો ઉપર સરદારી કરવા લાગશે. જેમકે ગુજરાતમાં આવા અનેક દાખલાઓ મોજુદ છે. તેથી દરેક શહેરમાં દીનીયાત તથા અરબીનો એક એક મદરેસો કાયમ કરવો જોઈએ. મદરેસો કાયમ થવાથી એમ ન સમજવું કે શહેરના બધા મુસલમાનો દીનીયાતની કેળવણી લેવા લાગી જશે. નહીં, બલકે અમારામાંથી કેટલાક લોકો એ કેળવણી પામીને તખયાર થવાથી તેમનું એ કામ હશે કે નમાઝ રોઝા, હલાલ હરામના મસઅલા, મસજીદની સંભાળ તથા ચાકરી વીગેરે કરશે. તેમનું કામ હશે કે આર્થ તથા ખ્રિસ્તીઓનું ખંડન કરશે જેથી ઇસલામના ઉપર હુમલાઓ થાય તો તે દુર થઈ શકે વળી તેઓમાં કેટલાક એવા અળકતા હીરા હશે કે કોમની સેવા બજાવવામાં

સાહેબ વસીઉલ્લાહ, સાહેબ અબદુલ અમીર દેહેલવી રહેઠે મોલવી મોહમદ
કાસમ સાહેબ, મવલાના અબદુલ હક સાહેબ લખનવીની પેઠે નીવડશે.
આણું સમયમાં પણ ખુદાના રજાથી અરબી નાણુનારાઓમાં મવલાના
અસરફઅલી સાહેબ યાનવી, મવલાના એહમદ હસન સાહેબ અમરોહવી
મવલાનો અબદુલ હક સાહેબ હકકાની જેવા તથા ખીજા અનેક આદેમો
મોબુદ છે. અગર આ લોકો કામમાં ન હોય તો મુસલમાનો કોની
પાસે ફતવા લેવાને જશે અને જેમના દીલોમાં દીની મોહોબ્બતની
મોજો ઉઠી રહી છે તેઓ કંઈ જગ્યાએ જશે અને કોની સંગત
તથા ઉલ્લેખથી શાંતતા મેળવશે. હજારો ગામોમાં દેવખંદના અસખ્ય
મોલવીઓ ફેલાયલા છે. જેથી ગામડાના ખેડૂત લોકોને ઇસલામના ઉસુલથી
આગાહી અને ખાનીએ ઇસલામ સલમ ની મોહોબ્બતનો સબક મળે છે,
અલબત્ત આ એલમીઓના ટોળામાં જે ફુરુશો, ફરામહ, હકધર્મી અને
ખુદ ગરજી તથા હક પોશીની વાતો પેદા થઈ ગઈ છે તેનાથી દુર રાખવા
માટે તથા એ નાખુદ કરવા માટે કોશીશ કરવી જોઈએ તથા એ તદખીર
વિષે વિચાર કરવો જોઈએ. પણ એમ કહેવું કે અરબીના મદરેસાઓજ
નાખુદ કરી દેવા એ બહુ મોટી જુલ છે. ગુજરાતમાં જે લોકો
પોતાની મેજે વાઅઝ અને મોલવી બનીને પ્રખ્યાત થઈ જાય છે તથા
આમ લોકોને પોતાની મતઝબબના માટે શીકાર બનાવે છે તેમનો બદોખસ્ત
પણ અરબી મદરેસાઓની સ્થાપનાથી થઈ શકશે કેમકે જ્યારે દીની ઇસ્લમનો
પ્રસાર થશે ત્યારે ઇસ્મી સનદ વિના મસજીદના પેશ ઇમામ, તથા નીકાહ
ખવાનીના માટે કાઝી બની શકશે નહીં અને વાઅઝની મજલીસના માટે
જહેલ તથા નાદાન નીમ મુસ્લાંને મીમબર કે ગાદી ઉપર જગ્યા મળશે નહીં

નવી રોશનીવાલા આ લોકોની ખુશીઓને જુએ છે પણ બલાધઓને જોતા નથી એ ધનસાધથી વિરુદ્ધ છે.

૧. આર્યા અને ખ્રિસ્તી મીશનરીઓને હિંદુસ્તાનમાં કાણ હાર આપે છે ?

૨. ખુઝુર્ગાને દીનના પુસ્તકો અને ઇસ્મે દીનની મોતેબર કીતાબોને ઉરદુમાં કયા લોકોએ તરજુમો કર્યો છે અને હાલ પણ કરી રહ્યા છે ?

૩. મસજીદોમાં નમાઝ રોઝાની ચર્ચા અને કુરઆન ભણવાનો ખદોબસત કોના હાથમાં છે ?

૪. ગામડાઓમાં ખુદા રસુલનું વર્ણન, દીની મસલાઓની ચર્ચા કોના સમજાથી થાય છે ? શું અમારા અંગ્રેજ કોલેજોના ડીપ્રી પામેલા નવજુવાનો તથા વકીલ બેરીસ્ટરો, અને ધનજીનીયર સાહેબો કરશે ?

બરી અકલો દાનીશ બ યાબદ ગીરીસ્ત

આણુ સમયના મોલવીઓ બેશક બદનામ છે પરંતુ તેઓજ ઇસલામના હાથ પગ છે. તેઓ વિના કોઇ મેહેક્કો, કોઇ ગામ, કોઇ મજલીસ ખાલી ન રહેવી જોઇએ. તેમની શરમ બરેલી આલચલણની રોક ટોક નવી રોશનીવાળા કરશે અને નવી રોશનીવાળાના નાસ્તિક પણું, આઝાદી તથા બે દીનીની રોક ટોક ઇસલામના ઓલમાઓ કરશે. આવી રીતે બંને બાણુના લોકો એક બીજાની બલાધના માટે કાશીશ કરે પણ તેમની બરબાદી તથા પાપમાલીની હદ સુધી ન પહોંચી જાય. હવે આણુ સમયના ગુજસતના રાજ્ય કર્તાઓ એઓ રાજકોટ કોલેજ, ઇદાર કોલેજ કે અબમેસ્તી મેમો કોલેજના કેળવા પલા તથા સનદ પામેલા છે તેઓ ઓલમાએદીન અને અરબી મદરેસાઓને એટલા માટે સારી નજરે જોતા નથી કે નવી રોશનીના લોકો તેમના

વિરહ છે અને તેઓ પોતે પણ પોતાને નવી કેળવણી પામેલાઓમાં ગણે છે. જેમકે.

આં ચીઝકે દર કાને નમક રશત નમક શુદ

એ લોકોના મુસાહીબો અને સંલાહકારો પણ નવી રોશનીના હોવાથી તેમને સાચી વાતનો સમજાવનાર અને અરબી મદરેસાઓની જરૂરત તથા તેના ફાયદાઓથી જાણીતો કરનાર કોઈ પણ માણસ નથી. કેમકે:-

કુનદ હમ જીન્સ બાહમ જીન્સ પરવાઝ

કયુતર બા કયુતર બાઝ બા બાઝ

આ દારણના લીધે રહસ લોકો અંગ્રેજી મદરેસાઓ વિના પુર્વની તથા દીની કેળવણીના મદરેસાઓની તરફ ખીલકુલ ધ્યાન આપતા નથી. બલકે તેમની મજલીસમાં જ્યારે પણ આ વાતની ચર્ચા ચાલે છે તો ચારે બાજુથી આ અવાજ આવે છે કે અરબી મદરેસા નકામા છે બેકાર છે એમની હસ્તીથી કોઈ ફાયદો નથી એમાં રૂપીઆ ખર્ચવા ખીલકુલ નાદાની અને ભુલ છે. આવી વાતો સાંભળીને અરબી મદરેસાનું ધ્યાન રહેતું નથી. તેઓ ખીલકુલ બે પરવા થઈ જાય છે. પરંતુ આહ ! શું ઇસલામને આમ બે ચારો મદદગાર મુકી દેવામાં આવશે અને શું ખરેખર અમારા દેશમાં અરબી મદરેસાઓ જરૂર વગરના અને નકામા છે? નહીં, ખીલકુલ નહીં, દેશમાં જેટલી જરૂરત અંગ્રેજી મદરેસાઓની છે તેટલીજ જરૂરત અરબી મદરેસાઓની છે. તુદવા તથા કોલેજ બંનેની જરૂરત છે. હું જેવી રીતે આનો હીમાયતી છું એવીજ રીતે તેનો પણ છું. મારી ચેટે દરેક મુસલામને અરબી ઇસલામી મદરેસાની સલામતી તથા ખેરખવાહી તથા ચલતી દશાએ મહોંબવાની કોશીસ કરવી જોઈએ. અને

તેની પડતીથી દીલગીર તથા રંજીત રહેવું જોઈએ. ખાસ મુશ્કેલીમાં આ વાતની ધણીજ કમી છે અને એજ કારણના લીધે હું ચાર કમ વતન ભાઈઓથી નારાજ છું અને લડતો રહું છું.

૧૪. નવાળ સાહેબ ફરમાવે છે કે સમય વીતી રહ્યો છે ઇસલામ મટી રહ્યો છે. અગર મટી જવા બાદ કોમ જગૃત થઇ અને તેને હોશ આવ્યો તો ફરી શા કામનું ? હું સાચું કહું છું કે ફરી એમનાથી કાંઈ પણ નહીં થઇ શકે. બસ આ દીલગીરીના સળખે માંડે જીગર કપાઇ રહ્યું છે, મારી આંખોથી અશ્રુધારા વહી રહી છે. ખુદા તે કોમ ઉપર રહેમ કરે જેને પોતાની નાજીક હાલતનું લગારે ભાન તથા અફસોસ નથી.

ગુલશને ઇસલામમેં ચારો ખીજાં આનેકો હે

હાં ખખર લો જલ્દ અબ એ મેહમાં જાનેકો હે

૧૫. નવાળ સાહેબ ફરમાવે છે કે આમ ઇસલામી ખીરાદરેએ મુસ્લીમે શીખામણુ યાદ રાખવી જોઈએ. એક એકે મોહરમ શરીફમાં જેટલા રૂપીઆ લોકો તાજબાદરીમાં ખરબાદ કરે છે તે રૂપીઆ અલગુમનો, મઝહબી મદરેસાઓ, ચત્તીમખાતાઓ વીગેરેની મદદમાં અમર ખર્ચ કરે તો એક મોટા ગુનાહથી અમારો પછસો ખચીને એક મોટા સલાખના કામમાં ખર્ચાશે. જેનું પરિણામ દુનિઆમાં ઇસલામની તરકકી તથા આખેરત માં ખુદા રસુલની ખુશનુદી છે. ખીજું એકે જેટલા રૂપીઆ લગ્ન મસજીદીંડુઓ જેવા રીત રીવાજોમાં ખર્ચ થાય છે તે જો પોતાના આબકોની કળવણીની પાછળ ખર્ચ કરવામાં આવે તો એક ખરબાદી તથા ગુનાહથી ખુરકસો મવાની સામે અવલાદ ના હકોની જાળવણી તથા ફરજ અજબેલી મણાશે. જે કામને પોતાના માલ અને નુકસાનની ખખર નથી કે કામ

કામમાં લાભ અને ક્યામાં નુકસાન છે તે કામની ગણતરી માણસોમાં નહીં પણ જનવરોમાં થવી જાઈએ.

૧૬. નવાળ સાહેબે ફરમાવ્યું કે મોહરમમાં તાજીઆ બનાવવાનો રીવાજ તયમુરની ઇજા છે અને ખુશી તથા ગમીના હીંદુઓ જેવા રીત રીવાજો અકબરની ઇજા છે એટલે અકબર અને તયમુર જેવા મુગલ બાદશાહોને પોતાના પેશવા બનાવી લીધા અને ઇસલામના હાદી તથા પેશવા હઝરત રસુલે અકરમ સલ્વં અને અસહાબે કિરામ તથા એકલે બયત રહીં તથા તાબેઇન, તબે તાબેઇન, અઇમ્મએ મુજતહેદીન, અઇમ્મએ મોહદદિસીન તથા સુશીઆએ કીરામ રહેં ની પેશવાઇ અને રાહ-નુમાઇને પુરતી ન સમજ્યા. તેઓએ ઇસલામનું કાંઇ પણ માન ન રાખ્યું. ઇસલામ ક્યામતના દીવસે ફરીયાદ કરશે કે આ લોકોએ મને ઝલીલ કર્યો અને મારી સાથે ખરાબ વર્તણૂક ચલાવી તથા મારા પર મોટા જુલમ કર્યો.

૧૭. નવાળ સાહેબે ફરમાવ્યું કે અકબર અને તયમુર કોણ હતા ? જરા ઇતિહાસમાં તેમના કારનામા વાંચો. એટલે જણાશે કે આ બંનેથી ઇસલામ અને મુસલમાનોને નુકસાન વિના લગારે લાભ પહોંચ્યો નથી. અરસોસ આવા જુલમી, ખેદીન અને બે હમીયત બાદશાહોને મુસલમાનો પોતાના દીની ગ્રામણાઓમાં હાદી, રાહબર અને પેશવા બનાવે. અલમતાં એક ફતેહમંદ અને લાગ્યશાળી હોવાની રૂએ જોવામાં આવે તો તે જુદી વાત છે પણ અમારા મઝહબનો એવો ઉમુલ ક્યાં છે કે બાદશાહોની ઇજા અને તરીકને મુસલમાનો પોતાનો દીન તથા મઝહબ બનાવી લે અને ખુદા તથા રસુલના બીજા એહકામોની પેઠે ફરજ તથા વાજબ

સમજી લે. અશ્વસોસ આ કેટલો બધો અધીર છે કે બેદીનોના તરીકાને શરીર્યતે મોહમ્મદી ઉપર સરસાઈ આપવામાં આવે છે.

ગર સલ્લ રૂબે હમારે જિન્દા હો કર અબ્બ હમે

આયે નિસખત ઓર કરાખતસે હમારી ઉનકો આર

૧૮. નવાબ સાહેબે ૨૨માબ્દુ છે કે અમારા ઓલમા અને વાએઝીન દાદી તથા મુંછના સંબંધમાં બાર મુકીને વાઅઝ તથા નસીહત કરે છે પણ શું તેમને ખબર નથી કે અકબરી તથા તેમુરી રસ્મોએ ઇસલામને કેટલો બધો કમજોર કરી દીધો અને મુસલમાનોની કેટલી બધી દોલત આરસ્મમાં બરબાદ થઈ રહી છે. જે કામથી દુનિઆ પણ બરબાદ અને દીન પણ તબાહ થતો હોય તેનું વર્ણન જીલ ઉપર પણ લાવતા નથી. શું મુસલમાનોના બધા કામ શરીઅત અને ખુદા રસુલની ઇચ્છા પ્રમાણે છે ? શું દાદી બોડાવવી અને લખો વધારવાનું જ માત્ર શરીઅતની વિરૂધ્ધ છે ? અશ્વસોસ હજાર અશ્વસોસ. અગર અમારા મુલ્લા લગાર પુર્વક કામ લેશે તો મુસલમાનોમાં તેમને હજારો ખોડ ખાંપણો અને શરીઅત વિરૂધ્ધ રીત રીવાજો નજરે પડશે. જ્યારે વાઅઝમાં આવી વાતો ઉપર ટીકાઓ કરવામાં આવતી નથી તો લોકો તેને ખોડ તેમજ દીનને નુકસાન પહોંચાડે છે એમ સમજતા નથી.

જીસ દીનકે દાવેસે સખ અદીયાન થે મગલુબ

અબ્બ મોઅતરિઝ ઉસ દીન પે હર હિરઝ દરહે

૧૯. નવાબ સાહેબ ૨૨માવે છે કે તાવને દુર કરવા માટે ક્વીનાઇન અકસીર દવા છે અને જખ્મોને રૂઝવા માટે આઇડોક્રામ દવા અબુલખ ઉપરથી સમજાણુ સાખીત થઈ છે એવીજ રીતે શીતળાનો ઇલાજ શીતળા

કાઠવાથી થાય છે. આ ત્રણે ઇલાએ શમળાણુ અને અનુભવ સીધા છે. પણ કોઇ સુખ પોતાની કમ વ્યક્તિ અને બદ નસીબીના સખણે કહેકે અને આ દવાઓની જરૂર નથી અને તો કાતુન જુ અલી સીના અને તીજીએ અકબરમાં જે દવા ન લખેલી હોય તે નહીં કરીએ. હવે આવા માણસને માટે શું કહેવું જોઇએ ખરેખર તેને સુખજ કહેવામાં આવશે. બસ આવીજ સ્થિતી અમારા નાદાન અને ખીન અનુભવી વાંએઝીન અને નસીબત કરનારાઓની છે. જેઓ મુસલમાનોની ખીમારીની દવા હઝરત મવલાના રમની મસનવીમાં શોધે છે અને સમજે છે કે આ મસનવી તથા પુર્વજોના પુસ્તકો દવારાએ મુસલમાનોમાં સુધારો થઇ શકશે. હું કહું છું કે આવી રીતે કદીપણ સુધારો થશે નહીં કેમકે તેમના સમયમાં આજ કાલના રીત રીવાજો નહોતા અને અકબરી તથા તેમુરી ઇબ્દોનો ક્યાંયે પતો નહોતો, અને તેમુરે દુનિઆમાં પગ પણ મુક્યો ન હોતો, હરી વીચારવું જોઇએ કે મસનવીનો વાચક ચાલુ સમયની ખીજાઓને કેવી રીતે રોકી શકે છે.

બાઝારમે' નિકલે હે' દિરમ લેકે પુરાને

ઝોર સિકકા રવાં શહેરમે' મુદદતસે ન્યાહે

૨૦. નવામ સાહેબે દરમાબ્યું છે કે જેવી રીતે તલવાર તીર વીગેરે જુના પુરાણા હથીવાર ચાલુ સમયની બંદુકો તોપો તથા બમના ગોલાનો મુકાબલો કરી શક્તા નથી અને જેવી રીતે જુના બહાણો અને તેના શઢ આમબોટો, સ્કીમરો વીગેરે ઉપર દરીઆઇ મુસાદરીમાં સરસાઇ ભોગવી શકાય નથી એવીજ રીતે આજ સમયના રીત રીવાજોનો મુકાબલો કરવા માટે પુર્વજોના પુસ્તકોથી કામ ચાલી શકતું નથી. આમ કહેવાનો મતલબ

એ નથી કે પુર્વજોના પુસ્તકો નકામા છે નહીં, ખીલકુલ નહીં, ખુદાની કસમ અમે તેમને પવિત્રતાના તાજ સમજીએ છીએ અને તેમના પુસ્તકોથી લાખો કરોડો લોકોને શાયદા પહોંચ્યા છે તથા સામાન્ય રીતે બધામાં એમના પુસ્તકોનો સ્વીકાર થઈ ચુક્યો છે. જો કદાચ તેમના જોડાની રજા અમને મળી જાય તો અમે તેને સુરમો બનાવીએ, પરંતુ આજ કાલ જે પવન ઝુકાઈ રહ્યો છે તે જુદો છે અને તેનો ધલાજ પણ જુદો છે. એટલા માટે નસીહત કરનારા તથા વાએઝોએ નવીન આશતોનો મુકાબલો નવીન યુક્તિઓ અને હથીઆરોથી કરવો જોઈએ અને પોતાના વાઅઝનો ઢંગ ખીલકુલ ખદલી નાંખવો જોઈએ. જે લડાઈમાં તલવારની જરૂરત ન હોય તો બંદુક ઉઠાવવી જોઈએ અને જ્યાં તલવારથીજ કામ ચાલી શકતું હોય અને દુશ્મન ઉપર શતેહમંદી મેળવવામાં આવશે એમ જણાતું હોય તો ત્યાં તલવારથીજ કામ લેવું જોઈએ. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે મસનવી શરીફ ખીલકુલ બેકાર ગોખલામાં રાખી મુકવા જોગ છે. નહીં, નહીં, મસનવીમાંથી પણ ચાલુ સમયને ખરના અશઆર ચુંટી લઈને, ખીદઅતો તથા તેમુરી અને અકબરી રીત રીવાજોને નાબુદ કરવાના વાઅઝમાં વાંચવા જોઈએ. આવી રીતે બધા પુર્વજોના પુસ્તકોમાંથી ચાલુ સમયને લાભ કારી બાબતો એકઠી કરી વાઅઝમાં કહેવી જોઈએ કે જેથી બધાંજ શાયદાઓ થવાની આશા છે. ખુદા અમારા વાએઝો અને નસીહત કરનારાઓને સદ બુધ્ધિ આપે.

૨૨. નવાબ સાહેબે ફરમાવ્યું કે ચાલુ સમયના ગુનરાતી પીરઝાદા અને આલેમો પણ સરીઅત વિરુદ્ધની રસ્મોના પાબંદ જણાય છે. તેથી

આ ભોક્ષના તરીકા તથા ચલણનો અસર આમ ભોક્ષ ઉપર ખરાબી તથા ખરબાદીથી ભરેલો થાય છે. માટે સહી પહેલાં આ ભોક્ષએ ખરાબ રસમો ને તજવી જોઈએ આ કામ કાંઈ મુશ્કેલ નથી, પરંતુ આ ભોક્ષને મુશ્કેલ જણાય છે કેમકે એમના દીક્ષામાં ખુદની ખીક નથી, કામની ખરબાદીનો સહમો નથી, શરીરચતના કમજોર થવાની દીક્ષગીરી નથી, ધસલામની મોહોખત નથી, આખેરતના હીસાબની ચીંતા નથી, ચઢતીનો વિચાર નથી, પડતીનો અદેશો નથી અને મુસલમાનોની દોલત ખરબાદ થાય છે તેનો પણ અપસોસ નથી એટલાજ માટે એ ભોક્ષમાં ખરાબ રીત રીવાજોનો મુકાબલો કરવાની હીમત નથી.

૨૨. નવાબ સાહેબે ૧૨માબું કે મેં એક પીરઝાદાને દોસ્તીની રૂએ પુછ્યું કે તમે આ રીત રીવાજોને સારા જાણો છો કે ખરાબ ત્યારે તેઓ ખોટા કે અમે ખરાબ સમજીએ છીએ આ સાંભલી મેં કહ્યું કે જ્યારે આ રસમો ખરાબ છે ત્યારે તમે તેને કેમ મુકી દેતા નથી. તમોને આવી રસમોના પાખંદ જોઈ ખીજ ભોક્ષો પણ મુકતા નથી. અગર આજે તમે મુકી દોતો બધા ભોક્ષો મુકી દેશે. આ ઉપરથી તેઓએ જવાબ આપ્યો કે અમારા દીલમાં એમ થાય છે કે અમે આ વાતો મુકી દઈએ પરંતુ ૧૨ી કેટલાક વિચારોના સબબે અમારી હીમત ચાલતી નથી. મોટો વીચાર તો આ છે કે અમારા જે મુરીદો છે અને જેઓ અમને ખુબુર્ગ સમજે છે તેઓ કહેશે કે આ રીત રીવાજમાં એવી તો કંઈ ખોડ ખાંપણો અને ખુરાઈઓ જોઈ કે તેને મુકી દીધી. અગર અમે તેમને તેના નુકસાનોથી જાણીતા કરીશું તો તેઓ આ દીકા કરશે કે તમે જાણતા હતા છતાં અત્યાર આગમચ આ રસમોની કેમ પાખંદી કરતા રહ્યા ? તે વખતે અમને અમારી

જુલનો સ્વીકાર કરવો પડશે. વળી તેઓ આ પણ કહેશે કે તમારા બાપ દાદાએ આ રીત રીવાજોને નાબુદ ન કરતાં કેમ જારી રાખ્યા? તે વખતે અમને કપુલ કરવું પડશે કે એ તેઓની જુલ હતી. આવી રીતે જુલ કપુલ કરવાથી અમારા માટે તેમના મનમાં જે માન છે તેમાં કમી થશે અને તેઓ સમજશે કે શરીરવત તથા ખુદા રસુલની વિરુદ્ધ રીત રીવાજો ઉપર અત્યાર સુધી અમારા પીરો મુરશદ કારખંદ હતા તેથી તેઓ ગુમરાહ છે. અને અત્યાર સુધી અમે એક ગુમરાહને પીરો મુરશદ સમજતા રહ્યા પરીણામ એ આવ્યું કે મુરીદોના મનમાં જે માન હતું તે નાબુદ થઈ ગયું અને આવી રીતે રીવાજોને મુકતાં બાપ દાદાના નામને બટો લાગે છે તથા આમદમાં પણ ફેર પડી જાય છે. માટે હવે આપ પોતેજ ફરમાવો કે આવું અપમાન અમે કેવી રીતે સાંખી શકીએ. પીરઝાદ સાહેબે વાત તો સાચી કહી, અંતરનો ભેદ છુપાવ્યો નહીં પણ તેમને મેં જવાબમાં કહ્યું કે ખુદાને રાજી રાખવા માટે બધી જાતના નુકસાનો અને અપમાનો ઉઠાવવા જોઈએ અને ક્યામતની બે ઇઝતીને એ કરતાં મોટી સમજવી તથા મુસલમાનોની બે ઇઝતીને એ કરતાં વધારે સમજવી જોઈએ. અગર પોતાની બે ઇઝતી થવાથી મુસલમાનો નુકસાન કરનારા રીત રીવાજો અને બે ઇઝતીથી બચતા હોયતો પોતાની ઇઝત અને આબરૂ મુસલમાનો ઉપર કુરખાન કરી દેવી જોઈએ. જુઓ હુનિઆમાં એવા લોકો પણ ગુન્યા છે કે જેઓએ ઇસલામના માટે પોતાની જાન માલ આલ અવલાદ, એશ આરામ, આબરૂ ઇઝત વીગેરેની પરવા કરી નથી, જીવ કરતાં કોઈ પણ મોટી વસ્તુ નથી પરંતુ તેઓએ પોતાના જીવોને આફતમાં ફંસાવી દીધા. હુનિઆતો શકત પશ્ચિમની જગ્યા છે. પરંતુ તમને એમાં શતેહમંદીની લગારે ચીંતા નથી

તમારી સમજ અને યુધ્ધી કોણ જાણે કેવી છે. ખરેખર તમે બીકણ છો. પર કામના લોકો જેમને તમે કામર તથા ખુદા રસુલના દુશ્મન કહો છો તેઓ કોમી હમદરીમાં કેવા કેવા સંકટો ઉઠાવે છે ? તેઓ માન આખર અને એશ આરામને તજવાને સુખ સમજે છે. તમે કામના પેશવા અને પીરઝાદા થઇને આવા નીચ વિચારોમાં ફસાએલા છો. મુરીદોની ખીકથી ખેલાલ થઇ રહ્યા છો. શરમ, શરમ, શરમ.

૨૩. નવાબ સાહેબે ફરમાવ્યું કે અકબરી તથા તેમુરી રીત રીવાજોની બેડીઓ કામના પગોમાં પડેલી છે અને તેથી તેમના હાથ પગ જકડાઇ ગયા છે. જે કોઇ માણસ મુસલમાનોને, આ રસ્તોની કેદમાંથી મુકતી અપાવે તેજ કામનો રાહબર, હમદર્દ તથા સાચો આભાર કરનારો છે આ કામ પીરઝાદા તથા વાએઝો કરી શકે છે બીજા કરી શકતા નથી એટલા માટે એ પીરઝાદા તથા વાએઝો ! મુસલમાનોની હાલત ઉપર દયા લાવો, આવા કટા કટીના સમયે તેમની દસ્ત ગીરી કરો, તેમને આદતો-માંથી ઉગારો, તેમની ખેર ખવાહી અને મિત્રતાની સાબેતી આપો. અને ઓ મુસલમાનો ! ઇસલામ તમારાથી રીસાતો જાય છે તેને મનાવવાની કોશીશ કરો. ક્યાં છે ઇસલામના જા' નિસાર અને ક્યાં છે ઇસલામના મદદ ગાર ! ક્યાં છે આખેરતને ચાહનાર અને ક્યાં છે આશોકાને મોહમ્મદ સલ૦ ! ઇસલામની દસ્તગીરીથી તેઓએ કેમ હાથ ઉઠાવી લીધો છે. તેઓ કઇ જીભથી પોતાને મુસલમાન કહે છે. ઓ જુઠા મુરસદો અને જુઠા દાવા કરનારાઓ ! કોની ખીકથી તમે ઘરમાં છુપાઇ બેઠાં છો અને કોના ડરથી મોઢું બતાવતા નથી. ખુશ્ખામાં પડીને કેમ ઉઘી રહ્યા છો ? એવી તો કઇ લાલચ છે કે તમે આવડી મોટી નેમીથી દુર રહ્યા છો ?

સાંભળો સાંભળો:—

રંગો મેં દોડને ફિરને કે હમ નહીં કાયલ
જો આંખહીસે ન ટપકે તો ફિર લલકુ કયા હે

આ સ્થળે નવાળ સાહેબ બહાદુરના બોધ વચનોમાંના થોડાક
ધખી જીવન ચરિત્રને સમાપ્ત કરવામાં આવે છે. મોલવી સમયદ મોહમ્મદ
મુરતુજા સાહેબ નવાળ સાહેબના બધા બોધ વચનો એકઠા કરી રચ્યા
છે અને પુસ્તકના આકારમાં બહાર પાડવા આદે છે. ખુદા તેમની એ
આશા પુરી કરો.

નવાબ મીર સદરૂદદીન હુસેનખાન સાહેબ બહાદુરે લખેલા ઉરદુ પુસ્તકોનું લીષ્ટ.

નવાબ સાહેબે કોમની અનેક સેવાઓ બજાવવાની સાથે સેંકડો પુસ્તકો લખ્યા છે જેમાંના યોગક પુસ્તકોના નામ અમે નીચે લખીએ. મજકુર પુસ્તકોમાંના કેટલાક પુસ્તકોનું ગુજરાતી ભાષામાં તરજુમો થઈ ગયો છે અને તે સાધારણ રીતે ગુજરાતી બાલુનાર પ્રજામાં ઘણાંજ લોક પ્રિય નીવડ્યા છે. બાકીના પુસ્તકોનો પણ તરજુમો થઈ રહ્યો છે જે એક પછી એક બહાર પાડવામાં આવશે. આ પુસ્તકો ઉપરાંત લગભગ એકસો પુસ્તકો નવાબ સાહેબે લખી રાખ્યા છે અને હજુ એવા પુસ્તકો લખવાનું કામ જારી છે. જે આવીજ રીતે લખવાનું કામ જારી રહ્યું તો નવાબ સાહેબના પુસ્તકોની સંખ્યા સેંકડો ઉપરથી વધીને હજારો ઉપર પહોંચી જશે. ખુદાવંદે કરીમ આવા હમદદે કામ વીર નરને સલામત રાખે,

અમોએ નીચે નંબર વાર પુસ્તકોના નામ દર્શાવ્યા છે અને તે કઈ જગ્યાએ મળે છે તે પણ લખી દીધું છે જેથી મંગાવનારને મંગાવવામાં અગવડ પડે નહીં.

નંબર પહેલાના પુસ્તકોનું લીષ્ટ.

ગુલદસ્તએ લેકચર

ગુલદસ્તએ ફયઝ

ગુલદસ્તએ રિદ્દાહ

ગુલદસ્તએ ફલાહ

ગુલદસ્તએ તમીઝ

ગુલદસ્તએ તૌહીર

ગુલદસ્તએ મુનાફે

ગુલદસ્તએ ઝોલુમ

ગુલદસ્તએ માલુમાત

ગુલદસ્તએ તાલીમ

આ પુસ્તકો નીચે લખેલા ગ્રંથોએ છપાવ્યા છે મારે તેમને લાંથી
મળી શકશે.

હકીમ ન્યાઝમ્મદીખાન અફઘાની બુકસેલર.

કે હાલ બાજાર અમરતસર પંજબ.

નંબર બીજાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

ઇસલામકે અકાયદ

ઇસલામકી ખુખીયાં

ઇસલામકી રઝીલત

ઇસલામકી સદાકત

ઇસલામ કે નવાહી

ઇસલામકી તરકકી

ઇસલામ કે અતાલીક

ઇસલામકી તાઅલીમ

ઇસલામ કે હસનાત

ઇસલામકી હીનાયત

ઇસલામી હુકુક

નંબર ત્રીજાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

ઇસલાહુલ બશર

ઇસલાહુલ શામેકીન

ઇસલાહુલ મુઝનબીન

ઇસલાહુલ મોઅમેનીન

ઇસલાહુલ લાઅેબીન

ઇસલાહુલ મોઅતેદીન

ઇસલાહુલ નોકુસ

ઇસલાહુલ મુબસેરીન

નંબર બીજા તથા ત્રીજાના પુસ્તકો નીચે લખેલા ગ્રંથોએ છપાવ્યા છે
જે તેમના સરનામાથી મળી શકશે.

મોલવી કુતુબુદ્દીન સાહેબ.

નાબો પ્રેસ કંદરએ અમુ તુરાબખાન—લખનઉ.

નંબર ચોથાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

૪૮મે અખસાક કી પહેલી કીતાબ

„ „ દુસરી કીતાબ

„ „ ત્રીસરી કીતાબ

„ „ ચોથી કીતાબ

„ „ પાંચમી કીતાબ

„ „ છઠી કીતાબ

„ „ સાતમી કીતાબ

દાનાઘકા સખક ભાગ પહેલો

„ „ ભાગ બીજો

„ „ ભાગ ત્રીજો

નંબર ચોથાના પુસ્તકો ત્રીયે લખેલા છાપખાનામાંથી પ્રગટ થયા છે ત્યાંથી જ મળી શકશે.

કરીમી પ્રેસ.

કાઝી અબ્દુલકરીમ નુરમાહમદની દુકાનમાં
કોલસા મોહોદક્કા પાયકુની મુંબાઈ

નંબર પાંચમાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

કાલસાદ

કાલર રસુલ

કાલસકુકુહા

પીરે શરીઅત

પ્રહલી પેહજાન

વલીકી પેહજાન

મોહમ્મદી બીદઅતે

મોહરરમાતે મોહરરમ

હનસાનકી રસીઅત

નંબર છઠ્ઠાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

ધસાજે કુદમ	ધસાજે દિસ
ધસાજે માચસીચત	ધસાજે હસ
ધસાજે ખુદખીની	ધસાજે નાદાની
ધસાજે ગદાલત	ધસાજે જદાલત
સગરએ જદાલત	નતીજએ જદાલત

નંબર પાંચમા તથા છઠ્ઠાનાં પુસ્તકો નાએ લખેલા કેકાણેથી મળી શકશે.

મોલવી અશફાકહુસેન તથા ફઝલહુસેન સાહેબો.

અલ મુશીર અખબારના માલિકો

મુસદ્દાખાન

નંબર સાતમાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

આમાલની કસોટી] ભાગ પહેલો.

” ” ભાગ બીજો.

” ” ભાગ ત્રીજો.

” ” ભાગ ચોથો.

” ” ભાગ પાંચમો.

નગમએ સદ્ર.

નાલએ સદ્ર.

તોહફએ સદ્ર.

તુમુદ એર તકવા.

ધસાજે તરીકતકા પહેલી કીતાબ.

ધસાજે તરીકતકા દુસરી કીતાબ.

અલ પુસ્તકો હવુ પ્રગટ થયા બાકી છે

નંબર આરમાના પુસ્તકોનું લીસ્ટ

નમાઝકા બ્યાન	રોઝેકા બ્યાન
ઝંકીતકા બ્યાન	હજરકા બ્યાન
કુરઆનકા બ્યાન	હોઆકા બ્યાન
જમતકા બ્યાન	દોઝખકા બ્યાન
ખરઝખકા બ્યાન	મેલશરકા બ્યાન
તકવાકા બ્યાન	

મળકુર પુસ્તકો નીચેના ગ્રંથસ્થે છપાવ્યાં છે જે નીચેના સરનામેથી મળશે.

મુનશી શેખ હુસેન આશિક.

માલેક હમીદી પ્રેસ કાલુપુર રાપીવાલેકી પાલ.

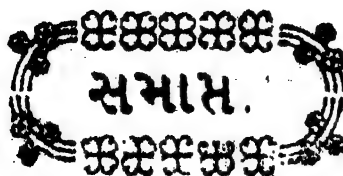
અમદાવાદ.

નંબર નવના પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

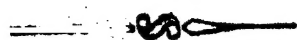
જમાલે તવહીદ	કમાલે તવહીદ
વિસાલે તવહીદ	નિહાલે તવહીદ
દિમુલે તવહીદ	કીલીદે તવહીદ
નક્શામે તવહીદ	શમીમે તવહીદ
ત્રિકાએ તવહીદ	વિલાએ તવહીદ
સિવાએ તવહીદ	ઝિયાએ તવહીદ

આ પુસ્તક હજી સુધી છપાયા નથી પણ અનકરીબ છપાઈને

મકાર પડશે.

નવાખ સદરદદીન હુસેનખાન સાહેબના રચેલા ઊરડુ પુસ્તકોના ગુજરાતી ભાષાંતરો.

મુસલિમ સદવર્તન ભાગ પહેલો—આ “ ઇસ્મે અખલાકની પેહેલી કીતાબ ” નું સરળ ગુજરાતી ભાષાંતર છે, કામને દીપાવવા માટે દરેક ઇસ્લામીએ કેવી રીતે વર્તન રાખવું જોઈએ તેના અસર કારક ૧૧ નિયમો દીલકશ ઇબારતમાં આપેલા છે. ગુજરાતી ભાષામાં આ નવી ફેશનના નિયમો છે. કીમ્મત બે આના.

મુસલિમ સદવર્તન ભાગ બીજો—આ “ ઇસ્મે અખલાકની બીજી કીતાબ ” નું ભાષાંતર છે દરેક મુસલમાન પોતાના મુખથી કહે છે કે કામને દીપાવવા અમારે કેમ વર્તવું જોઈએ તેવા ધોરણના જુદા જુદા ૧૧ નિયમો દીલમાં જાડુઈ અસર કરે છે, કીમ્મત બે આના.

મુસલિમ સદવર્તન ભાગ ત્રીજો—આ “ ઇસ્મે અખલાકની ત્રીજી કીતાબ ” નો ગુજરાતી તરજુમો છે. આ એવા નિયમો છે કે જે મુસલમાનોની સધળી બદીઓ દૂર કરાવી તેમને કીર્તિવંત કામ બનાવે છે. ગુજરાતના ઇસ્લામીઓ માટે આખે હયાત સમાન છે. કીમ્મત બે આના.

ઇસ્લામી હકો—ખુદાના, અંબીયાના, ઉલ્માના, ઉમ્મતના, માયાપના, ઓલાદના, ઓરતના, મરદના, સગાંના, બાઈ બહેનના, સાસુના, વહુના, ખાડોશીઓના, મેહમાનના, ઘર ધણીના, મિત્રના, રાજના, પ્રજના, રોદના, આકરના, ઉસ્તાદના, પીરના, મુરીદોના, મુસલમાનોના, સ્પદેશના વીઝેરે ૨૭ ઇસ્લામી હકો મોતીની માળા જેમ પરાંની બતાવ્યા છે. સોનાના કુશની કીતાબ છે કીમ્મત બે આના.

બુદ્ધિમત્તા ઉપાય—અધિકૃત અને નીચાને પાત્ર ધરતનમે ગુણમં
 ઉપમા આપી ગુણ ગુણ ૩૧ નિબંધોમાં તે સંધાના ઉપાયો બતાવ્યા
 છે. આ ઉપાયો પર અમલ થાય તો ઇસ્લામી જાહેરજાણી સજીવન થઈ
 શકે છે. કીમત એક આનો.

લાલચના ઉપાય—અધિકૃત લાલચથી ઇનસાન જે નીચ કામો કરે જે
 તે ન કરવા બલામણુ સાથે તેના ઉપાયો બતાવ્યા છે, જેરવાજી સ્વાથ-
 નુકસાનોનો આબેકૂમ ચીતાર આપવામાં આવ્યો જે. કીમત એક આનો.

મુસલિમ સદવર્તન લાગ ૪ થી ૭ સુધીના છપાસ છે. તુનતમાં
 છપાસ બહાર પડશે. આ સંધાળી પુસ્તકો ઇસ્લામીઓના ડેમી તથા મહદ
 જીવનને ટકાવી રાખવા માટે છપાવવામાં આવી છે. શ્રીમંતોએ તેની નકલ
 વક્ર કરાવી વિદ્યાર્થીઓ તથા ગુલાન વચના ઇસ્લામીઓમાં મફત બહેન
 બોધે, કીમત સસ્તી છે.

ઇસ્લામની ખુબીઓ—હવે આ પુસ્તકના નામથી બાબે
 કોઇ ઇસ્લામી અબલ રહેવા ખમ્બું હશે? ઘણી ભાષાઓમાં આ પુસ્ત
 ના તરજુમા થઇ ગયા છે. આ પુસ્તકમાં ઇસ્લામના પાંચ રૂકન અ
 બીજી ઇસ્લામીઓને જરૂરની બાબતો ઉપર વિવેચન કરવામાં આવ્યું
 જે દરેક ઇસ્લામીના માટે જરૂરી છે. કીમત બે આના.

અશ્લીલ ઓફ ઇસ્લામ—મજૂર ઇસ્લામની ખુબીઓનો અ
 અંગ્રેજી તરજુમા છે જે ખાસ અંગ્રેજી જાણનારો માટે બહુ ઉપયોગી
 છે. કીમત બે આના.

નિઝામીયા પુસ્તક ડેપો.

ખાંચપટ્ટી—અમલવાદ.

મ ર્ ત

ઉર્દુ, ગુજરાતી અને ઉર્દુ જ્ઞાન તથા
ગુજરાતી હરફોમાં પ્રગટ થએલા પુસ્તકોનું

નિઝામીયા બુક ડેપો

નું મોટું ગુજરાતી લીસ્ટ માત્ર એક કાર્ડ
લખવાથી મર્ફત મોકલવામાં આવે છે.

નિઝામીયા બુક ડેપો

માં કુરઆને મજીદ, સીપાના, પંચસુરા, તથા
તફસીર અને હદીસ તથા ફિકાહની કીતાબો
પણ મળે છે. પત્રવ્યવહાર કરી ખાત્રી કરો.

મેનેજર-નિઝામીયા બુક ડેપો.

પાંચપટી-અમદાવાદ.

